

ЕФЕКТИ ЗАТВОРА У РЕСОЦИЈАЛИЗАЦИЈИ ОСУЂЕНИКА

Јасмина Игратчи

ЕФЕКТИ ЗАТВОРА У РЕСОЦИЈАЛИЗАЦИЈИ ОСУЂЕНИКА

Јасмина Игратчи

Др Јасмина Играчки

Ефекти затвора у ресоцијализацији осуђеника

Београд
2020

Др Јасмина Играчки
Ефекти затвора у ресоцијализацији осуђеника

Издавач
Институт за криминолошка и социолошка истраживања,
Грачаничка 18, Београд

Е-mail
krinstitut@gmail.com

За издавача
Др Ивана Стевановић

Рецензенти
Проф. др Владан Јолџић, Институт за криминолошка
и социолошка истраживања
Проф. др Зоран Илић, Факултет за специјалну едукацију
и рехабилитацију
Др Зоран Стевановић, Институт за криминолошка
и социолошка истраживања

Лектура
Милена Шећеровић

Компјутерска обрада текста
Славица Миличић

Дизајн корица
Ана Батрићевић
Фотографија: Bastian from Pexels.

Штампа
Пекограф д.о.о.

Тираж
300

Објављивање ове књиге финансирао је
Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије

САДРЖАЈ

ПРЕДГОВОР.....	11
УВОДНО РАЗМАТРАЊЕ.....	13
ПОГЛАВЉЕ I.....	17
1. ИСТОРИЈАТ НАСТАНКА И РАЗВОЈА ЗАТВОРА И ЗАТВОРСКОГ СИСТЕМА.....	17
1.1. Античко доба	18
1.2. Средњовековно доба	19
1.3. Настанак првих затвора	21
1.3.1. Први затвори у свету	21
1.3.2. Први затвори у Србији	23
ПОГЛАВЉЕ II.....	27
1. КЛАСИЧНИ СИСТЕМИ ИЗВРШЕЊА КАЗНЕ ЗАТВОРА	27
1.1. Систем заједничког затвора	28
1.2. Пенсилванијски ћелијски систем	29
1.3. Обурнски ћелијски систем.....	31
1.4. Енглески прогресивни систем	32
1.5. Ирски прогресивни систем	35
1.6. Маконокојев бодовни систем	37
ПОГЛАВЉЕ III.....	39
1. МОДЕРНИ СИСТЕМ ИЗВРШЕЊА КРИВИЧНИХ САНКЦИЈА	39
2. ЗАТВОРИ У СРБИЈИ.....	45

2.1. Организација, нормативно уређење и надлежност затворског система	45
2.2. Однос затворског система и других државних институција.....	51
ПОГЛАВЉЕ IV.....	53
1. НЕКИ ОД ФАКТОРА КОЈИ УТИЧУ НА УСПЕШНОСТ РЕСОЦИЈАЛИЗАЦИЈЕ ОСУЂЕНИКА	53
1.1. Категоризација затвора.....	53
1.2. Типови затвора	55
1.2.1. Затвори према времену трајања казне	55
1.3. Затвори према својствима личности осуђеника.....	57
1.4. Затвори према степену обезбеђења	58
1.4.1. Затвори отвореног типа	58
1.4.2. Затвори полуотвореног типа	60
1.4.3. Затвори затвореног типа.....	62
1.4.4. Затвори затвореног типа са посебним обезбеђењем	64
1.5. Ефекти адекватне категоризације завода на контролу, безбедност и понашања осуђеника	65
2. КЛАСИФИКАЦИЈЕ ОСУЂЕНИКА.....	70
2.1. Појам, циљ и значај класификације осуђеника	70
2.1.1. Модели класификације	71
2.2. Ефекти класификације осуђеника на ресоцијализацију.....	75
ПОГЛАВЉЕ V.....	83
1. ВРСТЕ ТРЕТМАНА И ЊИХОВ УТИЦАЈ НА РЕСОЦИЈАЛИЗАЦИЈУ ОСУЂЕНИКА	83
1.1. Појам и циљ третмана.....	83
1.2. Облици третмана у затворском систему	84
1.3. Васпитно-корективни рад са осуђеним лицима.....	85
1.4. Образовање осуђеника.....	88
1.5. Рад осуђеника.....	90

1.6. Слободне активности осуђеника	92
1.7. Награђивање и кажњавање осуђеника.....	95
1.8. Постпенална помоћ осуђеницима	97
ПОГЛАВЉЕ VI.....	101
1. ЕФЕКТИ ЗАТВОРА НА ПРОМЕНУ СТАВОВА, МИШЉЕЊА И ПОНАШАЊА ОСУЂЕНИКА.....	101
1.1. Ефекти васпитно-корективног рада на промену понашања осуђеника	103
1.2. Ефекти –радног ангажовања и образовања осуђеника у затвору –на ресоцијализацију.....	109
1.3. Ефекти повластица и кажњавања на осуђена лица.....	116
1.4. Утицај других видова третмана на промену понашања осуђеника	120
ПОГЛАВЉЕ VII.....	127
1. ПОЗИТИВНИ И НЕГАТИВНИ УТИЦАЈИ ЗАТВОРА НА ОСУЂЕНИКЕ.....	127
ЛИТЕРАТУРА	137
Закони.....	149
Правилници	149
Правила	151
Решења.....	151
Уредбе	151

“...Мале разлике у почетним условима производе веома велике промене у крајњој појави. Мала ранија грешка производи огромну грешку у каснијем процесу. Предикција постаје немогућа када се феномен заснива на случајности“

Анри Поенкаре

ПРЕДГОВОР

Монографија *„Ефекти затвора у ресоцијализацији осуђеника“*¹ представља резултат теоријског проучавања и истраживачког рада утицаја затвора на остваривање циљева ресоцијализације. Истражујући утицај затвора на осуђене преступнике, спроведено је истраживање у Казнено-поправној установи у Пожаревцу – Забели на узорку од 200 осуђеника различитог статуса у односу на: висину затворске казне, дужину проведене казне у затвору, узраста, врсту извршених кривичних дела и других карактеристика.

У монографији су приказани резултати истраживања који се односе на: ефекте затвора у зависности од спроведене ресоцијализације осуђеника, на промену њиховог понашања, на осуђеничке ставове према извршеном кривичном делу, дужини изречене казне затвора, однос према криминалитету, однос према жртви извршеног кривичног дела. Такође, у монографији је дата и анализа модела организације затворског система, типологија затвора према степену обезбеђења, висини казне, својствима личности осуђеника и другим елементима од значаја за врсту, типове и карактер затвора. У монографији су саопштени резултати и ефекти третмана који су заступљени у раду са осуђеницима.

Монографија *„Ефекти затвора у ресоцијализацији осуђеника“* структурирана је у осам целина: уводна разматрања; историјат настанка и развоја затвора и затворског система; затвори у Србији; неки од фактора који утичу на успешност

¹ Текст монографије је настао као резултат рада на пројекту „Криминал у Србији: феноменологија, ризици и могућности социјалне интервенције“ (број 47011) који финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја РС.

ресоцијализације осуђених; врсте третмана и њихов утицај на ресоцијализацију осуђеника; ефекти затвора на промену ставова, мишљења и понашања осуђеника; позитивни и негативни утицај затвора на осуђенике и литература, као посебна целина.

Посебна вредност наведене монографије се огледа у саопштавању резултата емпиријског истраживања, који показују да нема значајних разлика у ставовима и мишљењу осуђеника који су у затвору провели различиту дужину на издржавању казне затвора по питању: односа према учињеном кривичном делу, према криминалу, према жртви, висини изречене казне и другим питањима. На основу добијених резултата може се закључити да затвори немају, у значајној мери, утицај на корекцију понашања преступника и да затвори немају довољно ефикасне механизме и облике третмана који би у пуној мери утицали на ресоцијализацију затвореника.

На основу спроведеног испитивања и добијених резултата намећу се питања: “Које су реалне могућности затворских институција у мењању личности преступника за време издржавања казне затвора? Који облици третмана утичу на мењање навика, ставова и црта личности осуђеника? Постоји ли алтернатива затворским казнама и које су предности а који су недостаци затварања преступника”. С обзиром на то да су ово актуелна и суштинска питања којим се бави монографија „Ефекти затвора у ресоцијализацији осуђеника“, може се закључити да она даје значајан допринос пенолошкој теорији и пракси.

Аутор

УВОДНО РАЗМАТРАЊЕ

Увођење казне лишавања слободе представљало је веома важан корак у борби против криминалитета и заштити друштвених вредности. У различитим историјским периодима ова казна је имала и различит циљ и сврху. Доминантна идеја о циљу те казне утицала је на начин њеног извршења. Представници класичне школе сматрали су да је казна лишења слободе основна казна у спровођењу специјалне и генералне превенције криминалитета. Према називу класичне школе, *пенитенцијарни системи*, од краја 17. века па све до појаве нове школе у науци кривичног права у 20. веку, означавају се у пенолошкој литератури као *класични системи*.²

Но, релативно веома брзо, после неколико деценија установљења ове казне, поставило се питање организације извршења казне лишења слободе. Поправљање и лечење преступника, поред застрашивања и одмазде, били су циљеви прописивања и изрицања казне лишења слободе у 19. веку. Покрет позитивиста, као нова доктрина у кривичном праву, утицао је на даљи процес трансформације казне лишења слободе. Већ крајем 19. века унифицирање казне лишења слободе имало је за циљ да се ова казна извршава на јединствен начин, али да њено трајање буде различито.

Плуралитет казне лишења слободе прихватила је већина законодавстава 20. века. Велика замерка плуралитету казни

² Слободанка Констатиновић-Вилић & Миомира Костић, *Пенологија*, СБЕН, Ниш, 2006, стр. 119-130.

лишења слободе односила се на онемогућавање индивидуализације казне и недостатак примене различитих третмана. У том периоду, затвори су постали места за мучења осуђених, за уништење њиховог физичког и менталног здравља, а после изласка из затвора њихов однос према кривичном делу се није променио, напротив, постајали су још суровији криминалци. Последице које настају изрицањем и извршењем казне затвора налагале су стално трагање за новим врстама кажњавања и новим моделом затвора. Такође, јавила се потреба за дефинисањем нових корекционих програма, који се користе у процесу ресоцијализације.

Половином 20. века јавља се тежња да се изгради другачији модел извршења казне лишења слободе који, за разлику од класичног, не почива на крутим правилима која регулишу режим у затворима, већ представља скуп идеја о поступању са осуђеницима. На оваква размишљања одлучујући утицај имале су идеје позитивиста у кривичном праву и Покрета нове друштвене одбране, које су уграђене у Минимална правила о поступању са осуђеницима.³ Усвојена правила су тежила стварању „модерног пенитенцијарног система“ који треба да почива на следећим постулатима: (а) ресоцијализација као сврха кажњавања, (б) индивидуализација казне лишења слободе и (в) хумано поступање са осуђеним лицима. Ови принципи на којима је изграђиван модеран пенитенцијарни систем давали су наду за успешну и ефикасну превенцију криминалитета и за значајан утицај на мењање криминалног обрасца понашања преступника. На „крилима“ ресоцијализације и рехабилитације очекивања су била превелика, а касније се показало и нереална, у остваривању значајних резултата у контроли и превенцији криминала.

Пенолошка истраживања указују да је стопа рецидивизма, на глобалном нивоу, врло висока и креће се и до 70%. Једна

³ Усвојена 1955. године на Првом конгресу УН за сузбијање злочина и поступање са преступницима.

америчка студија показује да је, пратећи 404.638 затвореника након отпуштања из затвора, у року од три године ухапшено 67,8% отпуштених затвореника, а након пет година 76,6% отпуштених осуђеника⁴. Ови подаци указују на веома скроман утицај пенитенцијарног система на остваривање сврхе и циља кажњавања и извршења казни.

Чињеница је да садашњи пенитенцијарни систем и третман који се примењује према осуђеним лицима, нису адекватан одговор на актуелни степен криминалитета у друштву и не дају очекиване позитивне резултате у редукцији рецидивизма. Осамдесетих година 20. века, у већини западних земаља учињен је заокрет у политици кажњавања, тако да је знатно повећано кажњавање преступника казном затвора очекујући да ће доћи до смањења криминала. Затварање постаје масовно примењиван "модел" у обрачуна са преступницима,⁵ затвори су препуни а проблем функционисања затвора постаје све израженији. С правом се намеће питање – да ли затвори поново постају само институције за изолацију криминалаца? Који су ефекти ресоцијализације, ако нам је до ресоцијализације уопште и стало?

Амерички социолог Гелб тврди да учесталост затварања не доприноси обавезно смањивању криминалитета. Насупрот његовим тврдњама, социолог Џејмс Вилсон, познат по теорији "развијеног прозора", тврди да, повећано лишавање слободе разних прекршитеља повећава јавну безбедност. Он наводи да је у последњих 20 година, од како је пооштрена казнена политика у Америци, насилни криминал опао за 25%. Из ових навода види се неслагање, у погледу ефеката које доноси казна затвора и дилеме

⁴ Према подацима Бироа за статистику Министарства правде државе Калифорнија, за 2005. годину. Испитивање је обухватило 30 држава у САД (<http://www.nij.gov/topics/corrections/recidivism/Pages/welcome.aspx>).

⁵ Водећа земља у свету по броју осуђеника је САД, где се у затворима налази око 1% укупног становништва – према подацима из *World prison population list*, International Centre for prison studies, London, 2006, str.1-5.

који модел затвора даје најбоље ефекте у превенцији криминала и промени криминалног обрасца понашања преступника.

У овој монографији посебна пажња је фокусирана на проучавање концепта на који се ослања затворски систем у Србији, нормативна уређеност система, модел организације, категоризација затвора, руковођење затворским системом, облици третмана који се користе и ефекти третмана у промени обрасца понашања преступника.

Карактеристике савременог пенитенцијарног система у свету присутне су и у затворском систему у Србији и манифестују се у високом поврату затвореника после изласка са издржавања казне затвора, у пренапнатости затвора, у кризи концепта ресоцијализације, све сложенијој осуђеничкој структури (висок проценат зависника међу затвореницима, јака неформална осуђеничка заједница, све већи број осуђеника који су извршили веома тешке злочине и сл.), недовољно едукованом особљу за рад са преступницима, лошој материјалној ситуацији затвора и др.

ПОГЛАВЉЕ I

1. ИСТОРИЈАТ НАСТАНКА И РАЗВОЈА ЗАТВОРА И ЗАТВОРСКОГ СИСТЕМА

Казна лишења слободe уведена је у кривично законодавство под утицајем учења класичне школе, која се залагала за замену смртне казне као нехумане и некорисне казне. Ова казна у свим савременим казним системима заузима централно место. На предлог Бекарија, (Becaria), прво је уведена у Француско кривично законодавство 1791. године. Затварање, које је до тада примењивано, имало је карактер обезбеђења присуства учиниоца кривичног дела да би се над њим извршила смртна или нека телесна казна. Увођење у систем кривичног законодавства казне лишења слободe, захтевало је образовање посебне установе где ће се она извршавати, тј. установе затвора. Институција затвора, међутим, била је позната и од раније, али са сасвим другом сврхом.⁶

Настанак првих затвора не поклапа се са увођењем казне лишења слободe. Затварање људи почело је да се практикује веома рано, још у првим организованим људским заједницама, чим су у таквим друштвима створени услови да се могу обезбедити неопходни вишкови хране за затворенике.⁷ И најстарија права познају затвор који је служио за изолацију и ограничавање слободe кретања људи. Историјски подаци показују да је затвора било у Месопотамији, Кини, Индији,

⁶ Исто, стр. 59.

⁷ Наташа Мрвић-Петровић, *Кривично законодавство*, Војноиздавачки завод, Београд, 2007, стр. 15.

Персији, Египту, у старој Грчкој, Риму, а касније и у средњем веку када су као тамнице коришћене разне тврђаве, подруми, бунари и сл., у којима су услови живота били неподношљиви.

У таквим затворима затварана су лица на основу тајних краљевских заповести ("lettre de cachet").⁸ Затвор је постојао у свом институционалном облику и пре него што се систематично користио као казна. Настао је изван судског апарата, у време када су у читавом друштвеном ткиву изграђивани поступци којима је био циљ одељивање, просторно распоређивање и везивање јединки за утврђено место, њихово класификовање и максимално искоришћавање њихових снага и времена, поступци за дресирање тела, кодификовање целокупног понашања, обезбеђивање сталне и беспрекорне видљивости јединки, као и стварање уређаја за њихово осматрање, бележење и оцењивање централизованог знања о њима. Та општа форма механизма за потчињавање, контролу и искоришћавање појединца, створила је модел затворске институције пре него што је закон дефинисао затвор као главну и најадекватнију казну.⁹

1.1. Античко доба

Стари век карактерише покушај да се створи и одржи демократско друштво које би својим члановима обезбедило једнака права, омогућило самосталан положај појединцу и његово учешће у друштвеном животу. Такви положаји су већ постојали код Грка, Римљана, Јевреја, који су настојали да створе модерну и демократску државу. Теоретичари права и тумачи Библије сматрају да је лишење слободе злочинаца једна од казни коју прописује старо хебрејско законодавство, али се ова тврдња често оповргава.¹⁰ Затварање осуђеника у античко доба имало је

⁸ Роберт Мертон, *Méthodes modernes de traitement pénitentiaire*, Fondation internationale pénale et pénitentiaire, Paris, 1952, str.138-152.

⁹ Michel Foucault, *Naissance de la prison*, Paris, 1975, str. 45.

¹⁰ Слободанка Константиновић-Вилић & Миомира Костић, *Пенологија*, СБЕН, Ниш, 2006, стр. 119-120.

сврху мере чувања од бекства и није представљало посебну казну. Затвореници нису били изоловани и могли су да их посећују пријатељи и родбина. Неким затвореницима је била одузета слобода кретања, тако што су им ноге причвршћиване за дрвене кладе. Често се овај облик затвора описује као "предсобље за извршење телесних и смртних казни".

У римском праву, лишење слободе не представља кривичну санкцију. Неки облици затварања развили су се у време Римског царства. Телесне казне, које су доминирале по примени, тада се замењују разним видовима лишења слободе, попут депортације на одређена острва или релегације из једне провинције у другу. Спомиње се доживотна робија уз принудни рад на јавним државним пословима. Мера затварања је била предвиђена: као затвор и као затвор у оковима. Трајање мере затварања било је доживотно или временски ограничено, у зависности од последице која је проузрокована делом.¹¹

1.2. Средњовековно доба

Функција затварања се није битно променила ни у средњем веку. У ствари, сви ти затвори, као и казне тог времена, били су израз церемонијалне праксе и моћи монархијске власти. Та моћ је према кривцу презентирана у осветничком ритуалу представе јавног призора у виду физичког сакаћења или жигосања тела, што је једнима служило за забаву, а другима за саблажњујуће сцене ужаса. Затвор није служио као казна, мада се у том периоду могло приметити да постоје одређени наговештаји на основу којих се могло закључити да је било неких затварања која су сама по себи представљала казну. Познати средњовековни закон Карла V из 1532. године, под називом *Каролина*, предвиђао је казну доживотног затвора.¹² Све ове казне су биле спорадичне и у

¹¹ Исто, стр.120.

¹² Исто, стр. 73.

средњем веку није било систематичног кажњавања лишењем слободе.

У периоду од 13–15. века појављује се казна затвора, по градским правима, која се издржавала у подрумима градских већница, градским тврђавама и сл. У Душановом законнику се помињу тамнице за појединце, у које се улазило преко царске књиге. Све нам ово говори да затвор као казна и као институција за издржавање казне постоји одавно, о чему сведочи и појава посебних термина у правима појединих држава за означавање затвора, као места лишења слободе.¹³ Ти најстарији облици затварања нису имали карактер издржавања казне у савременом смислу.

Они су имали специфичан карактер, другачији од данашњег и служили су, пре свега, за притварање злочинаца до коначне пресуде и касније до извршења телесних казни или погубљења. Циљ тог притварања био је да се спречи бекство лица која су извршила кривична дела, а у тим затворима лице је чекало или на изрицање казне од стране судије или на њено извршење. Према томе, не може се изричито рећи да у овом периоду уопште није било казне затвора. Она је постојала, али само у изузетним случајевима, као спорадична мера која није чинила део система кажњавања.

Главне казне су биле смртна, телесне казне и имовинске, а казна лишења слободе није примењивана. Дешавало се, иако врло ретко, да се осуђени на смрт, из политичких разлога, остави у животу на доживотни затвор. Стање у затворима тога доба је било изузетно тешко и сматрало се да је смртна казна далеко блажа од доживотног затвора, јер је прекраћивала муке и патње које су осуђени на доживотни затвор трпели. Због тога су се и судови устручавали да смртну казну претварају у доживотни затвор. У вези с таквим стањем у затворима Доплер (Doppler)

¹³ За означавање затвора Римљани су користили термине: "capito" или "in vinclus", Немци: "Gefangnis", Французи: "captivite", а касније "prison".

пише: "Ако се вечитим затвором хоће да поштеди живот злочинца, затвор не сме бити ужасан, гадан и одвратан, да злочинац од смрада, испаравања и прљавштине мора тамо изгубити живот за кратко време, него хуман и сношљив".¹⁴

У периодима старог и средњег века постојало је више врста затварања делинквената, које су се разликовале по појединим правним системима. Истражни затвор је представљао врсту судског затвора и одређиван је ради осигурања извиђајних и истражних радњи. Затварање делинквената било је процесно-правне природе и служио је чувању делинквената до коначне пресуде. Полицијски затвор имао је широку примену. У полицијске затворе били су затварани сви они који нису могли да докажу чиме се издржавају или су били под сумњом да ли живе нормалним или саблажњивим животом. По свом циљу, полицијски затвор је био профилатична, превентивна мера, како просјаци, скитнице и алкохоличари не би извршили кривично дело.¹⁵

1.3. Настанак првих затвора

1.3.1. Први затвори у свету

Крајем средњег века затвори добијају и нову намену и већ крајем 16. и почетком 17. века јављају се зачеци казнених завода у којима је рад био обавеза затвореника. Нагли развој градова утицао је на растућу миграцију становништва према већим центрима што је довело до појаве различитих облика социјалних девијација. Такво друштвено стање довело је до образовања различитих облика изолације девијантних особа из друштва у циљу заштите становништва од криминала, просјачења, насиља и других неприхватљивих облика понашања.

¹⁴ Цитирано према. Politiz, P., *Straf und Verbrechen*, Leipzig, 1940, стр . 45.

¹⁵ Слободанка Константиновић-Вилић & Миомира Костић, *Пенологија*, СБЕН, Ниш, 2006, стр.123.

Према доступним подацима, сматра се да је први затвор основан 1553. године у Енглеској, у Лондону у дворцу Бридевел (Bridewell), који је преправљен за затвор за скитнице, нераднике и просјаци који су угрожавали ред и мир. Касније овај затвор је коришћен и за лица која су починила разна кривична дела.¹⁶ Убрзо потом, 1559. године у Амстердаму оснива се затвор.¹⁷ Овај затвор је коришћен за скитнице и криминалце, чиме је отпочео период тзв. холандског система. Годину дана касније њему је придодата предоница, искључиво за смештај жена. Како би се обезбедило раздвајање појединих категорија штићеника институције, додати су засебни делови за: скитнице, развратне жене, лопове и занемарену децу.¹⁸ Нешто касније, 1697, оснивају се затвори у Липеку, Бремену и Данцигу, а половином 18. века и затвор за дечаке у Хамбургу. Папа Клементин XI, 1703. године оснива дечји завод Св. Михаила, у који су смештана деца која нису чинила кривична дела, али је требало према њима предузети мере васпитања, да не би постали делинквенти. На вратима завода писало је: "Није доста зле људе кажњавати казнама, треба их преваспитавати", што показује да је овакав завод имао васпитни карактер.¹⁹

Године 1759. Марија Терезија оснива у Милану поправни дом са 140 ћелија, а у Холандији Виконт Вилер оснива 1775. године велики поправни дом, који је често добијао похвале од европских правника тога времена. Затварање као казна је примењивано у време повећања броја злочина и злочинаца, а у периоду између 16. и 18. века, због помањкања радне снаге а за потребе локалне привреде, изрицана је и за лакша кривична дела. У Енглеској се,

¹⁶ Према Умићевићу, затвор у Бридевелу никада није коришћен за смештај криминалаца.

¹⁷ У Амстердаму је на почетку затвор био намењен за малолетнике, касније за жене, а после су у затвор упућивани сви други криминалци.

¹⁸ Слободанка Констатиновић-Вилић & Миомира Костић, *Пенологија*, СБЕН, Ниш, 2006, стр.123-124.

¹⁹ Тома Живановић, *Основи кривичног права*, Општи део, II књига, Београд, 1937, стр. 234.

почев од 18. века, примењивала казна затвора за силовање, а у Данској се могла изрећи казна доживотног затвора за убиство.

Ове казне су биле ретке и изузетне и више су имале административни карактер него правило у систему кажњавања. У периоду од 15-17. века убрзано се у већини европских земаља формирају разне установе за смештај скитница, просјака и преступника који се јављају у масовним размерама, као последица миграција са села у градове. Као резултат великих миграција и недостатка послова у градовима, та лица су, због егзистенције, започињала с вршењем разних кривичних дела а неки су почели професионално да се баве криминалом, па су стога представљали велики социјални проблем друштва.

Државна власт се нашла пред задатком да заштити друштво од ове појаве. Из тих разлога започето је формирање оваквих установа широм европских земаља, а посебно у Енглеској, Немачкој, Холандији и Француској. Објекти су махом били напуштени средњовековни дворци и манастири који су претварани у установе за рад, с циљем да наведене категорије лица привуку на радну активност.²⁰

1.3.2. Први затвори у Србији

До окупације Србије од Турака постоје веома мало историјских докумената на основу којих се може сазнати о кажњавању и затварању људи. Пре појаве Немањића доминирала је приватна реакција која се постепено претварала у јавну реакцију. Појавом *вражде*²¹ отпочело је мешање приватне и јавне реакције на учињено кривично дело. За време владавине Немањића државна реакција све више јача. У то време држава је углавном штитила опште друштвене интересе, али је понекад штитила и приватне

²⁰ Зоран Стевановић, *Затворски системи у свету*, Институт за криминолошка и социолошка истраживања, Београд, 2012, стр.16-17.

²¹ *Вражда* је једна врста компензације, односно накнаде за учињено кривично дело. Примењивала се за убиство које се, такође, називало враждом.

интересе својих поданика. У то време се установљавају судови, а поред типичних средњовековних казни (смртна и телесна), предвиђена је и казна лишења слободе (тамница).²² Тај период карактерише, поред осталог, и затварање свргнутих истакнутих вођа у тамнице. Тако се често наводи случај утамничења Стефана Немање у старом Расу, заточење у Цариграду ослепљеног младог краљевића Стевана Дечанског и његове породице у манастиру Христа Пантократора, који је византијски цар Андроник II Палеолог претворио у својеврсну тамницу. Или, када је Стефан Лазаревић, после битке код Ангоре 1402. године, захваљујући свом утицају на Византинце издејствовао затварање свог рођака и тадашњег политичког противника Ђурађа Бранковића.²³

У периоду Отоманске империје, у Србији се не може говорити о неком систему у извршењу кривичних санкција, јер се над српским народом спроводио терор и воља ага и бегова, а о закону није било ни говора. Записаних трагова о кажњавању Срба има врло мало, иако нам споменици и усмена предања указују на бестијалност и суровост турских ага и бегова у кажњавању и обрачуну са српским народом. Заробљени непријатељи или криминалци били су заточени или су коришћени као државни робови за рад на најтежим пословима. Кажњеници су коришћени за рад у бродоградилшту у Истамбулу, чинили су посаду ратних бродова и галија. За турску власт је било карактеристично то што је судска власт била у зависном положају од управне власти и била је веома корумпирана. Судска власт је у себи обједињавала више противречних функција што се испољавало у самовољи и арбитрарности у примени права. Ово је тим више потенцирано што су, услед недостатка прописа, судије често биле упућене на обичаје и сопствена дискрециона овлашћења. За време турске владавине није се примењивало ни Немањићево ни Душаново законодавство, а српски народ је нерадо прихватао Турско

²² Драгољуб Атанацковић, *Пенологија*, Научна књига, Београд, 1988, стр. 236.

²³ Наташа Мрвић-Петровић, *Криза затвора*, Војноиздавачки завод, Београд, 2007, стр. 20.

законодавство, па је стога био приморан да се "врати" прастаром народном обичајном праву и да помоћу њега, у виду приватне реакције, решава своје проблеме и спорове.²⁴ Тек са Првим српским устанком, са процесом ослобађања од турске владавине, почињу се јављати кривични законици које доносе народни органи власти. Први међу њима, 1804. године, прота Матеја Ненадовић саставља *Кривични законик* који је исте године одобрила ваљевска нахија. Основ за овај законик, према мемоарима проте Матије Ненадовића,²⁵ била је *Крмчија* и *Јустинијанов законик*, које је он читао при изради самога закона. *Кривични законик* проте Ненадовића није предвиђао казну лишења слободе, јер је то било време устанка и сталних покрета, тако да је било тешко на једном месту организовати затвор.²⁶

Огроман утицај на српско законодавство у том периоду имала су европска законодавства. У почетку овог раздобља, а и дуго времена касније, с обзиром на трошкове око издржавања апсеника, постављало се питање њиховог издржавања. Године 1825. наређено је да се апсеници издржавају и хране о свом трошку, а 1831. године је издато решење судовима, којим се налаже да купе милостињу за сиромашне апсенике који се не могу о свом трошку издржавати.²⁷ Поред ових закона постојали су и *Казнителни закон* за полицијске преступе из 1850. године и *Криминални законик за Кнежевину Србију* из 1860. године. У току 1910. године објављен је пројекат новог кривичног законика за Србију, који је, за то доба, био врло савремен и модеран и који је предлагао увођење прогресивног система у извршењу казне лишења слободе. Нажалост, овај законски пројекат, услед

²⁴ Зоран Стевановић, *Отворени затвори*, Институт за криминолошка и социолошка истраживања, Београд, 2008, стр. 35.

²⁵ *Мемоари Проте Матеје Ненадовић*, Српска књижевна задруга, Нови Сад, 1867, стр. 123-158.

²⁶ Драгољуб Атанацковић, *Пенологија*, Научна књига, Београд, 1988, стр. 239.

²⁷ Станко Пихлер, Основне карактеристике кривичних санкција у Србији XIX века до кодификације из 1860. године, *Пенологија*, бр. 1, Београд, 1974, ст. 58-59.

наступајућих ратова, није могао бити отелотворен у закон, па се *Казнени законик* из 1860. године, с неколико измена и допуна, примењивао све до доношења *Кривичног законика за Краљевину Срба, Хрвата и Словенаца* 1929. године и његовог ступања на снагу 1930. године. Од казни лишења слободе овај закон је предвиђао: робију, заточење и затвор.²⁸ Затвор се издржавао у казним заводима, апсанама општинских затвора и у полицијским затворима. У казним заводима били су смештени они који су кажњени за преступ, а у осталим заводима – они који су кажњени за иступ (данашњи прекршај).

Године 1868. донет је један веома важан пропис који се односио на режим извршења казне лишења слободе. То су *Правила о домаћем реду у казним заводима* у Београду, Нишу и Пожаревцу. Ова правила су мењана и допуњавана 1889. године, 1901. године и 1902. године.²⁹ Казнени систем у Србији, у овом периоду, био је напредан и увео је многе новине, институте и принципе који су знатно касније уграђени у *Стандардна минимална правила о поступању са осуђеницима*. Посебне новине су се односиле на класификацију осуђеника, увођење рада осуђеника, стручног оспособљавања. Уведено је награђивање и кажњавање, здравствена контрола, условни отпуст и друге новине које су у то време биле врло прогресивне³⁰.

²⁸ *Робија* је трајала од две до двадесет година и изрицана је за злочине. Могла је бити одређена са или без окова. Осуђеници су смештани у "робијашнице" и обављали су тешке физичке послове. *Заточење* се, такође, изрицало за злочине и могло је да траје од две до двадесет година. Заточеници се нису окивали и имали су право на исхрану о сопственом трошку и нису били дужни да раде.

Затвор је изрицан од 30 дана до 5 година и то за лакша кривична дела. Осуђеници су били дужни да раде, али само оне послове које су радили и на слободи, пре доласка у затвор.

²⁹ Драгољуб Атанацковић, *Пенологија*, Научна књига, Београд, 1988, стр. 245.

³⁰ Зоран Стевановић, *Отворени затвори*, Институт за криминолошка и социолошка истраживања, Београд, 2008, стр. 35.

ПОГЛАВЉЕ II

1. КЛАСИЧНИ СИСТЕМИ ИЗВРШЕЊА КАЗНЕ ЗАТВОРА

Прве затворе у којима се извршавала казна лишења слободe карактерише нехуманост, суровост у поступању, лоши хигијенски услови, висок степен криминалне инфекције и слично. Тек у каснијем периоду, појавом затворских система, превасходно прогресивних система, затвори постају институције које покушавају да врше корекцију понашања затвореника и да их преваспитају.

Третман затвореника је пратио и циљеве и сврху кажњавања. У друштвеним околностима када је казна схватана као репресија према преступнику, затвори су такву политику спроводили и репресивно су се понашали према преступницима. Развојем политике кажњавања преступника и затвори су мењали свој однос према затвореницима и прихватили су савремене облике понашања и поступања према осуђеницима. Увођењем казне лишења слободe, под утицајем учења класичне школе кривичног права, у 18. веку отворена су бројна питања у погледу њене примене. Основна идеја о циљу казне лишења слободe утицала је на начин њеног извршења. Представници класичне школе кривичног права сматрали су да је ова казна основна казна у спровођењу специјалне и генералне превенције криминалитета. Нова казна захтевала је образовање посебних институција у којима ће се казна лишења слободe извршавати. Затвори су познати одраније, али са доста различитим наменама.

Наиме, затвори су кривично-правне установе, познате још у писаним изворима кинеске, индијске, јеврејске, асирске, вавилонске, персијске, египћанске и римске историје.³¹ Све до појаве Џона Хауарда (John Houward) у 18. веку нису постојали *системи* извршења казне затвора. У литератури се, најчешће, наводе неколико класичних система који су по својој идеји, организацији и циљевима оставили траг, како у пракси тако и у теорији пенологије. То су: *систем заједничког затвора*, *пенсилванијски ћелијски систем*, *обурнски ћелијски систем*, *енглески прогресивни систем*, *Маконокијев бодовни систем*, *ирски прогресивни систем* и *савремени затворски систем*.

1.1. Систем заједничког затвора

Овај систем затвора карактерише заједничко издржавање казне затвора свих осуђених, без обзира на узраст, пол, висину казне и тежину дела, криминогена својства личности, здравствено стање и сл. Сва лица лишена слободе су групно смештена у просторије, без било каквог одвајања или груписања. У то време нису се одвајали притвореници од осуђеника, жене од мушкараца, здрави од болесних, малолетни од пунолетних и сл. У овом смислу није било никаквих класификација или груписања лица лишених слободе, већ су сви заједно смештани и само се гледало где их је могуће сместити и из друштва изоловати.³²

Овим затворским системом била је спроведена идеја потпуне и строге изолације осуђеника из друштва, а о условима и осуђеничким правима није било ни говора. Затвореници су живели у изразито нехуманим условима, без минималне хигијене и других физиолошких потреба. Заговорници оваквог затворског система истицали су економичност система и, преваходно, остваривање циљева кажњавања задатих у то време.

³¹ Мило Бошковић & Миленко Радоман, *Пенологија*, Универзитет у Новом Саду, Правни факултет, Нови Сад, 2002, стр. 59.

³² Зоран Стевановић, *Затворски системи у свету*, Институт за криминолошка и социолошка истраживања, Београд, 2012, стр. 27.

Затвореници су у таквим нељудским условима бивали изложени физичком и духовном пропадању што је за последицу имало велику смртност, а они који су издржали казну, брзо су се враћали криминалу, јер су затвори постајали "школа криминала" – криминал су прихватили и осуђеници који до тада и нису били у значајној мери структурирани као делинквенти. Заједнички затвори су ширили "криминалну инфекцију" до неслућених размера.

Ако се може говорити о неким предностима овог система, оне се могу наћи у чињеници да је систем заједничког затвора далеко прихватљивији од система депортације и прогонства, као и у чињеници да су осуђеници колективно издржавали казну, што је за њих знатно лакше него у потпуној изолацији по ћелијама. Такође, овакав систем је омогућавао јефтинију изградњу затвора, лакше обезбеђење затвореника од бекства, лакше организовање рада и запошљавање осуђених, што је проузроковало мање трошкове око издржавање затвора.³³

Оштре критике заједничког затвора од стране научника из области кривичног права, криминологије и пенологије, које су предводили Хауард у Енглеској, К. Вагнит у Немачкој, Ф. Фериг и други, доводе до одређених реформских мера у правцу ублажавања строгости и побољшавању живота у затвору.³⁴ Као последица реформских идеја долази до оснивања и других затворских система који имају за циљ унапређење система извршења казне лишења слободе.

1.2. Пенсилванијски ћелијски систем

Под утицајем реформаторских идеја Друштва за кажњавање у Америчкој држави Пенсилванији, крајем 18. века изграђен је затвор ћелијског типа у Филаделфији. Затвор је изграђен према

³³ Видак Поповић, *Систем извршења казни лишења слободе у Југославији*, Београд, 1968, стр. 32.

³⁴ Исто, стр. 28.

Закону из 1790. године, по коме за сваког затвореника постоји посебна ћелија, без могућности комуникације међу затвореницима. Убрзо је изграђен још један затвор такве архитектуре у Пенсилванији 1828. године. Зато се овај систем и назива Филадельфијски или Пенсилванијски затворски систем. Основне карактеристике овог система огледају се у: напуштању ранијег заједничког-групног издржавања казне, у спречавању контакта између структурираних криминалаца и нових осуђеника – избегава се криминална инфекција, увођењем самица осуђенику се омогућава да размишља о почињеном греху и начину да сам окаје грехе, у доживљавању моралне катарзе у условима осаме и сл. У циљу одржавања овог система и спречавању бекства, архитекте су пројектовале затвор са седам крила, од којих је свако било повезано са централним средиштем покривеним пролазима.

Свака ћелија имала је сопствено спољно двориште за телесне вежбе. Затвореницима није било дозвољено да гледају један у другог, чак и када су ишли у капелу.³⁵ Након оснивања ћелијског система у Америци, идеја се врло брзо преноси и у Европу и то прво у Белгију, касније у Француску, Мађарску, Пруску, Шведску, Данску и друге земље. Овај систем је први систем који је правно регулисан, и тек са успостављањем овог система држава је почела да се озбиљно интересује за извршење казне лишења слободе.

Практичари и теоретичари су с одушевљењем прихватили ћелијски систем, јер је елиминисао велике недостатке заједничког затвора и од њега су очекивали велике резултате у борби против криминалитета који се врло брзо ширио и угрожавао друштвене вредности. На том заносу изграђено је стотину затвора овог типа, а препоручен је од стране

³⁵ Слободанка Константиновић-Вилић, Миомира Костић, *Пенологија*, СБЕН, Ниш, 2006, стр. 133.

међународних пенитенцијарних конгреса.³⁶ Не дуго потом, Пенсилванијски ћелијски затворски систем испољио је озбиљне недостатке. Ћелијска изолација је патња за човека која угрожава психичко и физичко стање осуђеника, тотална изолација осуђеника прекида сваки вид друштвене социјализације, рад у таквим изолованим околностима није утицао на рехабилитацију затвореника и сл.

Последице ћелијског система биле су веома негативне и брзо се прихватила идеја проналажења другог модела ћелијског система, који би донекле елиминисао лоше стране филаделфијског ћелијског система.

1.3. Обурнски ћелијски систем

Када се је увидело да потпуно усамљење, чак и са радом, није довело до очекиваних резултата, у неким земљама се приступило радикалној измени ћелијског система. У Обурну, у држави Њујорк, 1823. године ћелијски систем је модификован тако да су осуђеници у току ноћи били у ћелијама али су дању били на заједничком раду. Међутим, за време рада њима је било најстроже забрањено да међусобно комуницирају. Они нису смели да разговарају нити на било који начин да се споразумевају. Чак нису смели ни да се гледају. Биле су им стављане на главу капе с великим спуштеним ободом тако да су могли да виде веома узан простор око себе. Због тога што осуђеници нису смели да разговарају – овај систем је назван *системом ћутања*.³⁷ По овом моделу затвор треба да буде минијатурно и савршено уређено друштво у којем су јединке психички изоловане, иако су физички у истом, строго хијерархијском окружењу; једина дозвољена комуникација одвија се по вертикали.

³⁶ Исто, стр. 30.

³⁷ Драгољуб Атанацковић, *Пенологија*, Научна књига, Београд, 1988, стр.80.

Поборници обурског система сматрали су да је његова предност у томе што понавља модел самог друштва. У њему се принуда спроводи материјалним средствима, али захваљујући, пре свега, правилима које човек мора да научи да поштује, а то се постиже надзором и кажњавањем. Уместо да се осуђеници држе "иза браве попут дивљих звери у кавезима", треба их окупити на истом месту, омогућити њихово учешће у корисним активностима, принудити их да заједно стичу добре навике, спречити ширење неморала будним надзором, очувати прибраност сваког појединца прописима о миру и тишини.³⁸

Свакако да је активност осуђеника, а посебно рад, имала васпитну улогу и да се рад третирао као средство преваспитања, што је значајна новина у извршењу кривичних санкција. Обурнски систем је корак унапред, у позитивном смислу, у односу на пенсилванијски затворски систем. У односу на филаделфијски систем, он је знатно хуманији, у смислу заједничког рада, давао је могућност стручном образовању затвореника и, донекле, услове у затвору приближавао је условима на слободи. Међутим, Обурнски систем је имао и доста недостатака.

Пре свега, забрана комуникација између затвореника довела је до компликоване организације унутрашњег живота у затвору. Затим, довела је до повећања суровости у поступању са затвореницима, пошто су казне за прекршај забране комуницирања углавном биле телесне казне.³⁹

1.4. Енглески прогресивни систем

Реформистички покрет се јавља половином 19. века као реакција на праксу ћелијског система. Пенсилванијски систем са својом физичком изолацијом а обурнски и са духовном изолацијом затвореника испољили су велике недостатке у

³⁸ Мило Бошковић & Миленко Радоман, *Пенологија*, Универзитет у Новом Саду-Правни факултет, Нови Сад, 2002, стр. 65.

³⁹ Драгољуб Атанацковић, *Пенологија*, Научна књига, Београд, 1988, стр. 80-81.

спречавању и превенцији криминалитета. Уочено је да је стање у затворима постало неподношљиво, да су последице изолације вишеструке (ментални поремећаји, висока стопа самоубиства у затворима, социјална дезорганизација личности и сл.), а да се стопа повратништва није смањила.

Стога се концепт ћелијског затворског система напушта, а уместо њега уводи се прогресивни затворски систем, заснован на принципима васпитања и поправљања осуђеника. Основна идеја *прогресивног система* састоји се у томе да осуђеник у току издржавања казне треба стално да побољшава свој положај у затвору, у зависности од сопствене активности у процесу реализације третмана. Овај систем омогућава осуђенику да свој положај прогресивно мења ка бољем, сразмерно уложеним напорима на мењању свог негативног понашања.

Осуђеник се самомотивише да се добро влада и понаша у заводу, да се залаже на раду, што представља извесну гаранцију у измени ранијег криминалног понашања и да ће такво понашање и ставове трајно променити. Главна замисао протагониста овог система била је да се судбина затвореника стави у његове "руке", дајући му повољнији режим као награду за рад и боље понашање. Овим системом се желело постићи преваспитање осуђеног лица уз његово активно учешће, што је велики напредак у пенолошкој науци.

Врло брзо је општи концепт и начин прогресивног система био прихваћен у већини земаља које су га, уз задржавање основних карактеристика, прилагођавале својим приликама и схватањима. Тако су и настале различите варијанте тог система али су најпознатији тзв. *енглески и ирски прогресивни систем*.⁴⁰

Први почеци прогресивног система забележени су у Енглеској, када је 1853. године уведен у затворе у којима су казну издржавали осуђеници на дуже временске казне. Енглески

⁴⁰ Зоран Стевановић, *Затворски системи у свету*, Институт за криминолошка и социолошка истраживања, Београд, 2012, стр. 40.

затворски систем карактерише постојање три фазе у извршењу казне лишења слободе. Прва фаза је фаза изолације ћелијског типа, друга фаза је заједничко издржавање казне и трећа фаза је била фаза условног отпуштања. Трајање сваке од ових фаза је зависило од дужине казне, понашања осуђеника и од процене затворске администрације.⁴¹ У првој фази затвореник је смештен у ћелију, уз забрану било каквих контаката са другим затвореницима као и са спољним светом. У оквиру ове фазе издржавања казне, у неким затворима, долазило је до промене у режиму од неповољнијег ка повољнијем статусу осуђеника (бољи смештај, квалитетнија храна, читање књига, рад и сл.).

Тако су се осуђеници и у овој фази груписали у одређене категорије. Друга фаза је фаза заједничког издржавања казне где осуђеници у току дана заједно раде и обављају и друге послове у затвору а ноћу се издвајају у ћелије, без контаката са другим осуђеницима. У овој фази осуђеници су имали могућност да себе прикажу, да испоље своје понашање, своју природу и карактер. Затворске управе су у овој фази највише утицале на промену ставова код осуђеника и на њихово прилагођавање социјалним условима живота.

Из тих разлога ова фаза је била веома битна за затворске власти. Такође, у овој фази извршења казне лишења слободе, осуђеници су могли да напредују од лошијег ка бољем статусу у заводу. И у овој фази осуђеници су разврставани у поједине категорије које су доносиле одређене погодности и статус у затвору. У категорије су осуђеници разврставани према узрасту, тежини кривичног дела, дужини казне, степена криминалне запуштености и сл. За ову фазу извршења казне карактеристично је да је осуђеницима било дозвољено дружење само са осуђеницима из исте категорије. Разврставање у одређене разреде вршено је по критеријумима које су установе сачиниле и они су стриктно поштовани.

⁴¹ Исто, стр. 40-41.

Трећа фаза овог система је условни отпуст. Ова фаза није обавезна, јер се условни отпуст давао само онима који су се изразито добро владали и посебно залагали на раду. Условни отпуст је могао бити и опозван у случају да осуђеник изврши ново кривично дело.⁴² Енглески прогресивни систем је ову фазу издржавања казне затвора конципирао тако да се, у једном делу издржавања казне, осуђеник провери да ли је спреман и способан да се, по изласку из затвора, укључи у друштво и да више не врши кривична дела. Условно отпуштање подразумева да је он и даље на издржавању казне затвора само у другим условима – на слободи. То траје све до истека казне затвора на коју је осуђен.

Овако конципиран, енглески прогресивни систем је чинио велики напредак у пенолошкој науци и био је инспирисан идејом потребног преваспитања и мењања личности преступника. Ове идеје су се и даље развијале и усавршавале у циљу изградње механизма успешне превенције криминалитета.

1.5. Ирски прогресивни систем

Енглески прогресивни систем је, суштински, увео принцип преваспитања осуђеника с циљем да се осуђеник приближи животу на слободи. Његови недостаци су се манифестовали у томе што није доводио до суштинске измене личности осуђеника; напротив, он је код осуђеника подстицао лицемерство, полтронство и неискреност. Затвореници су се претварали да су се поправили да би остварили бољи статус у заводу и добили повољнији третман.

Ради превазилажења уочених недостатака, конципиран је нови модел, дограђен и усавршен енглески систем. Разлика између енглеског прогресивног система и ирског прогресивног система је у томе што је, на основу уочених недостатака наглог преласка из фазе заједничког издржавања казне до пуштања на условни

⁴² Драгољуб Атанацковић, *Пенологија*, Научна књига, Београд, 1988, стр. 83.

отпуст, уведена нова фаза – фаза слободњака. Тако Ирски прогресивни систем садржи четири фазе: фазу изолације-усамљења, заједничко издржавање казне, упућивање у одељење за слободњаке и условни отпуст. Оснивач ирског прогресивног система је енглески капетан W. Grofton, члан Комисије за преглед казних завода у Ирској.

На основу његовог предлога овај систем је уведен законом од 7. априла 1854. године.⁴³ Ирски прогресивни систем је задржао основни концепт Енглеског прогресивног система, и поред три фазе, уводи четврту фазу која се састоји у боравку осуђеника у одељење за слободњаке. У овом одељењу осуђеник је боравио пре пуштања на условни отпуст, тј. послеведеног времена у заједничким просторијама са осталим осуђеницима.

Према томе, осуђеник је најпре био смештен у ћелију, затим у заједничке просторије, па у одељење за слободњаке и на крају пуштен на условни отпуст.⁴⁴ Одељење слободњака је, по правилу, било просторно одвојено од затвореног одељења и у њему нема ни физичког ни материјалног обезбеђења. Затвореници раде на пољопривредним пословима- затворским економијама. У одељење слободњака осуђеника упућује саветодавни одбор затвора, након испуњених свих услова који су прописани за разврставање у одељење слободњака. Ирски прогресивни систем показао се као јако ефикасан, у то време, и у значајној мери је отклонио недостатке претходних система.

Предности овог система се испољавају у могућности финије диференцијације осуђеника, индивидуализацији поступања према појединцу у зависности од понашања осуђеника, од њихове активности и спремности за преваспитање, спремности за промену криминалног обрасца понашања и прихватање

⁴³ Душан Умићевић, *Систем извршења казне лишења слободе*, Сарајево, 1938, стр. 54.

⁴⁴ Зоран Стевановић, *Затворски системи у свету*, Институт за криминолошка и социолошка истраживања, Београд, 2012, стр. 43.

друштвених норми на слободи. Овај систем је био прихваћен у великом броју земаља, међу којима је и наша земља. Тако је у Србији 1888. године саграђен завод у Сремској Митровици. Касније су и други заводи у Србији организовани и примењивали модел ирског прогресивног система.

1.6. Маконокојев бодовни систем

Маконокијев бодовни систем је настао 1840. године у затвору на острву Норфолк, у Аустралији. Овај систем се примењивао према осуђеницима који су депортовани из Енглеске у Аустралију. У том затвору за управника је постављен капетан краљевске ратне морнарице, Александар Маконоки, који је покушао да на нови начин приступи раду са затвореницима. То је један веома интересантан експеримент који није шире примењиван, па га често поједини пенолози и не сматрају системом и не придају му значајније место у пенологији.

Маконокијева идеја била је да се осуђеници мотивишу да сами раде, да се такмиче у остваривању радних резултата, што би допринело и бољим односима у осуђеничком колективу. Основна идеја овог система исказана је у Маконокијевој реченици: „Када неки човек држи кључ свог властитог затвора, он се брзо уверава да га треба прилагодити према брави“.

У том циљу Маконоки је целу казну за сваког осуђеника претварао у бодове-поене. Такође, сачињен је списак већине свакодневних активности осуђеника који се вреднују у бодове, што значи да свака активност осуђеника и постигнути резултати у извршавању тих активности носи одређен број поена. Осуђено лице је могло да укупан број бодова који је добило претварањем казне, откупи зарађеним бодовима у свакодневним активностима и испољеним понашањем. Када скупи количину бодова која је једнака количини бодова висине казне, осуђеник излази на слободу.⁴⁵ Маконокијев систем има неколико фаза-

⁴⁵ Исто, стр. 37-38.

периода. У првој фази осуђеници су радили и живели под строгим контролом и дисциплином. У следећој фази осуђеници се по својој вољи удружују у групе од 5-7, који удружују и бодове и имају исти циљ да што пре отупе своју казну. У овој фаза осуђеници развијају солидарност, колективни дух и заједништво.

У последњој фази, која се често назива и индивидуализациона фаза, групе осуђеника се расформирају и свако добија своју кућицу-колибу, башту, простор за гајење стоке где треба да покаже снажљивост и спремност да може да пређе у следећу фазу – фазу условног отпуста. Маконокијев бодовни систем је имао елементе прогресивног система, јер је заснован на идеји да осуђеници сопственим владањем и радом прогресивно побољшавају свој статус у затвору. Неки пенолози и психолози истичу и податак да овај систем има и елементе бихејвиоралног садржаја. Идеја овог система је дуго присутна у пенолошкој теорији и пракси, иако није добио значајнију промоцију у пенолошкој пракси.

ПОГЛАВЉЕ III

1. МОДЕРНИ СИСТЕМ ИЗВРШЕЊА КРИВИЧНИХ САНКЦИЈА

Другу половину 20. и почетак 21. века карактерише изградња савременог затворског система који тежи да се осуђенички живот, у што већем степену, приближи животу на слободи и да се осуђеници припреме за реинтеграцију у животну средину. Извршење казне лишења слободе представља динамичан процес који прати друштвена кретања и схватања о карактеру и циљу казне. Садашњи затворски системи се значајно разликују – по карактеру, организацији, облику третмана, начину руковођења и сл. – од затворских система од пре 30, 50, а поготово од пре 100 година.

Стара философија схватања извршења казне лишења слободе је напуштена и прихваћен је нов концепт извршења кривичних санкција. Све чешће се, посебно у теоријским оквирима, поставља и дилема да ли затвори уопште могу да обављају улогу поправљања осуђених или, у ствари, они обављају само улогу кажњавања. Зато се често чује мишљење да би за многе преступнике много боље било да се не упућују у затворе, а посебно то важи за оне који су на почетку своје криминалне каријере.

Затвор за ту категорију људи може представљати опасно искуство, што има за последицу наставак криминалне каријере, након стеченог "школовања" у затворским институцијама. Такав приступ афирмише сазнање да кажњавање људи лишењем

слободе не може бити ефикасно средство којим би се могло научити живети на слободи. Чак се стиче утисак да људи којима је одузета слобода имају мање шансе и могућности да, након издржане казне, наставе живот као поштени грађани.

Очигледно да и данас, када се перманентно предузимају значајни кораци у процесу хуманизације услова, демократизације односа и пермисивности у раду са осуђеним лицима, нису јасно дефинисани циљеви таквог поступања, што се испољава кроз неуспешан процес ресоцијализације. Овакво стање, с разлогом, намеће велики број пенолошких питања, поред осталих: који модел концепције треба применити у извршењу кривичних санкција?

Какав третман треба користити у раду са осуђеним лицима? Како организовати затворски систем? Који модел категоризације затвора треба применити? Коју класификацију осуђеника треба спроводити? Који профили кадрова треба ангажовати у раду са осуђеним лицима?⁴⁶

Затворске институције имају велику друштвену одговорност за остваривање сврхе и циљева кажњавања преступника, односно ефикасно извршење изречених кривичних санкција и мера у превенцији криминалитета.⁴⁷ Савремени затворски систем, односно систем извршења кривичних санкција је у перманентним реформама, јер пракса показује да су ефекти казне лишења слободе веома скромни. Ниво рецидивизма је висок и последњих деценија се не смањује, број лица лишених слободе не опада, структура извршених кривичних дела се креће

⁴⁶ Зоран Стевановић, Могућности и ограничења изградње савременог затворског система, *Ново кривично законодавство: дилеме и проблеми у теорији и пракси*, Институт за криминолошка и социолошка истраживања и Виша школа унутрашњих послова, Београд, 2006, стр. 581-582.

⁴⁷ Јасмина Играчки, Извршење кривичних санкција и мера у Србији, *Одговорност и санкција у кривичном праву: са посебним освртом на међународно кривично право*, Удружење за међународно кривично право, Београд, Тара, 2019, стр. 395-396.

у правцу извршења већег броја најтежих кривичних дела, са елементима насиља и кривична дела тероризма и др.

Све то нам указује да постоји криза пеналног система али и питање остваривање циља и сврхе изречене казне затвора. Из тих чињеница намеће се и питање колике су реалне могућности система извршења кривичних санкција, а посебно казне лишења слободе и затвора као институције, да остваре неопходан ниво ефикасности у остваривању прокламованих циљева кажњавања.

Пенитенцијарни систем је, гледано историјски, најефикасније остваривао, а и данас остварује, функцију изолације извршиоца кривичних дела из друштва, донекле је казна затвора деловала на генералну превенцију- да се евентуални извршиоци кривичних дела упозоре да ће, ако изврше кривично дело, завршити у затвору, а да је ниво корекције понашања осуђеника, за време издржавања казне затвора, његово мењање и ресоцијализација давала најскромније резултате.

Велика очекивања од ресоцијализације осуђених лица и превенције криминалитета оштрим мерама друштвене репресије, очито нису остварена. За остваривање ресоцијализације индивидуализација је, свакако, један од најосновнијих облика рада, који подразумева доношење појединачног програма извршавања казне затвора и који се остварују на професионалан, законит и хуман начин, поштујући људска права и достојанство личности затвореника.⁴⁸ Пенолози су у првој половини 20. века са великим ентузијазмом промовисали концепт ресоцијализације осуђених лица, очекујући да ће после изласка из затвора осуђеник бити мотивисан да прихвати друштвена правила понашања и да ће се уклопити у животну средину. Нажалост, концепт ресоцијализације је све разочарао, вероватно и с

⁴⁸ Јасмина Играчки, Казнена политика и рецидивизам, Право и заповест разума, *Правни живот – часопис за правну теорију и праксу*, Удружење правника Србије, Копаоничка школа природног права, бр. 9, том I, Београд, 2018, стр. 643-644.

разлогом, али је сигурно да су очекивања од те концепције била нереална.

Неповерење у преваспитање је почело осамдесетих година 20. века, засновано на истраживањима о ефектима третмана и високој стопи рецидивизма.⁴⁹ Дух оптимизма, који је обележио шездесете године 20. века, замењен је дубоким песимизмом. Концепт ресоцијализације губи на снази, док јачају друге концепције, пре свега концепција кажњавања и контроле. У таквом амбијенту поштравају се затворски режими, кажњавање и елементи строгости за тешка дела су све израженији, затвор као институција постаје „место за дисциплиновање“.

И таква тенденција од осамдесетих година па надаље, не даје видљиве резултате ни у превенцији криминалитета ни у промени понашања преступника. Крајем 20. века пенолози све чешће говоре о кризи затвора, како као казне тако и као затворског система у целини. Најјаснији показатељи су огроман пораст криминалитета, и то нарочито организованог криминалитета и криминалитета са елементима насиља. Неадекватни резултати концепта преваспитања су стручну и лаичку јавност усмерили на раније опробану и проверену концепцију репресивног кажњавања.

Наравно, модификовану и ублажену концепцију али са елементима строгог кажњавања која адекватно одговарају тежини кривичног дела, околностима које су пратиле извршење и личним својствима учиниоца. Политика кажњавања довела је до огромног увећања затвореничке популације, до дезорганизације затворског система, а самим тим и до опште кризе система извршења кривичних санкција. У таквим околностима казна затвора и затворски системи не дају очекиване резултате у превенцији криминалитета, већ постају повољан амбијент за

⁴⁹ Robert Martinson, Questions and answers about prisin reform, Public Interest, 1974, 22-54.

испољаванье свих негативних ефеката које затвор носи са собом.⁵⁰ Такви ставови постали су доминантни и у академској заједници Америке, одакле се ти ставови брзо проширили Европом и утицали су на стварање услова за нова промишљања и идеје о кажњавању и сврси кажњавања.⁵¹

Скромни ефекти казне затвора на превенцију криминалитета подстакли су на изналагање неких других опција кажњавања које препознајемо у појму алтернативних санкција (санкција у заједници). *Алтернативне* санкције можемо да дефинишемо као опцију кажњавања која се налази на континууму између традиционалне пробације и традиционалног кажњавања (према: Јунгер-Тас, 1994). Често се за њих користе и следећи термини: алтернатива затварању, ванинституционалне мере, програми у заједници, а понекад се везују уз шире пеналне стратегије које се називају: одвраћање или преусмеравање (*диверсион*), деинституционализација, *декарцерација* или пенални реду-кционизам. Европска Унија је још 1986. године дала извештај у коме се наводе мере које су алтернатива казни затвора, а које се примењују у земљама чланицама.

Тако постоје *модификоване институционалне санкције* у које спадају: полузатварање, упућивање на посао, затварање викендом, кућни притвор, издржавање казне у другој институцији (болница, центар за одвикавање од зависности). Друга група алтернативних санкција су *ванинституционалне санкције* у које спадају: финансијске казне, санкције које ограничавају или одузимају нека права (одузимање возачке дозволе, конфискација, реституција, забрана обављања позива),

⁵⁰ Зоран Стевановић, *Ефикасност система извршења кривичних санкција и превенција криминалитета, Кривично законодавство и превенција криминалитета*, Брчко дистрикт, Министарство правде Републике Српске и Српско удружење за кривичноправну теорију и праксу, Брчко, 2011, стр. 544-555.

⁵¹ Јасмина Играчки, *Казнена политика и рецидивизам, Право и заповест разума, Правни живот – часопис за правну теорију и праксу, Удружење правника Србије, Копаоничка школа природног права, бр. 9, том I, Београд, 2018, стр. 643-646*

васпитне мере, моралне санкције (судска опомена, посебне обвезе), супервизија.

Посебну групу алтернативних санкција чине: *мере пробације*, као и *неплаћени рад у заједници*. Ванинституционалне санкције показале су се знатно ефикаснијим од институционалних (и не занемарљиво јефтинијим), јер боље реинтегришу преступника у друштво, више су издиференциране па се њима боље уочавају и обликују специфичне потребе и криминогена подручја преступника, чувају повезаност с породицом и социјалним окружењем и не доносе различите последице затварања⁵². У мере које се односе на одлагање извршења казне спадају: одлагање извршења институционалне казне, одгађање изрицања пресуде и неизрицање санкције. Често се у појединим земљама користе алтернативне санкције као што су: *медијација*, тј. помирење жртве и учиниоца дела, често праћена реституцијом, затим, *реституција или компензација* – која се испољава кроз плаћање штете, поправљање уништеног објекта, рад за жртву као поправљање. Постоје и други модалитети алтернативних санкција као што су: дневне новчане казне, рад у заједници (неплаћени рад у заједници као репарација жртви или заједници, изражава се у сатима рада у одређеном раздобљу), упућивање у дневне центре и повећања супервизије, електронски надзор (електронска наруквица или телефонски позиви), интензивни програми супервизије, војнички кампови (*boot camps*): дизајнирани за млађе пунолетне првоосуђене учиниоце кривичних дела – “шок-терапија” са војничким строгим режимом.⁵³

⁵² Зоран Стевановић & Јасмина Играчки, Усклађеност примене алтернативних кривичних санкција у Србији са европским стандардима, *Криминал, државна реакција и хармонизација са европским стандардима*, Београд, 2013. стр. 301.

⁵³ Зоран Стевановић & Јасмина Играчки, Ефекти казне затвора и институционалног третмана у превенцији криминалитета, *Правна ријеч*, бр. 2. Удружење правника Републике Српске, Бања Лука, 2011, стр. 411-415.

2. ЗАТВОРИ У СРБИЈИ

2.1. Организација, нормативно уређење и надлежност затворског система

Затворски систем представља сложену организацију коју чине појединачне затворске институције у држави, најчешће државне институције,⁵⁴ у којима се извршавају изречене кривичне санкције институционалног карактера, које су организоване и уређене, по принципу државне управе, у јединствен систем као државни орган. У најширем значењу затвор означава установу чија је сврха да обезбеђује особе којима је изречена казне лишења слободе према којима се примењују различити програми поступања у циљу корекције њиховог криминалног понашања и припрема за њихову реинтеграцију, по изласку из затвора, у социјалну средину.

Постоје разне врсте затвора, али се под изразом "затвор" готово по правилу сматрају само институције у које су затвореници смештени одлуком суда или другог надлежног органа. Такође, пенитенцијарни систем и затвор као појединачна институција, представља један од механизма и инструмента друштва, односно државе, у борби за спречавање и контролу криминалитета.

Пенитенцијални систем у Србији има изузетно значајну улогу у процесу контроле криминалитета и у садејству са другим друштвеним механизмима чини општу друштвену реакцију на криминалитет и друге социопатолошке појаве. Систематику правних аката којим се уређује систем извршења кривичних санкција, у нашем правном систему, можемо извршити на: *(а) законске одредбе и (б) подзаконске акте.*⁵⁵ Анализом позитивних

⁵⁴ Последњих деценија све је већи број затвора који су у власништву приватних субјеката.

⁵⁵ Ђорђе Игњатовић, *Право извршења кривичних санкција*, Правни факултет, Београд, 2006, стр. 79.

правних норми којим је систем извршења кривичних санкција, односно затворски систем, уређен, утврђено је да постоје најмање седам (7) закона којима се ова област, на директан или индиректан начин, регулише и да је, на основу тих закона, потребно донети више десетина подзаконских аката.

Када је реч о Законима који на директан или индиректан начин уређују област извршења кривичних санкција наводимо следеће Законе:

1. Кривични законик⁵⁶
2. Законик о кривичном поступку⁵⁷
3. Закон о извршењу кривичних санкција⁵⁸
4. Закон о извршењу ванзаводских санкција и мера⁵⁹
5. Закон о малолетним извршиоцима кривичних дела и кривичноправној заштити малолетних лица⁶⁰
6. Закон о државној управи⁶¹
7. Закон о министарствима⁶² и други.

Наведени закони одређују сврху кажњавања, врсте казни и услове за њихово извршење, утврђују се правила о условном отпусту, статусу притвореника, као и област извршења кривичних санкција, врсте и типове завода, службе у заводима, унутрашња организација затворског система, начин руковођења, положај лица лишених слободе, радно-правни статус затворске администрације, сврху кривичних санкција, организациони облик у оквиру државне управе, припадност ресору и сл.

⁵⁶ "Сл. гласник РС" бр.85/2005, 88/2005 исп.107/2005 испр. 72/2009, 111/2009, 121/2012, 104/2013, 108/2014 и 94/2016.

⁵⁷ "Сл. гласник РС" бр.72/2011, 101/2011, 121/2012, 32/2013, 45/2013 и 55/2014.

⁵⁸ "Сл. гласник РС" бр. 55/2014.

⁵⁹ "Сл. гласник РС" бр. 55/2014 и 87/2018

⁶⁰ "Сл. гласник РС" бр. 85/2005.

⁶¹ "Сл. гласник РС" бр. 79/2005, 101/2007, 95/2010, 99/2014, 47/2018,30/2018.

⁶² "Сл. гласник РС" бр. 44/2014, 14/2015, 54/2015, 62/2017

Процес извршења кривичних санкција изречених пунолетним лицима у Републици Србији детаљно је регулисан Законом о извршењу кривичних санкција, а извршење кривичних санкција које се примењују према малолетним учиниоцима кривичних дела регулише Закон о малолетним учиниоцима кривичних дела и кривичноправној заштити малолетника. Закон о извршењу ванзаводских санкција и мера уређује поступак извршења ванзаводских санкција и мера изречених у кривичном, прекршајном или другом судском поступку, које се извршавају у заједници, прописује се сврха, садржај, начин извршења, положај лица у поступку, као и надзор над извршење.⁶³

Подзаконским актима се разрађују и конкретизују-операционализују решења дата у закону, уређују се одређени поступци и услови за остваривање неких од решења прописана законом и уређују се и друга питања битна за функционисање пенитенцијарног система, односно система извршења кривичних санкција у целисти. На основу наведених закона, Влада Републике Србије и министар надлежан за правосуђе, односно министри надлежни за здравство и за рад и социјална питања, у обавези су да, својим актима уреде област извршења кривичних санкција и функционисање пенитенцијалног система.

Закон о извршењу кривичних санкција је установе за извршење кривичних санкције организовао у јединствену организацију под називом Управа за извршење кривичних санкција, као посебан орган у саставу Министарства правде. У члану 12 Закона о извршењу кривичних санкција, дефинише се делатност Управе, одређује модел државне организације и припадност ресору. Чланом 13 истог закона одређује се врста завода, а чланом 14 дефинишу се типови завода према степену обезбеђења. Чланом 17 прописана је надлежност Владе Републике Србије да оснива заводе и одређује врсту, тип и седиште завода.

⁶³ Чл. 1 Закона о извршењу ванзаводских санкција и мера

Од члана 18 до члана 25 Закона о извршењу кривичних санкција, одређују се службе у заводима које могу бити формиране и одређује се њихова делатност и надлежност. Такође, Закон уређује руковођење у Управи, одређује надлежност директора Управе, управника завода и начелника служби, као и начин и услове њихових постављења, односно распоређивања.

Управа за извршење кривичних санкција (УИКС) обавља послове прописане Законом о извршењу кривичних санкција⁶⁴ и Законом о извршењу ванзаводских санкција и мера⁶⁵ и то: (1) организује, спроводи и надзире извршење казне затвора, малолетничког затвора, казне рада у јавном интересу, условне осуде са заштитним надзором, спроводи меру безбедности обавезног психијатријског лечења и чувања у здравственој установи и обавезног лечења алкохоличара и наркомана, као и васпитне мере упућивања у васпитно-поправни дом; (2) спроводи меру притвора и друге мере за обезбеђење присуства окривљеног у кривичном поступку у складу са законом и обавља друге послове одређене законом; (3) укључена је у поступке социјалне реинтеграције и прихвата осуђених лица; (4) извршава ванзаводске санкције и мере; (5) обавља послове који се односе на припрему предлога за помиловање, амнестију и условни отпуст; (6) прати стање и примену прописа у области извршења кривичних санкција и у складу са тим указује на потребу и правце нормативног уређења; (7) сарађује у припреми прописа и обавља друге послове који се односе на област извршења кривичних санкција; (8) Управа води јединствене евиденције о лицима према којима се извршавају кривичне санкције. Такође, Управа за извршење кривичних санкција, у оквиру свог делокруга остварује међународну сарадњу, стара се о њеном унапређењу и обезбеђује усклађивање прописа са правом Европске уније.

⁶⁴ „Службени гласник РС“, бр. 55/14

⁶⁵ „Службени гласник РС“, бр. 55/14

У средишној Управи, са седиштем у Министарству правде, образоване су следеће организационе јединице које реализују задатке које Управа има у својој надлежности: (1) Одељење за третман и извршење ванзаводских санкција и мера; (2) Одељење за безбедносно-оперативне послове; (3) Одељење за правне и опште послове; (4) Одељење за материјално-финансијске послове; (5) Одељење за заштиту и остваривање права лица лишених слободе; и (6) Одељење за инспекцију.

Закон о малолетним извршиоцима кривичних дела и кривичноправној заштити малолетника уређује и обједињује материјално кривично право, органе који га примењују, кривични поступак и извршење кривичних санкција према малолетним учиниоцима кривичних дела. Концепцијски, систем кривичних санкција за малолетнике и даље је заснован превасходно на социјално-заштитном моделу и захтева доследност примене и у пенолошкој фази, како рехабилитационог, тако и реинтеграционог модела, зависно од садржине конкретне мере.⁶⁶

Уредбом о оснивању завода за извршење кривичних санкција у Републици Србији основано је 35 завода за извршење заводских санкција⁶⁷ и то: пет казнено-поправних завода отвореног типа,⁶⁸ три казнено-поправна завода затвореног типа⁶⁹, три казнено-поправна завода затвореног типа са посебним мерама обезбеђења,⁷⁰ један казнено-поправни завод за жене,⁷¹ један

⁶⁶ Снежана Соковић, *Основне карактеристике извршења кривичних санкција изречених малолетним учиниоцима кривичних дела, Кривично правна питања малолетничке деликвенције*, Српско удружење за кривичноправну теорију и праксу, Београд, 2008, стр. 253.

⁶⁷ Од 35 завода, 6 завода су са Косова и Метохије који су привремено измештени на територију централне Србије.

⁶⁸ То су заводи у Београду-Падинској Скели; завод у Косовској Митровици; завод у Сомбору; завод у Ћуприји и завод у Шапцу.

⁶⁹ Заводи у Сремској Митровици, Нишу и завод у Панчеву.

⁷⁰ Заводи у Пожаревцу-Забели, завод у Дубрави-Исток и завод у Београду-Падинској Скели.

⁷¹ Завод у Пожаревцу

казнено-поправни завод за малолетнике,⁷² један васпитно поправни дом за малолетнике,⁷³ једна специјална затворска болница⁷⁴ и двадесет окружних затвора.⁷⁵ Поред наведених завода, затворски систем Србије чини и Центар за обуку и стручно оспособљавање управе за извршење кривичних санкција,⁷⁶ као и централна организациона јединица са седиштем у Министарству правде Републике Србије. Правилником о унутрашњем уређењу и систематизацији радних места у Управи за извршење заводских санкција уређена је унутрашња структура и организација Управе.

Поред ових основних нормативних аката којима се уређује затворски систем, на функционисање завода примењују се и сви други прописи којима се регулише функционисање државних органа и организација, њихова контрола рада, остваривање права из радног односа и сл. За област извршења кривичних санкција веома је битно и поштовање међународних правила, конвенција, декларација и других препорука којима се успостављају стандарди у области извршења кривичних санкција.

Имплементација међународних стандарда у извршење кривичних санкција код нас је интензивно започета доношењем Закона о извршењу кривичних санкција 1997. године, а настављена је доношењем нових Закона⁷⁷ којима се регулише област извршења кривичних санкција. У том погледу учињени су значајни кораци у усаглашавању наших нормативних аката са европским прописима и стандардима, уз активну помоћ Европских институција.

⁷² Завод за осуђене малолетнике у Ваљево

⁷³ Васпитно поправни дом у Крушевцу

⁷⁴ Специјална затворска болница у Београду

⁷⁵ Окружни затвори у: Београду, Врању, Гњилану, Зајечару, Зрењанину, Крагујевцу, Краљеву, Крушевцу, Лесковцу, Неготину, Новом Пазару, Новом Саду, Пећи Призрену, Приштини, Прокупљу, Смедереву, Суботици, Ужицу и Чачку.

⁷⁶ Са седиштем у Нишу

⁷⁷ Закони усвајани 2005, 2009, 2011. и 2014.

2.2. Однос затворског система и других државних институција

У борби против криминалитета држава предузима широку лепезу активности у садејству са свим институцијама које у својој надлежности имају и активност на заштити свих друштвених вредности. Различитим нормама прописана су овлашћења и обавезе државних органа у борби против криминалитета и свих других девијантних облика понашања. Све те активности Влада усмерава и усклађује рад органа државне управе те врши надзор над њиховим радом. Свакако да је за успешну борбу против криминалитета и за превенцију криминалитета важна политичка воља и Владе и других субјеката политичког система. Затворски систем је један од државних субјеката који има веома важну улогу у превенцији криминалитета и представља задњу карику тог механизма. Након откривања, процесуирања и изрицања санкција, затворске установе имају задатак да изврше, тј. реализују изречену санкцију за учињено кривично дело и да, у току трајања извршења кривичне санкције, оспособе починиоца кривичног дела за друштвено прихватљиво понашање после изласка из затвора.

Пенитенцијарни систем интензивно сарађује са полицијом, тужилаштвом, судовима, службама безбедности, локалним самоуправама, али и са другим ресорима као што су здравство, просвета, са привредним и другим субјектима. Из чињенице да се у затворском систему одвија живот 24 часа и да се у унутар затвора одвијају све животне активности лица лишених слободе, намеће се потреба широке сарадње са свим субјектима који у свом фокусу имају човека.

Сарадња и контакт између затвора и других друштвених субјеката остварује се кроз контролу извршења изречених кривичних и прекршајних санкција и других васпитних мера од стране судова, тужилаштва, социјалних институција, Скупштинског одбора и разних инспекција, а у циљу поштовања законитости у раду пенитенцијарног система. Значајну улогу има

и невладин сектор, међународне организације и медији, у упознавању јавности с којим и каквим проблемима се сусрећу затворске институције али и затвореници у реализацији изречених санкција, поштовању људских права затвореника и сл.

Поред Управе за извршење заводских санкција, као посебног органа у саставу Министарства правде, који је задужен за надзор и контролу извршења заводских санкција, надзор над малолетним лицима према којима се извршавају заводске санкције и притвореним лицима врши и суд. Тако је у члану 115 Закона о малолетним учиниоцима кривичних дела и кривичноправној заштити малолетних лица прописано да судија за малолетнике суда који је судио у првом степену и надлежни јавни тужилац за малолетнике најмање два пута у току године обилазе малолетника смештеног у заводу, односно установи за извршење заводских мера, где у непосредном контакту са малолетником и стручним лицима која се старају о извршењу, као и увидом у одговарајућу документацију, утврђују законитост и правилност поступања и оцењују постигнут успех у васпитању и правилном развоју личности малолетника. Надзор над применом мере притвора врши председник окружног суда и то оног суда на чијем се подручју налази седиште завода. То произлази из специфичног карактера ове кривичнопроцесне мере и статуса притвореног лица. На тај начин је поступање са притвореним лицима у потпуној надлежности суда, било истражног судије или судећег већа у погледу одређивања, продужења или укидања, дисциплинског кажњавања притворених лица, као и вршења надзора над њим.⁷⁸

⁷⁸ Драган Јовашевић & Зоран Стевановић, *Коментар Закона о извршењу кривичних санкција*, Београд, 2008, стр. 281.

ПОГЛАВЉЕ IV

1. НЕКИ ОД ФАКТОРА КОЈИ УТИЧУ НА УСПЕШНОСТ РЕСОЦИЈАЛИЗАЦИЈЕ ОСУЂЕНИКА

1.1. Категоризација затвора

Промена концепције кажњавања и промена корективне теорије и праксе у поступању према преступницима утицали су на значајне промене у категоризацији пенитенцијалних институција. За разлику од традиционалних концепција категоризације затвора, на основу нових приступа казним институцијама, у савременој пенеологији полази се од процене ризика, процене потреба, етиологије криминалног понашања и оптимизације третмана, који су битни разлози за развијање нових модела категоризације затвора. Савремена категоризација пенитенцијарног система полази од два аспекта и то од аспекта менаџмента и психолошког аспекта.

Ови аспекти третмана затвореника дизајнирани су да повећају општу правичност, доследност и правичност третмана затвореника. Класификација из психолошке перспективе потиче из рехабилитационог модела корекција и нагласак је на лечењу, предвиђању и разумевању етиологије криминалног понашања затвореника.⁷⁹

Под категоризацијом казнено-поправних завода подразумева се формирање завода или одељења разноврсног типа и врсте, у

⁷⁹ https://link.springer.com/chapter/10.1007%2F978-1-4684-5652-3_9, коришћено дана 3. 03. 2019. 23,55h.

којима се класификују одређене категорије осуђеника, који се разликују према личним својствима и криминолошким карактеристикама и према којима се примењују различити облици третмана. Категоризација и јесте прва карика у том ланцу потребних макро услова, јер је за ефикасан рад, пре свега, нужно имати систем установа који омогућава ту врсту рада, тј. различите поступке поправљања.

То подразумева различиту строгост режима у поступању са осуђеницима, различите врсте третмана и све друго што утиче директно на тај рад. Категоризацију ваља схватити као, на основу науке настао, практичан оквир за различите облике третмана прилагођене личности осуђеника.⁸⁰ Категоризација затвора се заснива на два основна критеријума. Први критеријум, по коме се врши категоризација казнено-поправних завода, заснива се на објективним критеријумима. У *објективне критеријуме* спада: врста кривичног дела, висина казне, поврат, надлежности вршења надзора, оснивач и сл. Други критеријум чине субјективна својства осуђеника и он је познат као *субјективни критеријум*. Њега чине: особине личности осуђеника, здравствено стање, врсте третмана, интензитет васпитног рада и сл. Постоји више критеријума за категоризацију затворских институција, а најчешћи су: временско трајање казне, категорија осуђеника, степен обезбеђења, узраст, пол и др.

Категоризација затвора је предуслов и за остваривање сврхе извршења казне, јер разноврсни типови затвора треба да омогуће квалитетну индивидуализацију осуђеника, да спрече "криминалну инфекцију" и формирање јаког негативног неформалног система, те да омогуће примену разноврсних корекционих програма адекватних за одређену групацију осуђеника. Категоризација установа је зато саставни део сврхе

⁸⁰ Добривоје Радовановић, Категоризација установа за извршење кривичних санкција у Републици Србији, *Реформа система извршења кривичних санкција*, Удружење за пенологију Југославије, Београд, 2000, стр. 53-54.

извршења казне, дефинисане као напуштање криминалних образаца понашања и усвајање позитивних друштвених вредности и стандарда.

Принцип "тип установе и третман сагласно личности", односно напуштање територијалног принципа извршења казне треба да омогући реализацију савремених пенолошких достигнућа у области третмана осуђених лица.⁸¹ Из тих разлога се у савременој пенологији све упорније инсистира на разуђеној-детаљној категоризацији завода која ће ове циљеве успети да реализује.

1.2. Типови затвора

1.2.1. Затвори према времену трајања казне

Када је реч о времену трајања казне затвора, заводи се категоришу на *казнено-поправне заводе* и *окоужне затворе*. Дуже казне, изнад годину дана, извршавају се у казнено-поправним заводима а краће казне, испод једне године, извршавају се у окоужним затворима. У литератури се доста дискутује о томе шта су то кратке казне затвора, односно, колико оне треба да трају да би се сматрале кратким. Ово питање се поставља због тога што се сматра да организација затвора и третман према осуђеном треба да буду различити за дуже временске казне затвора и за кратке казне затвора.

Дуже временске казне се, пре свега, изричу лицима која су извршила тежа кривична дела и чија је кривична одговорност већа, па се самим тим може узети да су то лица са већим степеном социјалне девијантности, према којима треба предузимати систематичнији рад на њиховој ресоцијализацији. Установе, у којима таква лица треба да издржавају казну затвора, морају имати посебну структуру и организацију.

⁸¹ Боривоје Марић & Иван Булатовић, *Систем извршења кривичних санкција у републици Србији*, Београд, 2004, стр. 39.

То треба да буду установе које имају посебне кадрове, посебне просторије и друга средства и опрему за организовање рада осуђених лица, за њихово стручно и опште образовање, за њихове културно-просветне или спортске активности као и за организовање других облика поступања са осуђеницима ради њихове ресоцијализације. Код *кратких казни* затвора ради се о лакшим кривцима, према којима није потребно предузимати опсежне мере за њихову ресоцијализацију.

Осим тога, и због саме краткоће трајања извршења казне, није ни могуће организовати све облике третмана, који се иначе примењују према осуђеницима на дуже временске казне.⁸² Полазећи од наведених претпоставки за категоризацију завода према дужини казне затвора, у пенитенцијарном систему у Србији заводи за дуже временске казне затвора су: Казнено-поправни завод у Сремској Митровици, Казнено-поправни завод у Пожаревцу, Казнено-поправни завод у Падинској Скели, Казнено-поправни завод у Нишу, Казнено-поправни завод у Истоку, Казнено-поправни завод у Панчеву, Казнено-поправни завод за малолетнике у Ваљево и Казнено-поправни завод за жене у Пожаревцу.⁸³ Окружни затвори су институције у којима се извршавају кратке казне затвора, а у посебним одељењима и мере притвора.

Категоризација казнено-поправних завода и окружних затвора прати мрежу судова и конципирана је на територијалном принципу. Уважавање територијалног принципа искључује могућност категоризације завода према врсти третмана и својствима личности затвореника. Наведени недостатак се компензује различитим врстама третмана унутар завода. Међутим, то се показало као озбиљан недостатак јер није могуће, бар у нашим условима, да сви заводи примењују све облике

⁸² Драгољуб Атанацковић, *Пенологија*, Научна књига, Београд, 1988, стр. 280-281.

⁸³ Казнено-поправни завод за жене извршава све казне затвора, од казне затвора изречене у прекршајном поступку до најдуже казне затвора у складу са Кривичним закоником Србије.

третмана, па имамо разнолику праксу, која није на потребном стручном нивоу да би остварила видљивије ефекте у промени криминалног обрасца понашања осуђених лица.

1.3. Затвори према својствима личности осуђеника

Категоризација казнено-поправних завода треба да буде вршена тако да задовољи потребе класификације осуђених лица тј. да омогући смештај осуђених лица онако како су они класификовани. Тако посматрано, могућа је класификација казнено-поправних завода у том правцу да задовољи потребе *екстерне класификације*⁸⁴ тј. да обезбеди посебан смештај група осуђеника које су добијене применом објективних критеријума.⁸⁵

Други ниво класификације је *интерна класификација* које се обавља унутар завода од стручног тима који даје експлорацију личности на основу које се врши унутрашње разврставање затвореника, преваходно на основу личних својстава сваког осуђеника понаособ. Интерна класификација је, у суштини, најфиније разврставање сваког појединца према личним карактеристикама, а у циљу да се категоришу у адекватне категорије према третману, према степену обезбеђења – степену безбедносног ризика, интензитету васпитног рада и другим карактеристикама.

Интерна класификација чини основ за смештај у поједина одељења: отворена, полуотворена и затворена. Одређене категорије осуђеника, као што су болесна лица, класификују се у Специјалној затворској болници. У Специјалну затворску болницу у Београду упућују се болесна лица из других завода у којима немају могућности да се лече, лица којима су изречене мере

⁸⁴ Екстерна, спољашња класификација се односи на разврставање осуђених лица према полу, узрасту, здравственом стању, висини казне, рецидивизму, врсти кривичног дела и сл. Ова класификација се врши приликом упућивања осуђеника на издржавање затворске казне, на основу Закона или другог правног акта (правилником, решењем и др.)

⁸⁵ Драгољуб Атанацковић, *Пенологија*, Научна књига, Београд, 1988, стр.282.

безбедности обавезног психијатријског лечења и чувања у здравственој установи, лица којима је изречена мера обавезног лечења алкохоличара и наркомана и лица која су психички болесна, а немају могућност лечења у матичним заводима.

Када се ради о полу, у Србији постоји само један женски завод у Пожаревцу у којем се извршавају казне затвора изречене и у кривичном и у прекршајном поступку, као и малолетнички затвор – у посебном одељењу завода. Када се ради о узрасту, такође, у Србији постоји само један казнено-поправни завод за малолетнике у Ваљеву, за извршење казне малолетничког затвора, као и млађа пунолетна лица која су осуђена на казну затвора од године и више од једне године затвора. Када се ради о извршењу васпитне мере упућивање у васпитно поправни дом, у Србији ову меру извршава само Васпитно-поправни дом у Крушевцу, и за мушкарце и за девојке.

1.4. Затвори према степену обезбеђења

Према степену обезбеђења и ограничавању слободе осуђених лица, као и према мерама за поступање према осуђеним лицима, заводи су класификовани у: заводе отвореног типа, полуотвореног типа, затвореног типа и заводе затвореног типа са посебним обезбеђењем.⁸⁶

1.4.1. Затвори отвореног типа

Посебна категорија завода су отворени казнено-поправни заводи у којима се извршавају казне затвора за примарне осуђенике, за нехатне извршиоце кривичних дела и за осуђенике код којих је остварен висок степен ресоцијализације у заводима полуотвореног и затвореног типа завода. Заводи отвореног типа представљају модеран тренд пенитенцијарне праксе, тенденцију да се установе прилагођавају осуђенику, а

⁸⁶ Уредба о оснивању Завода за извршење кривичних санкција у Републици Србији, "Службени гласник РС", бр. 20/2006, 89/2009, 32/2010, 53/2011 и 11/2017

не осуђеник установи. Ови заводи немају ни материјалну ни физичку препреку за спречавање бекства осуђеника.

Према члану 14 Закона о извршењу кривичних санкција "у заводима отвореног типа не постоје физичко-техничке препреке за бекство". У таквим установама тенденција је да се услови у заводу приближе условима на слободи и да се на тај начин лакше превазилазе психолошки проблеми адаптације на затворску средину. Отворени заводи у Србији су основани Законом о извршењу кривичних санкција из 1987. године, а почеле су са радом 1998. године.

Уредбом о оснивању завода основано је пет отворених завода и то: Казнено-поправни завод у Београду-Падинској Скели, Казнено-поправни завод у Косовској Митровици, Казнено-поправни завод у Сомбору, Казнено-поправни завод у Ђуприји и Казнено-поправни завод у Шапцу. На слици бр. 1 приказан је отворени завод у Сомбору, који је наменски рађен за потребе отвореног завода и који је започео са радом 1999. године, када је посебном уредбом основан као отворен завод.

Слика 1 – Отворени казнено-поправни завод у Сомбору

1.4.2. Затвори полуотвореног типа

Полуотворени заводи немају материјалну препреку за бекство осуђеника. У овим заводима лица у служби за обезбеђење представљају основну препреку за бекство и они су у функцији да одржавају ред и контролишу кретање осуђеника. У пенитенцијарном систему у Србији сви окружни затвори су установе полуотвореног типа, са одељењима затвореног типа и одељењима за притворена лица, која су, према степену обезбеђења, затвореног типа.

На слици бр. 2 је Окружни затвор у Зрењанину, који је преваходно намењен за притворена лица, али и за осуђена лица која су осуђена на казну затвора до једне године и једне године казне затвора. У ову категорију осуђеника спадају осуђеници који су повратници, примарни и који су осуђени у прекршајном поступку. Овај затвор нема физичке препреке, оградне зидове, карауле и друге препреке за бекство. Осуђеници су, по правилу, радно ангажовани на затворској економији и на режимским пословима у затвору.

Слика 2. Окружни затвор у Зрењанину

Окружни затвор у Зрењанину је, у архитектонском смислу, у облику ћириличног слова "П" са двориштем у средини.

Архитектонске линије су наглашене угаоним кулама са по три троугласта забата и високим шиљатим кровом.⁸⁷ Спољашњи зидови представљају и зидове као заштиту од бекства. Архитектура Окружног затвора је заснована, у већини елемената, на концепту пенсилванијског затворског система. Поред окружних затвора, полуотворени заводи су и Казнено-поправни завод за жене у Пожаревцу и Васпитно поправни дом за малолетнике у Крушевцу.

Слика 3. Васпитно поправни дом у Крушевцу – улазна капија и ограда

⁸⁷ Борисав Марић & Иван Булатовић, *Систем извршења кривичних санкција у Републици Србији*, Удружење пенолога Србије, Београд, 2004, стр. 120.

Слика 4. Смештајни павиљони за малолетнике у Крушевцу

1.4.3. Затвори затвореног типа

У заводима затвореног типа, поред запослених у служби за обезбеђење, постоје и друге физичко-техничке препреке за спречавање бекства.⁸⁸ У заводе затвореног типа упућују се осуђеници са дугим казнама затвора, који су учинили веома тешка и друштвено опасна кривична дела и који представљају опасност за друштво, те је из тих разлога степен обезбеђења знатно виши и захтева спречавање удаљавања осуђеника из завода. Свако удаљавање из завода затвореног типа представља и нарушавање опште безбедности и ван завода. Такође, заводи затвореног типа спроводе посебне третмане који захтевају интензивнији васпитни рад. На слици 5. приказан је завод у Нишу, један од завода затвореног типа.

⁸⁸ Члан 14 Закона о извршењу кривичних санкција Републике Србије

Слика 5 Казнено-поправни завод
затвореног типа у Нишу

У категорију завода затвореног типа спада и Казнено-поправни завод за малолетнике у Ваљеву (слика 6), који се, по својој организацији и врсти третмана, значајно разликује од завода у којима су смештени одрасли осуђеници. Третман малолетних преступника посебну пажњу посвећује корекцији понашања малолетника кроз обавезно школовање и интензиван васпитни рад у циљу ресоцијализације лица код којих је, ипак, могућ успех и реинтеграција у друштвену средину.

Слика 6. Завод затвореног типа за малолетнике у Ваљеву

1.4.4. Затвори затвореног типа са посебним обезбеђењем

Заводи затвореног типа са посебним обезбеђењем представљају посебан тип завода код којих су мере безбедности подигнуте на највиши степен и у том циљу предузете су мере за максимално материјално и техничко опремање завода. Поред материјално-техничког опремања завода, у овом типу установа појачано је присуство и страже и других запослених који, по посебном програму, реализују васпитне садржаје. У заводима затвореног типа са посебним обезбеђењем казну затвора издржавају осуђеници који су извршили најтежа кривична дела и која су осуђена на веома дуге казне затвора те представљају озбиљну друштвену опасност и могу да угрозе ширу безбедност друштва.

Слика 7. Завод затвореног типа са посебним обезбеђењем у Падинској Скели

Казнено-поправни завод у Падинској Скели изграђен је 2010. године и у њему су разврстани осуђеници са дугим казнама затвора којима је неопходан висок степен материјално-техничке заштите од бекства и посебан третман за такве личности

преступника. Истовремено, овај завод је у значајној мери растеретио друге заводе исте категорије.

1.5. Ефекти адекватне категоризације завода на контролу, безбедност и понашања осуђеника

Категоризација затвора је предуслов и за остваривање сврхе извршења казне, јер разноврсни типови затвора треба да омогуће квалитетну индивидуализацију осуђеника, да спрече "криминалну инфекцију" и формирање јаког негативног неформалног система и да омогуће примену разноврсних корекционих програма, адекватних за одређену групацију осуђеника. *Категоризација* установа је зато саставни део сврхе извршења казне дефинисане као напуштање криминалних образаца понашања и усвајање позитивних друштвених вредности и стандарда. "Тип установе и третман сагласно личности", односно напуштање територијалног принципа извршења казне треба да омогући реализацију савремених пенолошких достигнућа у области третмана осуђених лица.⁸⁹ Из тих разлога се у савременој пенологији све упорније инсистира на разумевању, детаљној категоризацији завода која ће ове циљеве успети да реализује. С правом се поставља питање: који је циљ категоризације казнено-поправних завода у систему извршења кривичних санкција? Пенолози се слажу да постоје два круцијална циља које категоризација треба да оствари. Први је остваривање циљева класификације осуђених лица⁹⁰ и други је обезбеђивање потребних услова за спровођење корекционих програма за одређене категорије осуђеника.

Неадекватна категоризација, или недостатак категоризације, унапред одређују неуспешан процес ресоцијализације и корекције понашања осуђених лица. Све друге активности у

⁸⁹ Борисав Марић & Иван Булатовић, *Систем извршења кривичних санкција у Републици Србији*, Удружење пенолога Србије, Београд, 2004, стр. 39.

⁹⁰ Драгољуб Атанацковић, *Пенологија*, Научна књига, Београд, 1988, стр. 153.

систему извршења кривичних санкција осуђене су на неуспех у процесу преваспитања, а и сама концепција преваспитања се обесмишљава, јер се она управо базира на квалитетној класификацији осуђеника и категоризацији затвора. Једно од најснажнијих средстава за постизање циљева концепта ресоцијализације и рехабилитације била је, свакако, класификација осуђених лица, без које се не може ни замислити утврђивање и спровођење третмана као основне методе у поступању са осуђеним лицима.⁹¹

Концепција *реинтеграције* осуђеника у друштвеној заједници још израженије захтева квалитетну категоризацију затвора и свеобухватну класификацију осуђеника. У ствари, може се рећи да су опсервација и класификација осуђених лица и категоризација казнено-поправних установа, три међусобно условљене и повезане степеннице преко којих је једино могуће доћи до индивидуализације третмана у циљу ресоцијализације осуђених лица.⁹²

Категоризација казнено-поправних завода треба да омогући да се осуђена лица, на најадекватнији начин, на основу стручне процене личности и других критеријума разврставају у заводе, који ће спроводити корекционе програме у режиму који су најпримеренији потребама одређене групације осуђеника. У пенологији се сматра да је категоризација моћан механизам у контроли осуђеничке популације, у остваривању процеса преваспитања и у безбедном функционисању затворског система у целини. Према Добривоју Радовановићу, категоризација треба да створи услове да режим установе омогући корективном особљу примену одговарајућих корективних метода, да режим и степен обезбеђења буду прилагођени типовима осуђеника, да

⁹¹ Драгомир Давидовић, и др., *Категоризација казнено-поправних домова и класификација осуђених лица у Југославији*, Београд, 1970, стр. 17-18.

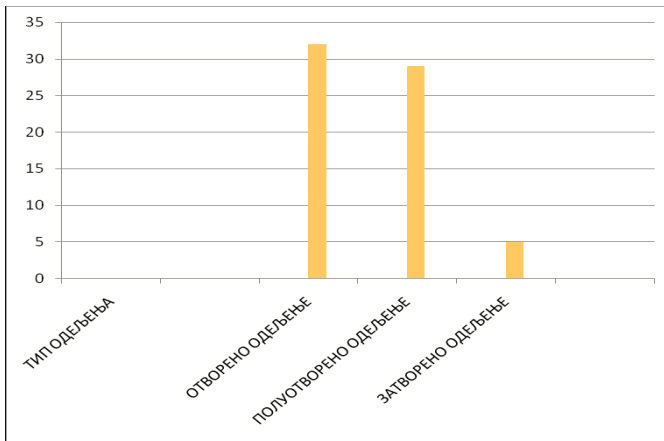
⁹² Драгољуб Атанацковић, *Пенологија*, Београд, 1988, стр. 153.

омогући привредну делатност и низ других услова потребних за постизање сврхе извршења.⁹³

У испитиваном узорку у Казнено-поправном заводу у Пожаревцу, анализирани су ефекти у процесу преваспитања (степен коришћења погодности, дисциплинско кажњавање и покушај бекства и бекство из завода) и припадност типу одељења у коме се осуђеник налази (отворено одељење, полуотворено одељење и затворено одељење).

1. Када се посматра однос између припадности одређеном одељењу и степену коришћења погодности, резултати показују да је од 194 испитаника-осуђеника 48% осуђеника из отвореног одељења користило неку од погодности, 44% њих из полуотвореног одељења је користило погодност, а само 8% осуђеника из затвореног одељења користило је погодност.

Графикон 1. Однос између типа одељења и степена коришћења погодности

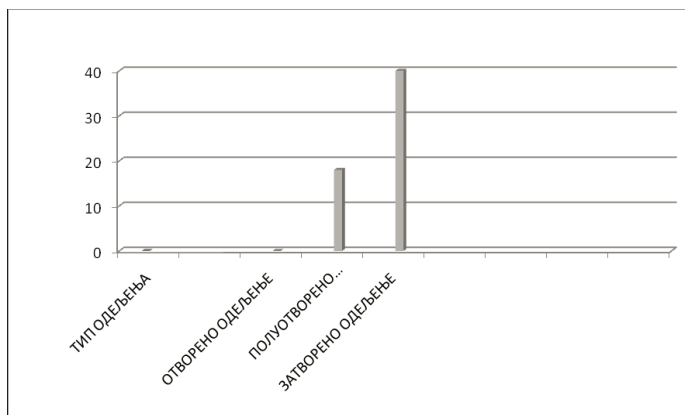

2. Однос између припадности одређеном одељењу и фреквенције дисциплинског кажњавања, указује да осуђеници

⁹³ Добривоје Радовановић, *Категоризација установа за извршење кривичних санкција у Републици Србији*, Београд, 2000, стр. 56.

који се налазе у затвореном третману-одељењу су у 69% случајева дисциплински кажњавани, осуђеници из полуотвореног третмана су у 31% случајева дисциплински кажњавани а осуђеници који имају статус отвореног третмана нису, у испитиваном узорку, дисциплински кажњавани.

Графикон 2. Однос између типа одељења и броја дисциплинског кажњавања

3. Када се анализира однос између покушаја бекства и бекства осуђеника и распоређеност осуђеника у поједина одељења, истраживање показује да је било покушаја бекства и бекство осуђеника из сва три одељења (отвореног, полуотвореног и затвореног), само је разлика у броју извршених покушаја или бекстава. Из отвореног и затвореног одељења било је по једно бекство, односно покушај бекства,⁹⁴ а из полуотвореног одељења било је пет таквих покушаја или бекства из завода.

На основу саопштених резултата у истраживању ефеката разврставања осуђеника у одређена одељења према степену безбедности и ефеката у манифестованом понашању (посматрано преко варијабли: коришћење погодности и дисциплинског кажњавања), може да се закључи:

⁹⁴ У испитивању није одвајано бекство и покушај бекства.

1. Осуђеници који су распоређени у отворена и полуотворена одељења, у 92% случајева користе погодности, што је и очекивано имајући у виду да уживају повољнији третман, посматрано са аспекта – да су у третману који је са безбедносног аспекта либералнији и да су осуђеници остварили значајан степен у процесу ресоцијализације;
2. Осуђеници из затвореног одељења су у више од 2/3 случајева дисциплински кажњавани, а осуђеници из полуотвореног одељења су у 31% дисциплински кажњавани. Осуђеници из отвореног одељења – слободњаци, нису дисциплински кажњавани.
3. Када је реч о бекству или покушају бекства, из отвореног и затвореног одељења, било је по једно бекство, односно покушај бекства, али су у 72% случајева осуђеници из полуотвореног одељења учинили овај дисциплински преступ. Ови подаци имају и своју логику, јер је из затвореног одељења веома тешко побећи или покушати бекство, због високог степена безбедносних мера, а из отвореног статуса осуђеника веома је лако побећи. Зато је из полуотвореног одељења и било највише покушаја бекства јер је ова категорија осуђеника у фази преласка из мера појачане безбедности у фазу минималне безбедности и у тој фази су и највећи изазови за осуђеника.
4. На основу саопштених резултата може се закључити да су приметни позитивни ефекти адекватне категоризације одељења унутар завода и да та категоризација одељења и класификација осуђеника утичу на ефекте у процесу ресоцијализације осуђеника. Такође, треба истаћи да на ефекте процеса преваспитања и мењања негативног обрасца понашања осуђеника утиче широка лепеза фактора, као објективне тако и субјективне природе.

2. КЛАСИФИКАЦИЈЕ ОСУЂЕНИКА

2.1. Појам, циљ и значај класификације осуђеника

Класификација затвореника је један од централних проблема у пенологији и пеницентијарном систему. Решења, која се на плану класификације осуђених лица траже и налазе, у директној вези су са решењима свих других значајних пенолошких проблема, тако да се слободно може рећи да је подручје класификације осуђених лица полигон на коме се укрштају многе пенолошке концепције и изграђује стратегија њиховог остварења. Питања класификације осуђеника и реформе затвора су традиционално стално актуелна питања.

Већина пенолога заступа став да је циљ класификације затвореника спречавање "криминалне инфекције" али и разврставање осуђеника по одређеним личним својствима, који могу да омогуће ефикаснији процес мењања негативних-криминалних навика и успешнију припрему за реинтеграцију у социјалну средину. Успешна класификација затвореника веома утиче на реализацију корекционих програма. Циљеви класификације су експлицитно дати и у *Стандардним минималним правилима за поступање са затвореницима УН*, у коме се каже да је сврха класификације осуђених лица: одвајање оних затвореника за које је вероватно да ће, због своје криминалне прошлости или лошег карактера, вршити негативан утицај на друге и одвајање затвореника у класе, у циљу олакшавања њиховог третмана у правцу њихове социјалне рехабилитације.⁹⁵

У америчкој литератури 20. века под класификацијом се подразумева метод поступања са осуђеним лицима у току трајања целокупног извршења казне. По значајном броју пенолога класификација представља координацију између

⁹⁵ Драгољуб Атанацковић, *Пенологија*, Научна књига, Београд, 1988, стр. 146-147.

дијагнозе, оријентације и прогнозе, односно перманентан процес у току третмана.

2.1.1. Модели класификације

Када је реч о врсти класификације, пенолози на различите начине врше поделу класификације и различито је дефинишу. Најчешћа подела класификације осуђеника се врши на *екстерну* и *интерну* класификацију. Под екстерном класификацијом означава се груписање осуђеника на бази објективних критеријума, као што су, на пример, старост, пол, поврат, социјални положај, здравствено стање, итд. Интерна класификација се врши на бази унутрашњих, субјективних карактеристика личности осуђеног до којих се долази на бази научне емпиријске опсервације.⁹⁶ У нашој пенолошкој пракси интерна класификација подразумева разврставање осуђеника у одређене категорије, групе и одељења у оквиру једног завода,⁹⁷ а на основу испитивања личности осуђеника. Да би се према осуђеним лицима примењивала индивидуализација и адекватан третман, неопходно је познавање њихове личности, као и да је извршена адекватна класификација унутар завода.

Испитивање личности и класификација осуђених лица су веома важне активности свеукупног процеса ресоцијализације. Познавање личности осуђеног је основ за класификацију, индивидуализацију корекционог програма и успешно остваривање третмана у процесу ресоцијализације. На основу резултата опсервације осуђеника утврђују се појединачни програми поступања и врши се његово разврставање у: одговарајуће одељење,⁹⁸ васпитну групу, класификациону

⁹⁶ Драгољуб Атанацковић, *Пенологија*, Београд, 1988, стр. 148.

⁹⁷ Веселин Туцаковић, *Теоријски аспекти и практична могућност класификације у различитим пенитенцијарним установама*, Удружење за пенологију (саветовање), Врњачка Бања, 1974, стр.1.

⁹⁸ Отворено, полуотворено и затворено одељење

категорију⁹⁹ и на радно место. Класификација осуђеника је део корекционог програма поступања.

У нашем пеналном систему је као организациони модел прихваћен класификациони систем и, у складу с њим, се проводи тимско и интердисциплинарно испитивање личности. Тим је састављен од психолога, криминолога, педагога и социјалног радника. У складу с испитивањем врши се процена ризика ради даљег утврђивања третмана и класификације. Процена ризика се утврђује на основу врсте и тежине извршеног кривичног дела, висине изречене казне, раније осуђиваности, начина доласка на издржавање казне, чињенице да ли се води поступак за друго кривично дело, односа затвореника према извршеном кривичном делу и казни, понашања током притвора, као и психолошких, социјалних, криминолошких здравствених и других карактеристика затвореника.

Психолошко сагледавање личности има за циљ да открије девијације и њихове узроке у структури личности, нарочито у њеној вољној, карактерној, емоционалној и интелектуалној сфери. У ту сврху психолог, осим опсервације, користи различите мерне инструменте. Социјални радник настоји да утврди социјалне моменте битне за појаву девијантног и криминалног понашања као и да с осуђеним разреши одређене социјалне проблеме који су настали његовим доласком у установу. Криминолог настоји да утврди етиологију и зачетке криминалног понашања, став према делу, начин извршења и друштвену опасност и околности под којим је кривично дело извршено. Педагог опсервира васпитно-образовни развој осуђеника и евидентира и тумачи етиологију васпитног дефицита у личности осуђеника.

Полазећи од наведених елемената опсервације личности осуђеника, пенолози и практичари су перманентно тежили да

⁹⁹ Постоје три класификационе категорије: А, Б, В категорија, од којих свака од њих има две поткатегорије - 1 и 2.

пронађу такав модел класификације који би уважио већину индивидуалних својстава личности осуђеника и исте разврстао у класификационе разреде – васпитне групе, одељења и друге категоријалне разреде који би омогућиле осуђенику да оствари оптималне резултате у ресоцијализацији. Пенолози су недвосмислени у тежњи да сачине такав модел класификације који би: спречио криминалну инфекцију, активирао осуђеника да буде максимално мотивисан на мењању своје личности, навика, ставова и односа према вредносном систему у друштву.

За тако постављење циљеве неопходан је веома издиференциран модел класификације са "фино" изнија-нским нивоима разврставања осуђеника. Уважавајући такве теоријске тежње, у затворском систему у Србији уведен је модел класификације осуђеника који би задовољио напоменуте захтеве. Разврставање осуђеника у *класификационе категорије* уведено је, у наш систем, Правилницима о кућном реду у заводима 1998. године,¹⁰⁰ након чега се у наредним годинама систем усавршавао и дограђивао у складу са исказаним потребама.

Ове категорије су везане за степен и обим коришћења аутоматизованих погодности. Пошло се од идеје да је неопходно да се утврде јасни и конкретни услови под којима осуђеници могу да користе одређене погодности и у ком обиму, а да се о истим стално не одлучује и осуђеник не доводи у неизвесност – да ли ће му управник, или неко друго овлашћено лице доделити одређену погодност? Увођењем аутоматизованих погодности знатно се смањује администрирање, пре свега уводе се јасна правила по којима се стичу одређене погодности и како се и колико користе. Осуђеник, када једном стекне одређен ниво и обим погодности, користи их по аутоматизму док не пређе у другу, повољнију категорију или док не изгуби стечене погодности. Постоје три

¹⁰⁰ Правилник о кућном реду казнено-поправних завода затвореног типа, Правилник о кућном реду казнено-поправног завода за жене, Правилник о кућном реду казнено-поправног завода отвореног типа и Правилник о кућном реду окружних затвора.

основне класификационе категорије које су означене словима А, Б и В. Свака од ових категорија има и по две поткатегорије које су означене бројевима 1 и 2. Тако постоји шест класификационих нивоа и то: А1, А2, Б1, Б2, В1 и В2. Ови класификациони нивои треба да омогуће "фину" изнијансираност у разврставању осуђеника и да имају мотивациону улогу код осуђеника да се активирају у процесу ресоцијализације.

У ствари, напредовање ка коришћењу погодности има прогресиван карактер, јер је осуђеник стављен у улогу да сам одлучује о свом статусу. Улога затворске администрације је померена у страну и, у значајном степену, искључена је субјективност и арбитрарност у доношењу појединих одлука у вези са коришћењем погодности осуђеника. Поменуте категорије су дефинисане тако да је *А категорија* најповољнија, са највећим погодностима, која садржи поткатегорије А1 и А2, у које се разврставају осуђени који – по својим особинама личности, врсти и тежини учињеног кривичног дела, ранијем начину живота, оствареном нивоу преваспитања и радним ангажовањем у заводу – представља позитиван пример и од кога се очекује успешна реинтеграција у друштвену средину.

У *категорију Б*, која садржи поткатегорије Б1 и Б2, разврстава се осуђени код кога се, на основу особина личности, врсте и тежине учињеног кривичног дела, ранијег начина живота, оствареног нивоа преваспитања и радног ангажовања у заводу, очекује успешна адаптација на заводске услове и, по реализацији васпитно-корективног третмана, успешна реинтеграција у друштвену средину. У *категорију В*, која садржи поткатегорије В1 и В2, разврстава се осуђени код кога се на основу особина личности, врсте и тежине учињеног кривичног дела, ранијег начина живота и оствареног нивоа преваспитања, очекује

отежана адаптација на заводске услове и с којим је потребан интензивнији васпитно корективни рад.¹⁰¹

2.2. Ефекти класификације осуђеника на ресоцијализацију

На испитиваном узорку анализирана је категорија, са поткатегијама, у којима су осуђеници класификовани у време пријема у затвор и у време испитивања. Графикон 1. показује да нема битнијих померања осуђеника у правцу побољшања свог статуса у класификационој категорији А (А1 и А2), у време пријема у завод и у време испитивања. Очито да врло мали број осуђеника има најповлашћенији статус и да ту нема напретка у третману. То има логике у чињеници да је испитивање извршено у заводу затвореног типа, са дужим казнама, са високим повратом и да су око половина испитаника у заводу одслужили мање од половине изречене казне затвора.

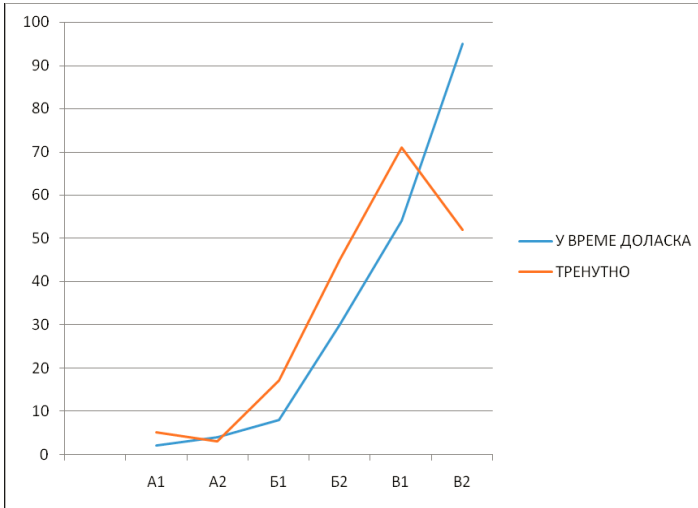
Разлике се постепено уочавају када је реч о класификацији у категорије Б2, В1 и В2, где се примећује благи напредак у третману тако што се повећава број осуђеника у категорији Б2 и В1 у време испитивања, у односу на статус у време пријема. Такође, осуђеници који су били распоређени у најнеповољнију категорију, у време пријема у завод, готово за 50% сад имају нешто повољнији третман, категорију В1 или Б2. На графикону се види да се знатно смањио број осуђеника, у време испитивања, који су припадали категорији В2, у односу на време пријема у завод.

На основу добијених резултата може се закључити да је динамика напретка у третману веома спора и незнатна, што указује да је утицај пеналног система на промену понашања осуђеника незнатан и да, према овом сегменту испитивања,

¹⁰¹ Зоран Стевановић, (2014), *Третман затвореника у затворском систему Србије*, Институт за криминолошка и социолошка истраживања, Београд, 2014, стр. 76-83.

није реално очекивати значајније ефекте ресоцијализације осуђеника у затворским условима.

Графикон 1. Однос између статуса у третману – по категоријама – у време пријема у завод и у време испитивања.

Посматрајући утицај затворске институције на осуђенике кроз боравак у одређеним одељењима према степену безбедности (отворено, полуотворено и затворено одељење), и упоређујући класификацију из једног у друго одељење у периоду доласка у завод и у време испитивања, резултати указују да има незнатних померања која показују да постоји релативно низак проценат што, опет, указује да су, у време испитивања осуђеника, они имали нешто повољнији статус, било их је у мањем проценту у затвореном одељењу у време испитивања у односу на период доласка у затвор.

Разлика је око 14%. За полуотворено одељење та је разлика око 14,4%, али је број осуђеника распоређених у отворено одељење, при пријему био већи од броја осуђеника који су распоређени на дан испитивања. И ови резултати указују да су веома скромни резултати у побољшању њиховог статуса и опсега коришћења

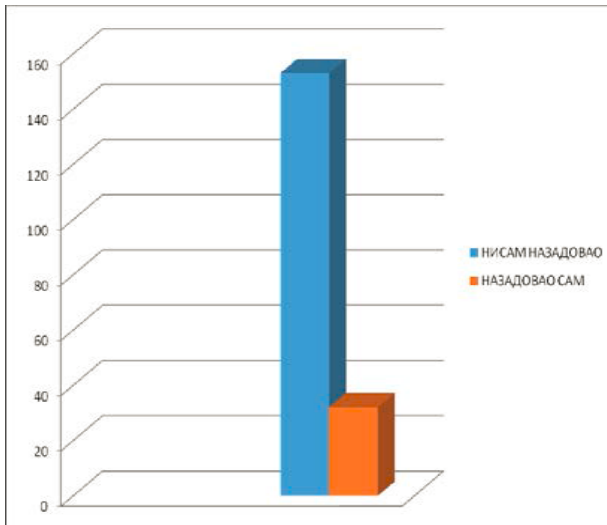
погодности и поред чињенице да су осуђеници провели извесно време на издржавању казне (табела 1).

Табела 1. Напредовање у третману-одељења у време пријема и у време испитивања

ОДЕЉЕЊЕ	НА ПРИЈЕМУ У ЗАВОД	У ВРЕМЕ ИСПИТИВАЊА
ОТВОРЕНО ОДЕЉЕЊЕ	2,1%	1,5%
ПОЛУОТВОРЕНО ОДЕЉЕЊЕ	14,9%	29,4
ЗАТВОРЕНО ОДЕЉЕЊЕ	83%	69,1%

Испитујући ефекте класификације на процес ресоцијализације, испитаници су, одговарајући на питања да ли су назадовали у третману или нису, у 153 случајева осуђеници су се изјаснили да нису назадовали у третману а њих 32 се изјаснило да су назадовали у третману (графикон 2).

Графикон 2. Приказ односа између осуђеника који нису назадовали у третману и они који нису назадовали

Добијени резултати показују да је 1/5 осуђеника током издржавања казне затвора назадовала у току третмана, а да од 4/5 осуђеника њих 70% није мењало почетни третман. То указује

да се процес реализације планираног третмана релативно споро остварује, јер осуђеници својим понашањем и спорим усвајањем позитивних вредносних норми које васпитна служба завода промовише, не остварују задате циљеве те из тих разлога нема прогресија у ресоцијализацији, а што се манифестује кроз споро мењање њиховог статуса и у одређеним одељењима али и у одређеним класификационим категоријама.

У анализи нивоа корелације између варијабли које се односе на статус осуђеника у заводу (класификације у, одељење у класификациону категорију), коришћења погодности, дисциплинских мера, упошљености у затвору и сл., и ставова осуђеника по одређеним питањима (према кривичном делу, висини казне, последицама по жртву, став према криминалу, очекивања од затвора и спремности да мењају своје понашање (табела 2), резултати указују на следеће:

- Нема значајне корелације између испитиваних варијабли код осуђеника са статусом у време пријема у затвор и у време испитивања. Резултати указују да постоји одређени ниво корелације код осуђеника који су провели извесно време у затвору и ставова према кривичном делу и спремности да мењају своје понашање, и то на нивоу 0,05- што је благ ниво корелације.
- Резултати показују да постоји повезаност између степена задовољства послом у затвору и односа према учињеним кривичним делима, ставом према последицама по жртву, очекивања од боравка у затвору, као и спремности да мења своје понашање, и то на нивоу 0,01. Односно да постоји висок степен повезаности.
- Такође, ови резултати показују да радна терапија у затвору и степен задовољства радом значајно утичу на изградњу позитивних ставова код осуђеника, што указује да рад битно утиче на ресоцијализацију осуђеника и промену криминалног обрасца понашања.

- Остале варијабле, по правилу, нису у значајној корелацији која би указивала на утицај на процес преваспитања. Веома мала разлика се примећује код претпоставке да категоризација и класификација осуђеника битније стоје у корелационом односу са изградњом одређених ставова у току издржавања казне затвора.

Табела 2. Повезаност између независних варијабли и ставова осуђеника према учињеном кривичном делу, висини казне, ставу према криминалу, спремности за мењање понашања и др.

	Став о учињеном делу	Став о висини казне	Став о последицама по жртву	Став према криминалу	Очекивања од боравка у затвору	Спремност на мењање понашања
Одељење у заводу - пријем	-,11	,13	,03	-,12	-,02	
Одељење у заводу - тренутно	-,16*	-,04	,04	-,05	-,04	-,15*
Третманска група - пријем	-,05	-,04	,00	-,03	-,03	2
Третманска група - тренутно	-,03	-,06	,03	,02	,04	
Третман назадовање	,11	,09	-,13	,10	-,01	
Дисциплинске мере	,13	-,10	-,22**	,05	,13	
Дисциплинске мере - фреквентност	,18	-,14	-,17	,20	,00	04
Погодности	,07	-,03	,03	,06	,00	14
Погодности - фреквентност	-,32*	-,16	,06	,04	-,07	0
Условни отпуст	-,05	,14	,04	,05	,04	10
Запослење у Заводу	-,20**	,10	,07	-,07	-,04	9
Задовољство послом у Заводу	,31**	-,07	-,43**	,12	,41**	,28**
Образовање у Заводу	-,01	,04	-,02	-,01	-,05	
Занат у Заводу	-,11	-,04	-,11	-,02	-,08	
Дужина казне	,05	-,13	-,21*	,01	,12	3

* - $p \leq 0,05$, ** - $p \leq 0,01$

- Испитиване корелације између датих варијабли, на датом узорку, немају посебно значајан утицај на промену криминалног обрасца понашања осуђеника.

За утврђивање ефеката класификације осуђеника у одељења, према степену обезбеђења, и статусу-положају у третману, посматран је однос према врсти кривичних дела, дужини казне, поврату, али и какав утицај има узраст осуђеника и односи у

породици. У табели 3 дати су подаци о висини корелације у односима појединих варијабли.

Табела 3. Однос између категоризације и класификације осуђеника у одељења и класификационе категорије, дисциплинских мера и погодности и узраста, односа у породици и криминалног искуства осуђеника

	УЗРАСТ	ОДНОСИ У ПОРОДИЦИ	КРИВ. ДЕЛО-ДРОГА	НАСИЛНА КР.ДЕЛА	ДУЖИНА КАЗНЕ	ПОВРАТ
Одељење у заводу - пријем	,09	,010	-24**	,23**	,20**	-,03
Одељење у заводу - тренутно	,21**	,11	,12	,04	,09	,02
Третманска група - пријем	,01	,19**	-,16*	,20**	,33**	,07
Третманска група - тренутно	,01	,19	,09	,11	,16*	-,04
Назадовање у третману	-,03	,09	-,03	,04	-,06	,18*
Дисциплинске мере	-,01	,05	,03	,04	,14	-,01
Погодности	-,19	,19*	-,09	,04	-,01	,34*

* -р значајна корелација на о,5

** -р значајна корелација на о,1

Подаци показују да постоји корелација између првог разврставања осуђеника, при пријему у завод, са варијаблима врсте кривичног дела и дужине изречене казне затвора. Резултати су логична последица процене објективних критеријума који се односе на степен криминалне структурираности личности осуђеника и класификације у одељења у заводу. Истраживања у табели 3. показују следеће:

- Статус осуђеника у време испитивања не показује корелацију према врсти кривичног дела, поврату и др. осим што је запажена корелација на нивоу 0,01- односно да у 99% случајева постоји повезаност између класификационе категорије (А; Б; В), у време пријема, и узраста осуђеника. Односи између датих варијабли у истом разреду не постоје, нема корелације између укрштаних варијабли.

- Положај осуђеника према класификационим категоријама (А; Б; В), у време пријема у завод, у корелацији је са односом у породици, врсти извршеног кривичног дела и дужином казне. Корелација је значајна и на нивоу 0,01. Резултати су очекивани, јер за класификацију осуђеника у одређене третманске категорије у време пријема у завод, веома је битно какав је однос осуђеника са породицом, какав је однос према учињеном кривичном делу и зависи од висине казне. То су неки објективни критеријуми који се цене при класификацији затвореника.
- Статус осуђеника у време испитивања, према датим варијаблама, не показује степен корелације осим низак ниво корелације са варијаблом дужина казне. Резултати показују да се у процесу класификације осуђеника, у процесу извршавања казне затвора, не узима у довољној мери однос према кривичном делу, поврату, однос у породици и др.
- Варијабла погодности показује да је у ниској корелацији (на нивоу 0,05) са варијаблом односи у породици и са варијаблом поврата. Разумљиво је да постоји виши ниво корелације између погодности и поврата али то резултати не показују, вероватно зато што осуђеници повратници и не користе погодности.

На основу добијених резултата, на испитаном узорку осуђеника, може да се закључи да је прва класификација затвореника у одељења у корелацији са врстом кривичног дела, висином казне и односима у породици. Унутрашње класификације у одељења и класификационе категорије нису показале значајан ниво корелације са упоређујућим варијаблама, што указује да нема јасно изграђених критеријума, или се њих не придржавају при класификацији.

ПОГЛАВЉЕ V

1. ВРСТЕ ТРЕТМАНА И ЊИХОВ УТИЦАЈ НА РЕСОЦИЈАЛИЗАЦИЈУ ОСУЂЕНИКА

1.1. Појам и циљ третмана

Појам "третман", је француског порекла (*traitement*) и означава поступање, опхођење. Овај појам је у интензивној употреби од педесетих година 20. века и користи се у терминологији свих међународних институција, декларација, конгреса, који се баве проблемом сузбијања криминала и третманом затвореника. Појам *третман* покрива веома широк садржај и, зависно од садржаја, може имати шире и уже значење. За поступање према осуђеним лицима на издржавању казне најчешће се употребљавају називи: третман, ресоцијализација, преваспитање, поправљање, рехабилитација, реинтеграција и сл. Неке од ових термина обухватају само мере, односно, поступак, док друге садрже у себи и поступак и циљ.¹⁰²

Циљ третмана је да се према затвореницима предузима лепеза поступака у циљу реализације васпитних програма ради корекције криминалних ставова и навика осуђеника. Такође, циљ третмана је и отклањање индивидуалних узрока криминалитета,¹⁰³ у процесу који

¹⁰² Драгомир Давидовић и др. (1970), *Категоризација казнено-поправних домова и класификација осуђених лица у Југославији*, Институт за криминолошка и криминалистичка истраживања, Београд, 1970, стр. 171.

¹⁰³ Stefani-Lavasseur, (1968), *Precis de criminologie et science penitentiaire*, Paris, 1968, str. 226.

је усмерен на вођење осуђеног кроз више фаза, почев од сукоба са нормама у друштву, па све до прихватања важећег вредносног система у друштву.

1.2. Облици третмана у затворском систему

У савременој педолошкој пракси примењују се различити облици институционалног третмана осуђеника, за које се сматра да имају ефекте у процесу преваспитања. У зависности од концепције на којој се затворски систем темељи, постоје и различити облици третмана. М. Милутиновић наводи следеће облике третмана: (а) морално-педагошко васпитање и образовање осуђеника; (б) радно и професионално оспособљавање; (в) организовање слободног времена (осуђеничка доколица); (г) учешће осуђеника у свом преваспитању; (д) награђивање и кажњавање осуђеника; (ђ) приближавање осуђениковог третмана условима живота на слободи и (з) примена психотерапије и групне терапије.¹⁰⁴ Поред наведених облика третмана, према осуђеницима се примењују и други видови третмана, у зависности од потреба које се укажу у раду са осуђеним лицима. Често се примењују и нови, експериментални видови третмана, настали као комбинација постојећих и третмана из других области, попут медицине и сл. Третман осуђених се може разврстати према разним критеријима. Према облику извођења, односно начину реализације, третман се дели на индивидуални и групни рад.

Изучавајући садржај третмана у затворском систему Србије, анализирали смо следеће видове третмана који се најчешће користе у раду са осуђеним лицима и то:

1. Васпитно-корективни рад са осуђеним лицима
2. образовање осуђеника,
3. Рад осуђеника,

¹⁰⁴ Милан Милутиновић, *Педологија*, 1977, стр. 117-118.

4. Слободне активности осуђеника,
5. Награђивање и кажњавање осуђеника и
6. Постпенална помоћ осуђеницима.

1.3. Васпитно-корективни рад са осуђеним лицима

Васпитно корективни рад је процес мењања понашања осуђених лица применом низа метода и поступака којима се на осуђеника утиче да убудуће не чини кривична дела. У затворском систему Србије васпитно-корективни рад функционише као служба за третман која припрема програм поступања према осуђеном, усклађује рад осталих служби и других учесника у спровођењу програма и обавља друге послове одређене овим законом.¹⁰⁵ Васпитни рад реализују васпитачи, који усклађују рад осталих учесника у преваспитавању осуђених лица.

Утврђивање васпитно-корективних потреба осуђеника је, у ствари, одређивање индивидуалног програма, односно операционализација општег циља преваспитавања. Обавезност спровођења третмана има вишеструки значај, а пре свега увереност у могућност мењања негативних облика понашања и ставова осуђеника. За остваривање тако важног и одговорног друштвеног и стручног задатка, најодговорније је васпитно особље. Васпитачи¹⁰⁶ су носиоци васпитно-корекционог процеса и они најактивније и непосредно раде на мењању особина личности и понашања осуђеног лица. У том циљу они ће користити методе и технике које су најпогодније за мењање оних

¹⁰⁵ Члан 20, став 2, ЗИКС-а

¹⁰⁶ Под појмом "васпитач", у затворском систему Србије, подразумевамо високообразованог стручњака, који непосредно ради са осуђеником на реализацији васпитно-корективног програма. Услов за обављање послова васпитача су завршен Факултет за специјалну едукацију и рехабилитацију-смер за превенцију и ресоцијализацију, Филозофски факултет (група педагогија, психологија, социологија), Учитељски факултет или Факултет политичких наука-смер социјална политика.

особина које су у индивидуалном програму предвиђене као најбитније у процесу корекције осуђеникове личности.

У зависности од потребног интензитета рада са осуђеником, васпитач планира ниво интензитета и дубину промена особина личности и ставова. Основни услов за адекватно планирање интензитета и нивоа промена понашања осуђеника је претходно извршена квалитетна опсервација личности. Она је база за све даље активности у остваривању свеукупног третмана, а самим тим и процеса ресоцијализације.¹⁰⁷ Под васпитно корективним радом подразумевамо осмишљен, плански и систематизован рад са осуђеником у процесу мењања ставова, особина личности, навика и вредносног система који су утицали на његово криминално понашање.

За остваривање ових циљева ангажују се сви учесници у реализацији третмана, а најважнију улогу у том процесу има служба за преваспитавање, односно васпитачи. Овом приликом желимо да прикажемо садржај и суштину васпитног рада васпитача. Васпитачи су задужени за рад са појединцем и васпитном групом¹⁰⁸ и у свом раду примењују индивидуални, групни и друге облике рада. Индивидуални рад према свом карактеру, најчешће, има вид индивидуалног саветовања, које се као форма рада примењује и у просвети, здравству, социјали и другим областима рада са људима.

Овај облик рада са осуђеницима у казнено-поправним установама је, међутим, према фазама одвијања и положају субјекта преваспитања у њему, најближи методи индивидуалног саветовања која се користе у тзв. површинској психотерапији.¹⁰⁹ Саветовање, као метода рада, у затвору има значајно место у свеукупном васпитно-корективном раду са осуђеником на

¹⁰⁷ Зоран Стевановић, *Третман затвореника у затворском систему Србије*, Институт за криминолошка и социолошка истраживања, Београд, 2014, стр. 33-34.

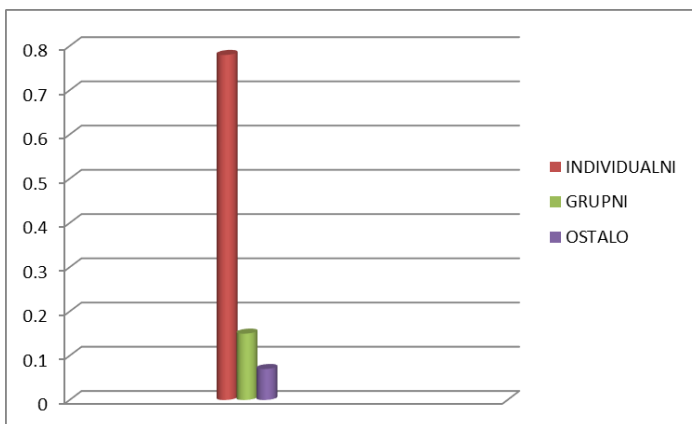
¹⁰⁸ Жарко Јашовић, *Пенолошка андрагогија*, Научна књига, Београд, 2000, стр. 151.

¹⁰⁹ Златко Николић, *Пенолошка андрагогија са методиком преваспитања*, Институт за криминолошка и социолошка истраживања, Београд, 1994, стр. 136.

промени његовог обрасца понашања. Индивидуални рад зависи од програма који је одређен за осуђеника, личних својстава и степена потребних корекција одређених особина, ставова, вредности и других облика понашања. У раду са осуђеницима васпитачи користе и групни рад, који се темељи на теорији група, по којој се узроци криминалног понашања налазе у групним односима и интерперсоналним везама. Групни рад подразумева да осуђеник припада групи, која се влада по важећим нормама и која може да задовољи извесне његове циљеве и потребе. Уопштено речено, ако се групни притисак стваралачки испољава, он води успеху у рехабилитацији осуђеника.¹¹⁰

Испитујући обим примене облика васпитно-корективног рада са осуђеницима, резултати показују да се индивидуални рад примењује у 78%, групни у 15% а сви остали облици рада у 7% случајева (графикон 1).

Графикон 1.

Добијени резултати показују да се у нашем затворском систему, традиционално, у великом проценту примењује индивидуални рад, а сви други облици рада у малом обиму. То указује да доста заостајемо за развијеним затворским системима у којима постоји

¹¹⁰ Милан Милутиновић, *Криминологија*, Београд, 1973, стр. 514-515.

широка лепеза третманских облика рада са осуђеницима. Није реално очекивати да ће се код затвореника успешно кориговати криминално понашање једноличним методама рада. Нови видови криминалитета и све сложенија структура личности затвореника захтева и савремене методе и технике рада са преступницима. Није исто радити са убицом и разбојником-насилником, психопатом и зависником и сл. Сваки од ових типова осуђеника захтева посебан програм поступања као што су: психотерапија, групно саветовање, индивидуално саветовање и много других метода и видова третмана.

1.4. Образовање осуђеника

Образовање је друштвена делатност, усмерена ка одређеном циљу, организационо сложена и садржајно разноврсна и као предмет мерења може се посматрати у односу на постављени циљ и задатке, с једне стране, и на постигнуте резултате, с друге стране.¹¹¹ Образовање осуђених лица је један од основних облика третмана који се користи у процесу корекције навика и понашања делинквената. Оно не само што даје осуђеним лицима одређену суму знања и подиже њихов културни ниво већ их истовремено припрема за успешнију реинтеграцију у друштвену средину, након издржане санкције.¹¹² Образовни процес има важну улогу у формирању личности, изградњи навика и утиче на свестрани развој личности.

Образовање осуђеника се мора посматрати као саставни део укупног система васпитања и образовања друштва. Општи циљ образовног третмана је да осуђеник разуме услове живота и односе у друштву, да схвати како проблеми с којима се суочава нису само резултат поремећаја односа у друштву, већ су део и његове личности, схватања, мотива и реалности циљева.¹¹³

¹¹¹ Бранислава Кнежић, (2001), *Образовање и ресоцијализација*, Завод за уџбенике и наставна средства, Београд, 2001, стр. 65.

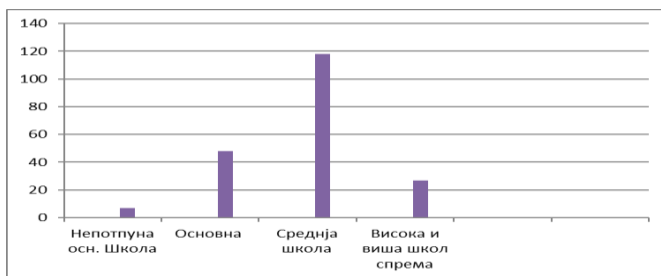
¹¹² Жарко Јашовић, *Пенолошка андрагогија*, Београд, 2000, стр. 169.

¹¹³ Мило Бошковић & Миленко Радоман, *Пенологија*, Београд, 2002, стр. 134-135.

Образовање, као вид стицања новог знања, у себи садржи и елементе васпитања, па су тако процес образовања и процес преваспитања две стране једне медаље, односно, увек се прожимају и обострано делују на појединца. Усвајањем концепције преваспитања и ресоцијализације као основне сврхе кажњавања, образовање осуђених лица је сматрано значајном компонентом сваке социјализације, па према томе и ресоцијализације.

На испитиваном узорку утврђено је да: од 200 испитаника, 55 осуђеника има само осмогодишњу школу или нема потпуну основну школу, 118 има завршену средњу школу а 27 осуђеника има вишу или високу школску спрему (графикон 2). Оваква образовна структура осуђеника је приближна образовној структури у друштву. Међутим, очекује се да, коришћењем образовног третмана, може да се коригује понашање осуђеника и да се изграде радне навике и вредносни систем који може да утиче на прихватање и поштовање позитивног вредносног система друштва.

Графикон 2.

Велика очекивања од образовања и стручног оспособљавања осуђеника, као битног фактора у процесу ресоцијализације, изневерена су и није се потврдило мишљење да ће образовањем појединца бити знатно смањен криминал, односно да ће осуђеници, који су у заводу завршили одређен образовни процес, престати са вршењем кривичних дела. Свакако да образовни

процес има велики утицај на лица у развоју, на младе који су у фази формирања личности, а да образовање одраслих, посебно већ структурираних криминалаца, има ограничене могућности. Структура личности одраслих особа је већ чврсто формирана и веома отпорна на спољне утицаје да би се могла изменити образовањем. Зато су заговорници оваквог мишљења скептични у односу на ефекте школе у пеналним установама, посебно према одраслим делинквентима. Ефекти образовања у затворским условима зависе и од реалног планирања образовања. При дозирању третмана у сфери образовања неопходно је водити рачуна да се осуђенику поставе нешто тежи задаци, али реалних могућности и остварљиви. Преамбициозни и неостварљиви захтеви демотивишу осуђеника.¹¹⁴

На испитиваном узорку само 26 осуђеника, од 200, укључено је у неки вид образовања; најчешће укључени су на изучавању заната, похађању неких курсева и, у неколико случајева, укључени су у наставу.

И поред законске обавезе завода да омогући осуђенику основно и средње образовање,¹¹⁵ било унутар завода или ван завода, заводи не приступају на адекватан начин у организацији образовног процеса и може се сматрати да се овај облик третмана не користи у довољној мери, у процесу ресоцијализације затвореника.

1.5. Рад осуђеника

Већина пенолога је сагласна да рад има једну од водећих улога у процесу преваспитања и ресоцијализације осуђених лица. Досадашње искуство у примени рада у затвору, указује нам да је рад највише доприносио социјализацији личности осуђеника, а

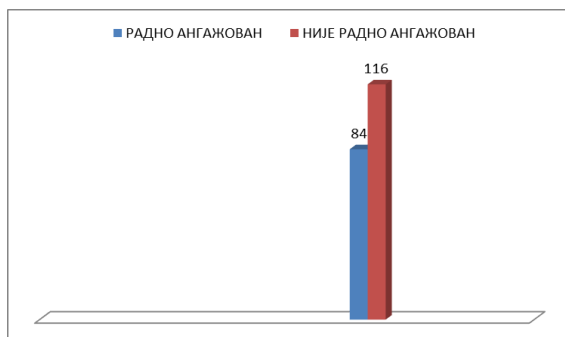
¹¹⁴ Зоран Стевановић, Улога и значај реализације образовног дела третмана у раду са малолетницима, *Пенолошки гласник*, Републичко удружење пенолога Србије, бр.1-2. Београд, 1986, стр. 79-86.

¹¹⁵ Чланови 122 и 123 ЗИКС-а

посебно је утицао на очување менталног здравља осуђеника и на одржавање дисциплине у заводима. У данашње време готово да нема затворског система који раду, као једном од основних видова третмана, не придаје значајно место у реализацији програма поступања са осуђеницима. Без радног ангажовања осуђеника није могуће одржати и успоставити хармоничан однос између менталног здравља и физичких активности осуђеника у заводу.

У таквим околностима осуђеници се све мање ангажују у производним погонима, заинтересованост инструктора је све слабија а осуђеници имају све више обесмишљеног времена када нису ничим окупирани.¹¹⁶ На узорку од 200 осуђеника, резултати показују да је 58% осуђеника укључено у неки од радних процеса (укључујући ту и режимске послове-одржавање затвора), а да је 42% осуђеника ван радног ангажовања у заводу (графикон 4).

Графикон 4.

На основу ових резултата може да се закључи да су третман радом и образовни третман недовољно заступљени у социјализацији затвореника. Шта може да се очекује у промени криминалног обрасца понашања ако два најосновнија облика

¹¹⁶ Зоран Стевановић, *Третман затвореника у затворском систему Србије*, Институт за криминолошка и социолошка истраживања, Београд, 2014, стр. 46.

третмана, образовање и радно ангажовање, нису на адекватан начин заступљена у процесу преваспитања осуђеника у пенитенцијалном систему у Србији? Личност човека се формира и манифестује у активностима, пре свега у његовој радној активности. Функцију рада можемо посматрати и са васпитно-образовног аспекта, од којих је рад средство у формирању личности осуђеника која, убудуће, неће кршити друштвене норме понашања. Управо зато што радна терапија може да има веома велики утицај на промену навика, на радну дисциплину и истрајност у животу, недовољно коришћење радне активности значајно умањује могућности рехабилитације преступника.

1.6. Слободне активности осуђеника

Поред образовања и радне терапије осуђеника, слободне активности су значајан облик третмана који може да допринесе корекцији криминалног обрасца понашања осуђеника. Облици слободних активности и разоноде могу бити различити и најчешће се испољавају преко упражњавања спортских активности, читања књига и штампе, слушања радија, гледања телевизије, биоскопа, позоришних представа, издавања сопственог листа, учествовања у раду различитих секција (ликовних, музичких, драмских, спортских и сл.). Кроз ове активности могу се постићи разни ефекти – рекреациони, културни, образовни, васпитни и други, који улазе у круг елемената "социјалне реинтеграције" осуђених лица.

Приликом организовања осуђеничке доколице, нужно је координирати активности осуђеника у слободном времену са терапеутским акцијама које улазе у круг планираног третмана, како би се њиховим заједничким и усклађеним дејством постигли што већи успеси у преваспитавању. Координираност ових акција захтева да се води рачуна, не само о појединим кохерентним групама осуђеника, већ и о сваком поједином осуђеном лицу, јер потребе ове врсте могу бити код њих различито изражене. То значи да принцип индивидуализације мора доћи и овде до

изражаја.¹¹⁷ Постоје углавном два основна разлога због којих слободно време осуђених лица мора бити испуњено. Један се тиче одржавања дисциплине у затвору, а други се тиче остварења ресоцијализације осуђених лица.¹¹⁸

У нашим заводима слободном времену и организацији активности осуђених лица у слободно време поклања се значајна пажња и сматра се да осмишљено слободно време осуђеника може у значајној мери да утиче на ресоцијализацију. Осуђени има право да изван затворених просторија, у слободно време, проведе најмање два часа дневно. Осуђени, коме године и телесне способности то дозвољавају, има право на организовану физичку активност у слободно време, укључујући и право да заједно с другим осуђеницима користи спортске терене, уређаје и опрему.¹¹⁹ Слободно време може бити искоришћено за шетњу, спортска и друга такмичења или слободно организовано од стране осуђених лица и осмишљено по њиховој замисли.¹²⁰

Испитујући степен заинтересованости и ниво укључености осуђеника у спортске активности, утврђено је да се – од 200 испитиваних осуђеника – 30% осуђеника изјаснило да су активно укључени у слободне активности, 52% се повремено укључују а 18% се изјаснило да нису укључени у слободне активности (графикон 5).

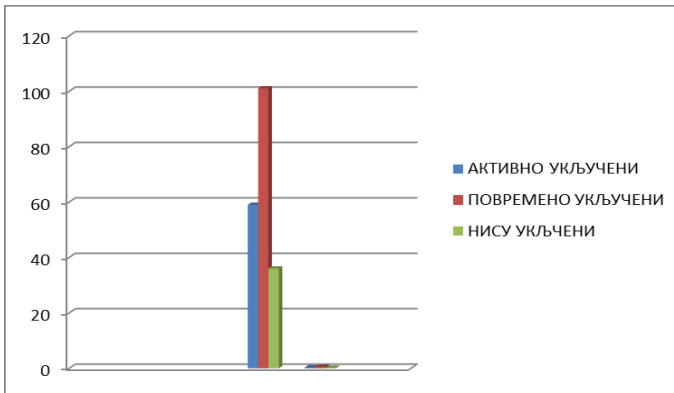
¹¹⁷ Милан Милутиновић, *Криминологија*, Београд, 1973, стр. 545-546.

¹¹⁸ Драгољуб Атанацковић, *Пенологија*, Научна књига, Београд, 1988, стр. 228.

¹¹⁹ Члан 80 ЗИКС-а

¹²⁰ Драган Јовашевић & Зоран Стевановић, *Коментар Закона о извршењу кривичних санкција*, Београд, 2008, стр. 92.

Графикон 5.

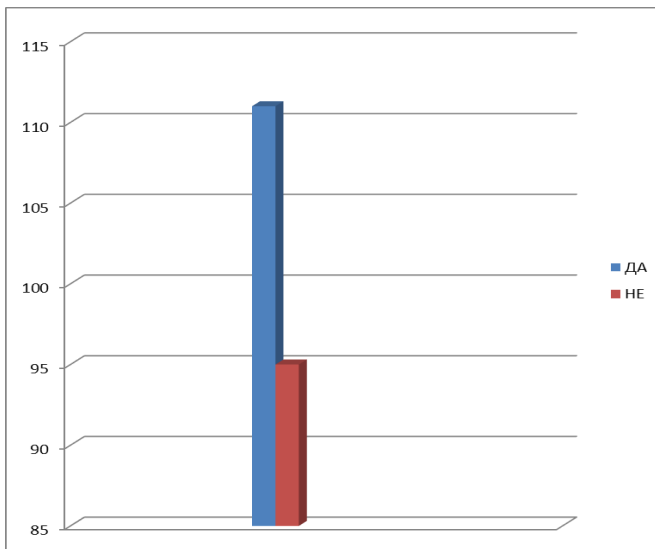

Добијени резултати указују да међу осуђеницима није развијена мотивација за активно бављење организованим слободним активностима. Осуђеници, најчешће, слободно време проводе неорганизовано, у дружењу са члановима неформалних група, са "празним" садржајем и без активности које могу да допринесу промени негативних навика и особина личности. Такође, део одговорности сноси и управа завода, односно служба за третман, чији је задатак да мотивишу и укључе осуђенике у активности, а други разлог је, највероватније, веома велики проценат осуђеника који немају мотив и физички нису способни за појачане физичке напоре због коришћења опојних средстава и средстава за смирење.¹²¹

Испитујући утицај слободног времена на понашање осуђеника, резултати показују да 66% осуђеника сматра да активно ангажовање у слободним активностима позитивно утиче на њихово понашање а да 34% сматра да слободне активности немају утицај на њихово понашање(графикон 6.)

¹²¹ Према подацима Управе за извршење заводских санкција, у заводима је преко 50% осуђеника који користе или су користили наркотичка средства.

Графикон 6.

1.7. Награђивање и кажњавање осуђеника

За позитивно владање и понашање у заводу осуђеници остварују право и могућност за погодности, односно за кршење кућног реда затвора осуђенику се изричу дисциплинске мере. Награђивање и кажњавање осуђених лица је један од метода утицаја на осуђенике у циљу афирмисања позитивног и спречавања негативног понашања. Та метода се састоји, с једне стране, у награђивању и стимулисању позитивних облика понашања и испољене мотивације за корекцијом својих ставова и вредности које су довеле, поред осталог, до криминалног понашања, односно, с друге стране, у кажњавању и ускраћивању повластица и погодности за испољено негативно понашање. То значи да су награђивање и кажњавање две стране једне медаље и да су тесно повезане и чине два дела једне целине, који се међусобно допуњују.

Обим и начин примене награђивања и кажњавања мора бити такав да позитивно утиче на осуђена лица, да их подстиче да активно учествују у процесу преваспитавања и да их доживљавају као објективну и реалну меру, адекватну свом понашању. У литератури се награђивање и кажњавање често сматра стимулативним мерама, и оне то и јесу уколико се правилно и адекватно примењују у раду са осуђеним лицима.¹²² Награђивање има посебно стимулативно дејство на осуђеника у корекцији његовог понашања. Разним облицима награђивања, који морају бити прилагођени индивидуалним својствима и потребама осуђеника, њему се помаже у корекцији понашања и животной оријентацији.¹²³

Помоћу награђивања исказује се признање осуђенику за постигнуте резултате у понашању, што код осуђеника изазива осећај задовољства и на тај начин учвршћује стимулисано понашање. Из тих разлога савремени пенитенцијарни систем перманентно изналази нове видове награђивања, како би у што већем степену мотивисао осуђеника на прихватање позитивних облика понашања, а самим тим и на одрицање од криминалног понашања. Кажњавање се примењује према осуђенику који је прекршио утврђени ред и прописано понашање у заводу. Кажњавање има за циљ да спречи кршење нормативног система у заводу, да омогући несметано функционисање завода и да створи услове за успешно спровођење третмана.

Кажњавање има смисла и даје позитивне ефекте само ако је одмерено, правовремено и ако дисциплинска мера одражава тежину учињеног прекршаја. Чак и најблажа дисциплинска мера, ако није адекватно одмерена и осуђеника не ставља у центар пажње, може нанети велику штету процесу ресоцијализације. У случајевима када казна није адекватна, она може да код осуђеника

¹²² Зоран Стевановић, *Третман затвореника у затворском систему Србије*, Институт за криминолошка и социолошка истраживања, Београд, 2014, стр.68-69.

¹²³ Милан Милутиновић, *Пенологија*, Београд, 1977, стр. 130.

доведе до осећања незадовољства и индиферентности према свакој стимулативној мери, што се врло негативно одражава на свеукупни процес ресоцијализације. Изрицању дисциплинских мера мора се прилазити диференцијално, уз вођење рачуна о личности осуђеника и ефектима који се могу од казне очекивати.¹²⁴

На питање да ли су у заводу користили погодности, осуђеници у 86% случајева наводе да су користили неке од погодности. Када се ради о врсти погодности (табела 1.) осуђеници су у релативно скромном броју користили погодности ван завода.

Табела 1.

Врсте погодности	Једном	%	Више пута	%
Слободан излазак у град	12	57%	9	43%
Посета пор. и срод. викендима, празницима	21	66%	11	34%
Наградно одс. из завода	11	58%	8	42%
Коришћење год. одмора ван завода	7	78%	2	22%

Табела показује да је 51 осуђеник користио погодности ван завода једном, а 19 осуђеника је користило више пута ванзаводске погодности. И наведени подаци показују да се највиши степен погодности користи у малом обиму, што указује да се процес ресоцијализације остварује споро и у малом обиму.

1.8. Постпенална помоћ осуђеницима

Постпенална помоћ осуђеницима је један од облика третмана који има за циљ да друштвене институције, по изласку осуђеника са издржавања затворске казне, помогну преступнику да се успешно реинтегрише у социјалну средину и да више не врши кривична дела. Да би се након принудног издвајања из друштва поново вратили друштву, као рехабилитовани и равноправни чланови, њима је у томе неопходна организована друштвена

¹²⁴ Зоран Стевановић, *Третман затвореника у затворском систему Србије*, Институт за криминолошка и социолошка истраживања, Београд, 2014, стр. 68-69.

брига и помоћ. Постпенални третман је, у ствари, завршна фаза ресоцијализације и у великој мери је у зависности од успешне примене институционалног третмана. У колико је институционални третман био успешан и осуђеник оспособљен да сам решава своје проблеме у друштву, у толико је мања потреба за пружањем помоћи у постпеналној фази.

Што је гори третман у казненој установи, то је већа потреба за постпеналном помоћи.¹²⁵ Постпенална помоћ се састоји у пружању помоћи отпуштеном лицу да се укључи у нормалан, друштвени живот и рад на слободи. По изласку из завода отпуштени осуђеник често наилази на бројне тешкоће материјалне, социјалне, па чак и психолошке природе, које често није у стању да савлада сâм и да их разреши, те се обесхрабрен и разочаран, уз утицај негативне средине, може поново вратити на пут вршења кривичних дела.¹²⁶ Савремено схватање постпеналне помоћи обухвата помоћ особи којој је, након извршења кривичног дела, потребна помоћ у циљу ресоцијализације њеног понашања.¹²⁷

Из овог схватања произлази да постпенална помоћ почиње извршењем кривичног дела, односно сазнањем о делу и извршиоцу. Зато се у пенологији ова врста помоћи често назива *постделиктна помоћ*. Успешно преваспитање не чини извесном коначну ресоцијализацију, јер постпенална фаза може бити посебно неповољна, али је у знатној мери чини вероватном. Коначну реинтеграцију бившег преступника, чак у случају где ефекти институционалног третмана нису били велики, омогућава група повољних чинилаца социјалне средине. Ти чиниоци, бар

¹²⁵ Lopez-Rey, M., *Дужности социјалног радника у казним установама*, Избор чланака из стручних часописа, Загреб, 1965, бр 2. стр. 34-37.

¹²⁶ Драган Јовашевић & Зоран Стевановић, (2008), *Коментар Закона о извршењу кривичних санкција*, Београд, 2008, стр. 164.

¹²⁷ Драгоград Пантелић, *Постпенални третман у условима казнено-поправног дома- Болнице у Београду*, IV Пенолошко саветовање, Постпенални третман осуђених лица и постинституционални третман малолетника којима је изречена васпитна мера упућивања у васпитно-поправни дом, Врњачка Бања, 1979, стр. 49-50.

најважнији међу њима, су: брзо и адекватно запослење, одсуство етичких осуда социјалне околине, задовољавајући породични прихват и атмосфера, успешна адаптација на престанак пенитенцијарних депривација,¹²⁸ као и интеграција у социјалну структуру друштвених група и организација.

У Србији је помоћ и брига за осуђенике који су издржали казну затвора неадекватна и готово да не постоји. Пенитенцијални систем у Србији има обавезу да, пре изласка из затвора, обавести орган старатељства надлежан према пребивалишту, односно боравишту отпуштеног лица, или одговарајућу организацију или удружење. Постпенални третман према малолетницима се у значајнијем обиму реализује, јер су Центри за социјални рад организационо и кадровски оспособљени за рад са малолетницима.

¹²⁸ Јелена Шпадијер-Џидић, *Затвореничко друштво*, Институт за криминолошка и социолошка истраживања, Београд, 1973, стр. 69-97.

ПОГЛАВЉЕ VI

1. ЕФЕКТИ ЗАТВОРА НА ПРОМЕНУ СТАВОВА, МИШЉЕЊА И ПОНАШАЊА ОСУЂЕНИКА

Пенолошка теорија заступа схватање по коме се друштво најуспешније брани од криминала ресоцијализацијом и реинтеграцијом преступника, односно његовим поновним укључивањем у друштво. Кад је реч о казни затвора и споменутом моделу ресоцијализације, један број аутора упозорава на неприродност и конфликтност улоге истовременог кажњавања и ресоцијализације. То су две посебне улоге, али могуће је пронаћи и заједничке нити које кажњавање и ресоцијализацију преступника повезују. Кажњавање је последица преступа и упозорење да појединац мора да промени понашање, вредносни систем, однос према друштвеним вредностима и сл.

Ресоцијализација је концепт који проналази средства и методе да у појединцу промени одређене навике, вредносни систем и став према друштвеним вредностима – поготово оно понашање које је нормативно инкриминисано. Последњих деценија све више превађава став да казна затвора и институционална ресоцијализација не утичу, у очекиваном обиму, на промену обрасца понашања преступника и да се они врло брзо враћају на криминални образац понашања, најчешће и са знатно бруталнијим кривичним делима.¹²⁹ Такво стање се може објашњавати

¹²⁹ Јасмина Играчки, Извршење кривичних санкција и мера у Србији: одговорност, изазови и међународна сарадња, *Одговорност и санкција у кривичном праву-са посебним освртом на међународно кривично право*,

неуспелом ресоцијализацијом, доминантнијим утицајем затворске негативне неформалне структуре, али и немоћи затвора као институције да мења обрасце понашања преступника. У затворском систему је стање, генерално, веома сложено: затвори су пренатрпани до границе издржљивости, структура затвореника је све сложенија и у криминолошкој и у психолошкој сфери, све је већи број зависника од дроге, материјални положај и затвора и запослених је лош, неадекватан кадровски потенцијал, немотивисаност запослених и сл. Лоше стање још више усложњава и чињеница да је „криминална инфекција“ у затвору све израженија, формални систем је све слабији и неефикасан, што доводи у питање остваривање основних функција затвора.¹³⁰

Директор Међународног центра за затворске студије, Роб Ален (Rob Allen), поводом актуелног стања у затворском систему, коментарише: "С обзиром на високе финансијске, друштвене и етичке трошкове затвора, подаци би требали подстакнути политике у свакој земљи да учине све шта могу како би ограничили величину своје затворске популације. Претерано коришћење затвора не чини ништа за побољшање јавне безбедности". Велики проценат рецидивизма и неефикасност ресоцијализације, као и све распрострањенији криминалитет, најразноврснијег облика на глобалном нивоу, доводи до све израженијег неслагања у ставу према преступницима и начину државне реакције. Ови ставови су последица недовољне ефикасности казне затвора и затворских институција у остваривању сврхе и циљева кажњавања, што је изазвало и теоријска промишљања о сврси кажњавања.¹³¹

У спроведеном истраживању о утицају пенитенцијарног система у Србији на ефекте у ресоцијализацији осуђеника,

Удружење за међународно кривично право, Тара, 2019, стр. 395-397.

¹³⁰ Зоран Стевановић & Јасмина Игачки, Ефекти казне затвора и институционалног третмана у превенцији криминалитета, *Правна ријеч*, Удружење правника Републике Српске, Бања Лука, 2011, 406-408.

¹³¹ Исто, стр. 234.

испитано је 200 осуђеника различитих категорија по питању третмана, степена мера безбедности, дужине казне, врсте учињених кривичних дела и др. Да би добили што валидније податке, које можемо да упоређујемо и које би требало да покажу одређене разлике у ефектима третмана, испитиване су две групе осуђенике и то:

- осуђеници који су издржали више од половине изречене затворске казне – 89 осуђеника и
- осуђеници који су издржали мање од половине изречене затворске казне – 111 осуђеника

1.1. Ефекти васпитно-корективног рада на промену понашања осуђеника

У испитивању се пошло од претпоставке да су осуђеници који су издржали више од половине изречене казне затвора у завршној фази реализације третмана и процеса ресоцијализације и да су остварени одређени ефекти у процесу преваспитања (промењен однос према кривичном делу, коригован однос према жртви кривичног дела и изграђен критичан став према чињењу криминалних радњи). За разлику од осуђеника који су провели у затвору дуже од 1/2 казне, очекивано је да ће, осуђеници који нису издржали најмање половину изречене казне затвора и са којима није у значајној мери реализован предвиђени третман, показати значајније разлике у ставовима и мишљењу према кривичном делу, жртви и криминалу.

Претпоставка да ће – *„Дужина боравка у затвору позитивно утицати на промену понашања осуђеника“* – заснива се на претпоставци да дужи утицај институционалног третмана има већи утицај на мењање ставова осуђеника према кривичном делу, висини казне, мотивисаности за вршење кривичног дела, ставу према криминалитету и др. Дужина боравка у затвору треба да утиче на мењање навика и вредносног система осуђеника, а самим тим да утиче и на промене у понашању

осуђеника, односно, осуђеник има веће могућности да схвати и прихвати социјално прихватљиве облике понашања ако је изложен дужем утицају одређених третмана у затворским условима. У табели 1. дат је приказ мишљења осуђеника (групе која је издржала више од 1/2 казне и групе која је издржала мање од 1/2 казне затвора) у односу на учињено кривично дело.

Табела 1. Мишљење осуђеника о учињеном кривичном делу

Ваше мишљење о учињеном кривичном делу	Издржана казна више од 1/2-Н	%	Издржана казна мање од 1/2-Н	%
Свестан сам одговорности за учињено кривично дело	48	54%	71	64%
Нисам крив и поричем извршење кривичног дела	15	17%	12	11%
Сплет других околности довео до извршења кривичног дела	17	19%	20	18%
Не размишљај о томе	9	10%	8	7%
УКУПНО	89	100%	111	100%

Добијени резултати у табели 1. показују да се осуђеници који су у затвору провели дуже од једне половине изречене казне у 54% случајева изјашњавају да су свесни одговорности за учињено кривично дело, а осуђеници који су у затвору провели мање од једне половине изречене казне у 64% случајева се изјашњавају да су, такође, свесни одговорности за учињено дело. Резултати показују да је група осуђеника која је у затвору провела мање од 1/2 изречене казне затвора у већем проценту испољила свесност своје одговорности за учињено кривично дело. Такође, на понуђени одговор "нисам крив и поричем извршење кривичног дела", разлика у одговорима је незнатна, осуђеници са дужим боравком у затвору у 17% случајева дају потврдан одговор, а осуђеници са боравком мање од 1/2 издржане казне ову тврдњу потврђују у 11% случајева. И на остале понуђене тврдње у питању, у одговорима ове две категорије осуђеника нема значајних разлика.

Може се закључити да на понуђено питање "Ваше мишљење о учињеном кривичном делу" – са 4 датих тврдњи у одговорима ове две категорије осуђеника нема битнијих разлика и да дужина боравка у затвору, на испитиваном узорку, битно не утиче на мишљење о учињеном кривичном делу. (Табела 1)

Анализирајући ставове осуђеника према висини изречене казне (табела 2), одговори осуђеника који су издржали више од половине изречене казне и осуђеника који су у затвору провели мање од половине казне, указују да нема разлике у ставовима према висини изречене казне. Обе групе осуђеника у 47% односно у 46% случајева сматра да је изречена казна строга и неправична.

Табела 2. Став осуђеника према висини изречене казне затвора

Ваш став према висини изречене казне затвора	Издржана казна више од 1/2-Н	%	Издржана казна мање од 1/2-Н	%
Изречена казна затвора није правична-строга је	42	47%	51	46%
Изречена казна затвора је правична-реално сам кажњен	26	29%	39	34%
Немам став према изреченој казни	21	24%	22	20%
УКУПНО	89	100%	111	100%

Резултати из табеле 2. показују да осуђеници који нису провели у затвору више од 1/2 казне у 34% сматра да је изречена казна реална и правична, за разлику од осуђеника који су издржали више од 1/2 изречене казне који у 29% сматрају да је казна правична.

И у овом случају се показује да дужина боравка у затворским условима не утиче на ставове осуђеника према висини изречене казне. Напротив, у вишем проценту осуђеници који су краће боравили у затвор казну доживљавају као правичнију.

У циљу проучавање разлике у мотивисаности за извршењем кривичних дела и утицај дужине боравка у затвору на ставове према мотивима извршења кривичних дела, у упитнику је понуђено шест алтернатива: материјална ситуација, утицај

друштва, жеља за доказивањем, утицај опојних средстава, тежња ризицима и узбуђењима или нешто друго (табела 3.)

Табела 3. Мотивисаност осуђеника за извршење кривичног дела

Мотивисаност за извршење кривичног дела	Издржана казна више од 1/2-Н	%	Издржана казна мање од 1/2-Н	%
Материјална ситуација	33	37%	40	36%
Утицај друштва	9	10%	10	9%
Жеља за доказивањем	4	4%	3	3%
Под утицајем алкохола и дроге	11	12%	16	14%
Волим ризике и узбуђења	6	7%	4	4%
Нешто друго	26	30%	38	34%
УКУПНО	89	100%	111	100%

Добијени одговори на питање о мотивисаности за вршење кривичних дела (табела 3), указују да не постоји значајна разлика у изјашњавању осуђеника који су у затвору боравили мање од половине изречене казне и осуђеника који су провели више од половине изречене казне затвора. У 37% случајева, осуђеници са преко 1/2 издржане казне затвора као разлог вршења кривичних дела наводе материјалну ситуацију, а у 36% случајева исте разлоге наводе и осуђеници који су краће од 1/2 казне провели у затвору. И на другим тврдњама, о разлозима извршења кривичних дела, одговори се битно не разликују.

И на ово питање нема битних разлика у ставовима ове две групе осуђеника, што указује да дужина боравка у затвору није значајна и не утиче на ставове по питању мотивисаности за вршење кривичних дела.

Проучавајући одговоре наведене две групе осуђеника – према дужини боравка у затвору – о размишљању о последицама које су нанели жртвама кривичног дела (табела 4), резултати показују да се у већем проценту осуђеници, који су краће провели у затвору, изјашњавају да размишљају о последицама које су нанели жртвама кривичног дела, и то у 58%, за разлику од

осуђеника који су дуже у затвору који се у 49% изјашњавају да размишљају о последицама по жртве кривичног дела.

Табела 4. Размишљања осуђеника о последицама кривичног дела по жртву

Да ли размишљате о последицама које сте нанели жртви	Издрана казна више од 1/2-Н	%	Издрана казна мање од 1/2-Н	%
ДА	44	49%	64	58%
НЕ	45	51%	47	42%
УКУПНО	89	100%	111	100%

На основу ових резултата може се закључити да *дужина боравка* у затвору, на испитаном узору, *не утиче* на значајно мењање ставова према жртви. Очекивано је да осуђеници који дуже проведу у затвору, под утицајем третмана, у већем проценту размишљају о последицама које су кривичним делом нанели жртви. У овом случају та очекивања се нису остварила, вероватно и због неједначених група које су испитиване по питању дужине казне, криминалне структурираности, рецидивизму и сл. Могуће је да дужа временска дистанца од учињеног кривичног дела утиче на заборав на последице по жртву.

Према добијеним резултатима може се закључити да дужина боравка у затвору не утиче на кривично дело.

Испитујући став осуђеника према криминалитету (табела 5) пошли смо од претпоставке да ће се кроз исказивање става о криминалитету најбоље изразити ефекти васпитно-корекционог рада службе за третман у пенитенцијарној установи. У том циљу дате су четири опције изјашњавања: не оправдавам криминал, оправдавам криминал – то је једна од професија, свако ће учинити кривично дело ако је у прилици, не размишљам о томе (табела 5).

Табела 5. Став осуђеника према криминалитету

Став о криминалитету	Издржана казна више од 1/2-Н	%	Издржана казна мање од 1/2-Н	%
Не оправдавам криминал	49	55%	63	57%
Оправдавам криминал-то је једна од професија	4	4%	5	4%
Свако ће учинити кривично дело ако је у прилици	6	7%	2	2%
Не размишљам о томе	30	34%	41	37%
УКУПНО	89	100%	111	100%

Добијени резултати показују да и осуђеници који су у затвору провели више од 1/2 изречене казне и осуђеници који су у затвору боравили мање од 1/2 изречене казне затвора, на дате тврдње дају готово у потпуности једнаке одговоре. Тако, на дату тврдњу да не оправдавају криминал, у 55%, односно, 57% ту тврдњу подржавају (табела 5). Треба напоменути да је прилично висок проценат, од 34-37%, осуђеника који одговара "да не размишља о криминалу". Свакако да ти резултати указују да осуђеници, вероватно, потискују размишљање о криминалитету и да то за управу затвора може да буде сигнал да се у процесу ресоцијализације треба више посветити раду са осуђеницима на суочавању са њиховим криминалним обрасцем понашања који, најчешће остаје потиснут и који се, по изласку из затвора манифестује кроз исти или слични модел понашања у социјалној средини.

Према добијеним резултатима у испитивању ставова осуђеника према: учињеном кривичном делу; висини изречене казне затвора, мотивисаности за извршење кривичног дела; односу према жртви и ставу према криминалитету уопште, резултати испитивања осуђеника показују веома мале разлике у ставовима између осуђеника који су у затвору провели дуже од половине изречене висине казне и осуђеника који су у затвору

провели мање од половине казне. У неким одговорима осуђеници који су краће провели у затвору су се у вишем проценту изјашњавали да чешће размишљају о последицама које су настале према жртви кривичног дела и свесности своје одговорности за учињено кривично дело.

Претпоставка да: Дужина боравка у затвору позитивно утиче на промену понашања осуђеника, у значајном делу се не потврђује. Може се закључити да дужина боравка у затвору, на испитиваном узорку, не утиче на промену ставова осуђеника према извршеном кривичном делу, висини добијене казне затвора, мотивисаности за вршење кривичног дела, ставу према жртви и криминалитету уопште.

1.2. Ефекти радног ангажовања и образовања осуђеника у затвору на ресоцијализацију

Досадашње искуство у примени рада у затвору, указује нам да је рад највише доприносио социјализацији личности осуђеника а посебно је утицао на очување менталног здравља осуђеника и на одржавање дисциплине у заводима. Значајан број пенолога рад сматрају као кључну функцију у оспособљавању осуђеника за вођење социјално усклађеног живота и у том контексту употребљавају појам "социјализација радом", желећи да раду доделе примарну улогу у социјалној интеграцији осуђеника. Готово да нема затворског система у данашње време који раду, као једном од основних видова третмана, не придаје значајно место у реализацији програма поступања са осуђеницима. Без радног ангажовања осуђеника није могуће одржати и успоставити хармоничан однос између менталног здравља и физичких активности осуђеника у заводу.

Последњих деценија, због промена у друштвеним односима и промена у системима, у већини земаља које су се нашле у таквим околностима (транзицији), велики број радно способног становништва је остало без посла, а то се дешава и у затворима у којима је све мања потреба за радним ангажовањем осуђеника. У

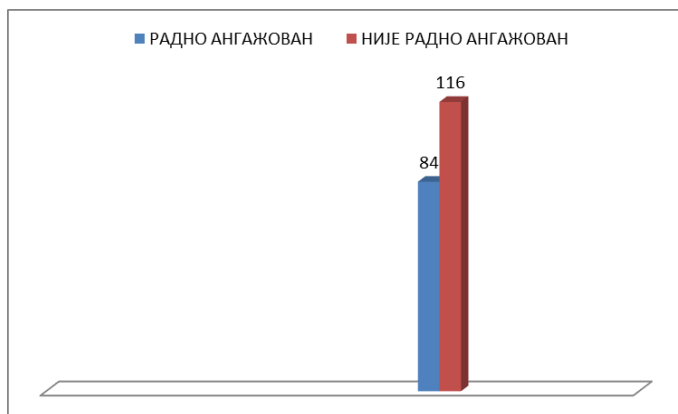
околностима када није могуће упослити осуђенике, јављају се чести инциденти, сукоби, побуне, самоубиства и сл. као последица, поред осталог, недовољног и перманентног радног ангажовања осуђеника. Садржај рада у заводима се све више ограничава, производни рад се своди на најмању меру а употребна вредност и квалитет производа је све гори и није интересантан за тржиште што, самим тим, доводи до обесмишљавањем производа. У таквим околностима осуђеници се све мање ангажују у производним погонима, заинтересованост инструктора је све слабија а осуђеници имају све више обесмишљеног времена када нису ничим окупирани. Функцију рада можемо посматрати и са васпитно-образовног аспекта, од којих је рад средство у формирању личности осуђеника која, убудуће, неће кршити друштвене норме понашања. Из тих разлога рад у затворским институцијама мора бити, што је могуће више, приближан условима рада на слободи и он мора да има функцију припреме осуђеника за живот у условима грађанства – на слободи.

Тако схваћен рад, као средство социјализације, подразумева и стручно оспособљавање и укључивање тог рада у макро привреду. То се, нажалост, све мање остварује и рад у затворским институцијама није значајно повезан са макро привредом у земљи, па је тако рад осуђеника у затворским условима препуштен само том сегменту државног деловања у сфери радне активности. Због таквог стања све је већи проблем организовати рад као сврсисходну делатност која својим производима може испунити тржишне услове. Зато је све мањи број осуђеника укључен у радно-производни процес, јер настају велики губици које држава није у могућности да покрије, а недостају и идеје за нове програме.

Полазећи од пенолошког искуства о позитивном утицају појединих облика третмана на ресоцијализацију осуђеника, у истраживању је проверавана тврдња да: *„Адекватност и обим реализације третмана позитивно утичу на ресоцијализацију*

осуђеника“. У нашем затворском систему примењују се такозвани општи програми-третмани као што су радно ангажовање, образовање, васпитно-корективни рад са осуђеницима, погодности и сл. Успех ресоцијализације зависи од степена-обима реализације предвиђеног третмана. Проверавајући дату тврдњу испитиван је обим радног ангажовања осуђеника, на узорку од 200 осуђеника у Казнено-поправном заводу у Пожаревцу, где је утврђено да је радно ангажовано 84 осуђеника или 42% а да 116 осуђеника или 58% радно није ангажовано (графикон 1).

Графикон 1. Приказ радног ангажовања у заводу

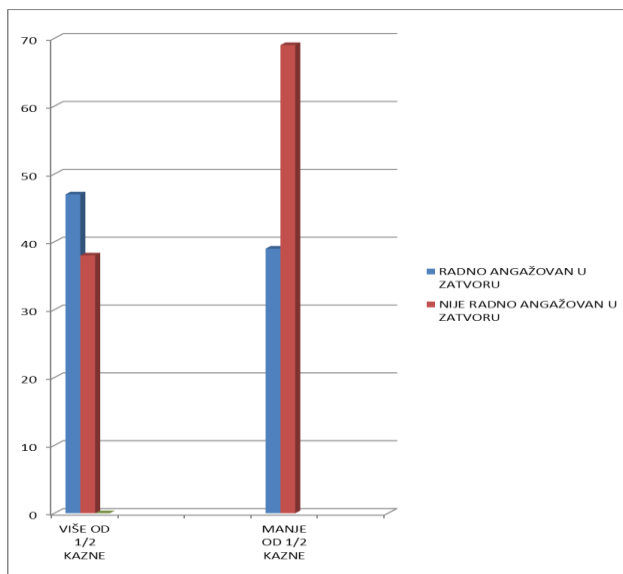
У Закону о извршењу кривичних санкција, рад осуђеног је саставни део програма поступања, а сврха рада је да осуђени стекне, одржи и повећа радне способности, радне навике и стручно знање како би му се омогућили услови за успешну реинтеграцију¹³². Графикон 1. показује да се значајан број испитаних осуђеника изјаснио да није укључен у радни процес, што је озбиљан проблем у реализацији васпитног утицаја на осуђенике и промену њиховог криминалног обрасца

¹³² ЗИКС, чл. 98, став 1 и 2

понашања. Сва пенолошка искуства говоре да радна терапија у заводу највише утиче на корекцију понашања, на изградњу радних навика, на прихватање позитивног вредносног система и припрему за реинтеграцију у социјалну средину.

Сагледавајући какво је стање по питању запослености осуђеника који су провели различита времена на издржавању казне затвора, мање од 1/2 казне и више од 1/2 казне затвора, резултати показују да нема значајне разлике између ове две групе осуђеника који су радно ангажовани у затвору. Осуђеници који су издржали више од половине казне затвора радно су ангажовани у 47 случајева, а од осуђеника који су у затвору провели мање од 1/2 казне радно је ангажовано њих 39.

Графикон 2. Однос између радног ангажовања осуђеника који су издржали мање и осуђеника који су издржали више од 1/2 казне затвора.

Испитујући став осуђеника према радном ангажовању у заводу, односно да ли рад позитивно утиче на њихово понашање (табела 6), резултати показују следеће:

- Да се осуђеници обе групе изјашњавају у 48%, односно 52% да рад веома позитивно утиче на њих.
- У истом проценту се осуђеници обе групе изјашњавају да их рад у заводу релаксира
- Од 38 осуђеника који су се изјаснили да на њих рад не утиче на понашање, чак 71% осуђеника припадају групи која је у затвору провела мање од 1/2 казне затвора, а да се само 19% осуђеника, из друге групе, изјаснило да рад не утиче на њихово понашање.

Табела 6. Утицај радног ангажовања осуђеника у заводу на њихово понашање

Да ли радно ангажовање у заводу позитивно утиче на вас?	Издржана казна више од 1/2-Н	%	Издржана казна мање од 1/2-Н	%	Укупно
Веома позитивно	59	48%	63	52%	122
Не утиче на моје понашање	11	29%	27	71%	38
Рад ме релаксира	19	48%	21	52%	40
УКУПНО	89		111		200

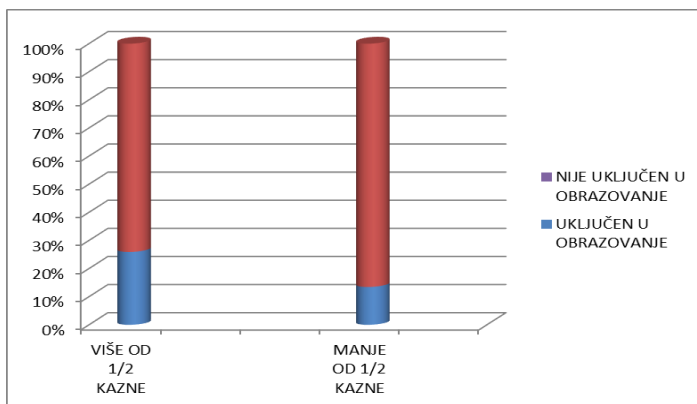
Резултати у табели 6 показују да се ставови о позитивном утицају рада у заводу, између ове две групе осуђеника, у суштини не разликују, односно, дужина проведеног времена у заводу не утиче на позитивне ставове о улози рада на њихово понашање. Разлика у ставовима ове две групе осуђеника постоји када се изјашњавају на дату тврдњу да рад не утиче на њихово понашање. Ту се показало да се осуђеници који су краће провели у заводу, чешће изјашњавају да рад у заводу нема утицај на њихово понашање. Изнети ставови о овој тврдњи су и очекивани јер осуђеници који су краће у заводу нису осетили све бенефите који долазе као резултат реализације третмана у сфери радног ангажовања.

На основу анализираних података о ефектима радне терапије у затвору може се закључити да је, нажалост, недовољан број осуђеника радно ангажован у процесу

реализације ресоцијализације. Такође, подаци показују да су се осуђеници, који су краће време провели у затвору, изјаснили у 71% да радно ангажовање у затвору не утиче на њихово понашање. Ако пенилошка теорија и пракса показује да радна терапија понајвише утиче на промену радних навика, ставова и корекцију понашања осуђеника, онда је недовољно упошљавање осуђеника за време издржавања казне затвора озбиљан недостатак у функционисању пенитенцијарног система и није реално очекивати успешну корекцију криминалног модела понашања осуђеника. Значај и улога радног ангажовања у процесу реализације третмана показују и изнети ставови обе групе осуђеника да радно ангажовање позитивно утиче на њих и да их релаксира и истовремено доприноси свеукупној ресоцијализацији. На основу ових резултата може се закључити да се задата претпоставка: „Адекватност и обим реализације третмана позитивно утичу на ресоцијализацију осуђеника“ – у радном третману, делимично потврђује.

Када говоримо о утицају образовања на процес мењања криминалног обрасца понашања преступника, треба поћи од чињенице да, по правилу, виши ниво општег образовања и опште информисаности утичу на могућност лакшег прихватања општег вредносног система у друштву и да је очекивано да осуђеници вишег образовања у мањем степену посежу за поступцима који су инкриминисани у друштву. Полазећи од таквог става, испитивали смо степен и обим обухваћености и укључености осуђеника у образовни процес (графикон 3), као и став осуђеника о томе да ли образовање утиче на промену њиховог понашања.

Графикон 3. Обим укључености осуђеника у образовни процес у заводу

Испитујући обим укључености осуђеника у образовни третман, утврђено је да је, од 185 осуђеника који су дали одговор на постављено питање, њих 35 или 19% укључено у неки вид образовног третмана у заводу, а 150 или 81% осуђеника није обухваћено образовним програмом.

Посматрајући однос између групе осуђеника који су у заводу провели више од 1/2 казне затвора и осуђеника који су провели мање од 1/2 казне затвора и укљученост у образовни процес (графикон 3) може да се закључи да нема значајније разлике. Ако томе додамо да 83% осуђеника изражава мишљење да на њихово понашање образовање нема битнији утицај, онда се може закључити да се, на испитиваном узорку, образовању у заводу не придаје значајана улога, те се о ефектима образовног третмана не може ни говорити јер је у малом обиму присутан у заводу.

1.3. Ефекти повластица и кажњавања на осуђена лица

Награђивање и кажњавање осуђених лица је једна од метода утицаја на осуђенике у циљу афирмисања позитивног и спречавања негативног понашања. Та метода се састоји, с једне стране, у награђивању и стимулисању позитивних облика понашања и испољене мотивације за корекцијом својих ставова и вредности које су довеле, поред осталог, до криминалног понашања, односно, с друге стране, у кажњавању и ускраћивању повластица и погодности за испољено негативно понашање.

То значи да су награђивање и кажњавање две стране једне медаље и да су тесно повезане и чине два дела једне целине, које се међусобно допуњују. Обим и начин примене награђивања и кажњавања мора бити такав да позитивно утиче на осуђена лица, да их подстиче да активно учествују у процесу превапитавања и да их доживљавају као објективну и реалну меру, адекватну свом понашању. У литератури се често награђивање и кажњавање сматрају стимулативним мерама, и оне то, свакако, и јесу, уколико се правилно и адекватно примењују у раду са осуђеним лицима.

Награђивање има посебно стимулативно дејство на осуђеника у корекцији његовог понашања. Разним облицима награђивања, који морају бити прилагођени индивидуалним својствима и потребама осуђеника, њему се помаже у корекцији понашања и животној оријентацији.¹³³ Помоћу награђивања исказује се признање осуђенику за постигнуте резултате у понашању, што код осуђеника изазива осећај задовољства и на тај начин учвршћује стимулисано понашање.

Из тих разлога савремени пенитенцијарни систем перманентно изналази нове видове награђивања како би у што већем степену мотивисао осуђеника за прихватање позитивних облика

¹³³ Милан Милутиновић, *Пенологија*, Научна књига, Београд, 1977, стр. 130.

понашања, а самим тим и за одрицање од криминалног понашања. У нашем пенитенцијарном нормативном систему предвиђене су разноврсне стимулативне мере. Тако је у члану 129 Закона о извршењу кривичних санкција¹³⁴ предвиђено 11 врста погодности, односно, посебних права осуђеника. У раду је испитиван обим коришћења погодности у две групе осуђеника – осуђеници који су дуже од половине казне провели у затвору и осуђеника који су мање од половине казне издржали у заводу (табела 7). Циљ је да се упореди да ли дужина боравка у затвору има утицај на учесталост коришћења погодности.

Табела 7. Обим коришћења погодности у заводу

ПОГОДНОСТИ	Изддржана казна више од 1/2-Н	%	Изддржана казна мање од 1/2-Н	%
Редовно користим погодности	25	28%	18	16%
Повремено користим погодности	38	43%	48	43%
Не користим погодности	26	29%	45	41%
УКУПНО	89	100%	111	100%

Из табеле 7 запажа се да су осуђеници који су више од половине казне провели у заводу чешће редовно користили погодности (28%), за разлику од осуђеника који су краће време провели у заводу, а који су у 16% редовно користили погодности. У случајевима некоришћења погодности ситуација је обрнута, осуђеници који су краће у затвору у значајнијем проценту (41%) не користе погодности, а осуђеници који су дуже провели у затвору, у мањем проценту не користе погодности (29%). Интересантан је податак да, када се ради о повременим коришћењу погодности, и једна и друга група у истом проценту (43 %) повремено користе погодности.

¹³⁴ „Службени гласник Републике Србије“, бр. 55/2014.

Кажњавање се примењује према осуђенику који је прекршио утврђени ред и прописано понашање у заводу. Кажњавање има за циљ да спречи кршење нормативног система у заводу, да омогући несметано функционисање завода и да створи услове за успешно спровођење третмана. Кажњавање има смисла и даје позитивне ефекте само ако је одмерено, правовремено и ако дисциплинска мера одражава тежину учињеног прекршаја. Чак и најблажа дисциплинска мера, ако није адекватно одмерена и осуђеника не ставља у центар пажње, може нанети велику штету процесу ресоцијализације.

У случајевима када казна није адекватна, она може да код осуђеника доведе до осећања незадовољства и индиферентности према свакој стимулативној мери, што се врло негативно одражава на свеукупни процес ресоцијализације. Изрицању дисциплинских мера мора се прилазити диференцијално, уз вођење рачуна о личности осуђеника и ефектима који се могу од казне очекивати. У Закону о извршењу кривичних санкција, у члану 143. предвиђено је 5 врста мера принуде. Када се ради о врстама дисциплинских преступа, Закон дефинише две категорије дисциплинских преступа осуђеника и то: теже дисциплинске преступе и лакше дисциплинске преступе затвореника. На испитиваном узорку осуђеника, испитивана је учесталост чињења тежих и лакших дисциплинских прекршаја у заводу између две групе осуђеника (табела 8).

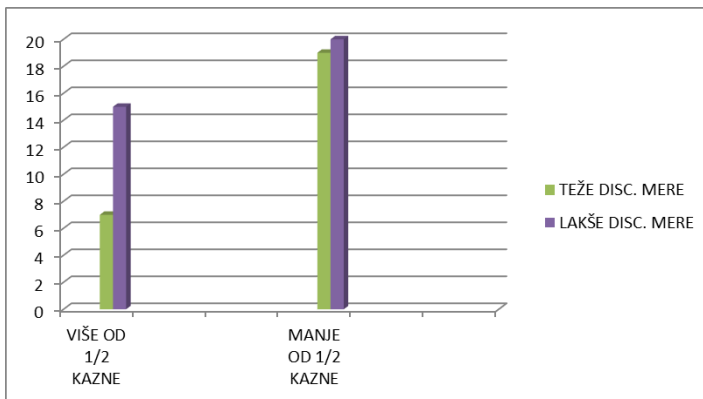
Табела 8. Дисциплински преступи осуђеника

ДИСЦИПЛИНСКЕ МЕРЕ	ВИШЕ ОД 1/2 казне	%	МАЊЕ ОД 1/2 казне	%
ТЕЖЕ ДИСЦ. МЕРЕ	7	31,82%	19	48,72%
ЛАКШЕ ДИСЦ. МЕРЕ	15	68,18%	20	51,28%
УКУПНО	22	100,00%	39	100,00%

Када су у питању тежи дисциплински преступи, осуђеници који су дуже боравили у затвору, у мањем проценту, око 32%, чине теже преступе – за разлику од осуђеника који су краће време провели у затвору и који у око 49% случајева чине теже преступе.

Ове резултате можемо да видимо и у графикану 4, који показује однос између ове две категорије осуђеника у чињењу дисциплинских престапа у затвору.

Графикон 4. Учесталост дисциплинских престапа осуђеника

Доводећи у везу хипотезу да: "Дужина боравка у затвору позитивно утиче на промену понашања осуђеника", и учесталост коришћења погодности и чињење дисциплинских престапа у заводу, између две групације осуђеника, може се закључити следеће:

- Осуђеници који су издржали више од 1/2 изречене казне затвора чешће редовно користе погодности, од осуђеника који су краће време провели у затвору;
- Осуђеници и једне и друге категорије у истом обиму од 43%, повремено користе погодности;
- Значајнија је разлика између ове две категорије осуђеника када се тиче некоришћења погодности – у значајнијем проценту (41%) осуђеници који су провели мање од 1/2 казне не користе погодности.
- Дужина боравка у заводу има утицај на обим коришћења погодности.

Када се посматра фреквенција дисциплинских преступа стање је следеће:

- Категорија осуђеника која је у заводу провела дуже време, више од 1/2 дужине изречене казне, чини у 68% случајева већи број лакших дисциплинских прекршаја, од осуђеника који су у заводу провели мање од половине казне,
- дужина боравка у затвору позитивно утиче на чињење мањег броја преступа и утиче на чињење лакших дисциплинских преступа.

На основу добијених резултата, на испитиваном узорку, може се закључити да дужина боравка у затвору утиче на учесталост коришћења погодности и на чињење дисциплинских преступа осуђеника. Такође, добијени резултати указују да пенална институција позитивно утиче на понашање осуђеника што у једном делу потврђује дату хипотезу да дужина боравка у затвору утиче на промену понашања осуђеника.

1.4. Утицај других видова третмана на промену понашања осуђеника

Поред наведених облика третмана, према осуђеницима се примењују и други видови третмана, у зависности од потреба које се укажу у раду са осуђеним лицима. Често се примењују и нови, експериментални видови третмана, настали као комбинација постојећих и третмана из других области, попут медицине, с обзиром на све већи број осуђеника којима је потребна медицинска помоћ.¹³⁵ Третман осуђених се може разврстати према разним критеријима: према облику извођења, односно начину реализације, према садржају третмана, према потребама осуђеника и сл.

¹³⁵ Зоран Стевановић, *Третман затвореника у затворском систему Србије*, Институт за криминолошка и социолошка истраживања, Београд, 2014, стр. 89-101.

Опредељење за одређене облике третмана заснива се на добијеним резултатима у опсервацији и користи методе помоћу којих утиче на измену обрасца понашања осуђеника. Васпитач користи следеће методе у свом раду: директивно индивидуално саветовање, недирективно индивидуално саветовање, недирективно групно саветовање, методу фронталног рада са групом, методу уверавања, методу навикавања, методу подстицања и методу спречавања.

Успешна реализација задатих третмана даје озбиљне гаранције за остваривање циљева ресоцијализације и рехабилитације осуђеника. Успешност ресоцијализације исказује се обимом реинтегрисаних преступника, а зависна је од успешности сваке од фазе: истражне, судске, институционалне и постпеналне. Индикатори ефикасности третмана су, код различитих аутора, различити. Најчешће се, као индикатори ефикасности третмана, наводе: рецидивизам, понашање, личност, средина.

Третман је ефикасан уколико доводи до: смањења процента поврата, до пожељних промена у понашању, до пожељних промена у личности и до жељених промена у средини третираног лица.¹³⁶ Друга група аутора наводи друге критеријуме евалуације ресоцијализације. Тако Шпадијер-Џидић и група аутора истичу да се успешност ресоцијализације код малолетника може оценити на основу: рецидивизма, алкохолизма, скитничења, просјачења, коцкања, тапкарења, беспосличења, дрског понашања, спољашњег изгледа, успеха у школи, припадања девијантној групи и сл.¹³⁷ Брига за ову област није искључиво брига специјализованих представника државних органа (полиције, центра за социјални рад,

¹³⁶ Ђурађ Стакић, Неки проблеми евалуације метода ресоцијализације, *Југословенска ревија за криминологију и кривично право*, бр. 3, Београд, 1977, стр. 78-83.

¹³⁷ Јелена Шпадијер-Џидић & Игњат Игњатовић & Добривоје Радовановић, Критеријуми мерења успешности ресоцијализације малолетних делинквената, *Зборник Института за криминолошка и социолошка истраживања*, Београд, 1975, стр. 271-310.

тужилаштва, судства, васпитача), већ шире друштвене заједнице.¹³⁸

Припадници "Канадске школе рехабилитације" закључују да је најважнији разлог због којег корекциони програми не постижу успех, недостатак терапијског интегритета. Аутори Gendreau, Bonta, Ross и Andrews се фокусирају на оно што се стварно дешава у програму и постављају питање – у ком обиму се особље, укључено у третман, стварно придржава принципа и користи терапијске технике које су оправдане? У којој мери је особље компетентно и сл. Значајно откриће је да и добро дизајнирани програми често немају потребан интегритет. Ови аутори посебно истичу позитивне ефекте бихевиорално оријентисаних програма.¹³⁹

Истражујући ефекте третмана у пенитенцијарним условима анализирани су ставови две групе осуђеника: оне који су у затвору провели више од 1/2 казне затвора и осуђенике који су у затвору провели мање од 1/2 казне затвора, према степену утицаја затвора на њихово понашање. Резултати ове анализе дају аргументе за или против постављене претпоставке „*Пенитенцијарне институције у Србији не утичу битно на промену осуђеничког понашања.*“

Овако дата претпоставка, заснована је на сазнању да осуђеници тешко мењају своје ставове под утицајем затворских програма – већина осуђеника не жели да мења своје ставове под утицајем институција-затвора. Осуђеник, по правилу, априори има одбојни став према свему што долази од формалног система. Испитиваним осуђеницима понуђено је питање: Шта очекујете од боравка у затвору? – са четири тврдње: Да схватим да криминалитет не води ничему. Да се у затвору оспособим да могу

¹³⁸ Јасмина Играчки, Улога полиције у превенцији малолетничког преступништва, *Деликти, казна и могућности социјалне профилаксе*, Београд, Палић, 2012, стр. 399-403.

¹³⁹ Весна Жунић-Павловић, *Евалуација у ресоцијализацији*, Београд, 2004, стр. 92.

да се укључим у заједницу. Од затвора не очекујем ништа и боравак у затвору је губљење времена и не утиче на моје понашање (табела 9).

Табела 9. Шта очекујете од боравка у затвору

Шта очекујете од боравка у затвору?	Изддржана казна више од 1/2-Н	%	Изддржана казна мање од 1/2-Н	%
Да схватим да криминалитет не води ничему	31	35%	31	28%
Да се у затвору оспособим да могу да се укључим у заједницу	16	18%	31	28%
Од затвора не очекујем ништа	24	27%	23	21%
Боравак у затвору је губљење времена и не утиче на моје понашање	18	20%	26	23%
УКУПНО	89	100%	111	100%

Резултати показују да 53% осуђеника, који су издржали више од половине изречене казне затвора, сматра да им затвор помаже да схвате да криминал не води ничему и да ће их затвор оспособити да могу да се лакше укључе у социјалну средину. Осуђеници који су у затвору провели мање од половине изречене казне затвора се у 56 % случајева изјашњава да им затвор помаже да схвате да криминал не води ничему и да ће их затвор оспособити да могу да се лакше укључе у социјалну средину.

Резултати показују да дужина боравка у затвору не утиче на њихово изјашњавање о утицају затвора на наведене тврдње у питању, јер се у већем проценту на ове две тврдње изјашњавају осуђеници који су у затвору провели мање од половине изречене казне. На тврдње да од затвора не очекују ништа и да је боравак у затвору губљење времена и да затвор не утиче на њихово понашање, обе групе осуђеника у високом проценту, 47% и 44%, потврђују дате тврдње у питању. То указује да око половине осуђеника, који су значајно време провели у затвору, има став да

им време проведено у затвору није од користи и да не очекују да ће им затворска институција, са својим програмима рада, помоћи у корекцији њиховог понашања.

Успешност процеса ресоцијализације осуђених лица у високом степену зависи од њихове спремности да сопствени криминални образац понашања коригују и да прихвате позитивне друштвене вредности и норме понашања у складу са позитивним прописима. Остваривање тих циљева могуће је у затворским условима ако се програм третмана прилагоди индивидуалним потребама осуђеника и ако је осуђеник мотивисан да своје дотадашње понашање коригује и прихвати позитивне моделе понашања. Полазећи од тих претпоставки у истраживању је постављено питање: да ли сте спремни да мењате ваше понашање?

Претпоставка је да уколико је затвор остварио позитиван утицај на осуђенике и уколико је у значајном проценту реализован третман, онда је реално да ће осуђеници, посебно они који су дуже провели у затвору, испољавати висок проценат спремности да мењају своје претходно, криминално понашање. На ово питање понуђене су три тврдње: спреман сам да мењам своје понашање и више не желим да вршим кривична дела, сматрам да је моје понашање у реду и нема потребе да се мењам и немам став (табела 10).

Табела 10. Да ли сте спремни да мењате ваше понашање

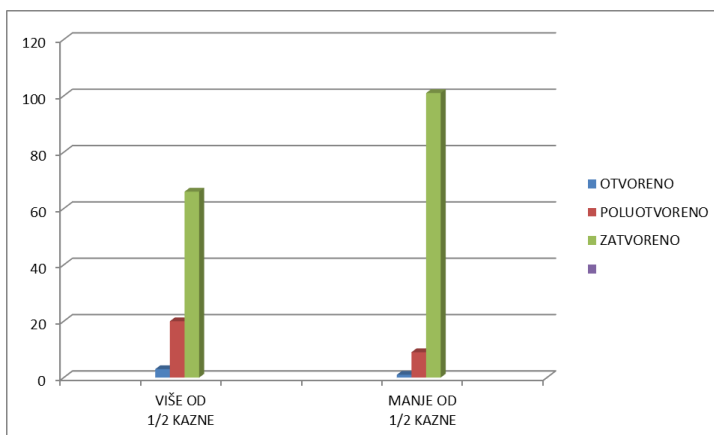
Да ли сте спремни да мењате ваше понашање?	Изддржана казна више од 1/2	%	Изддржана казна мање од 1/2	%
Спреман сам да мењам своје понашање и више не желим да вршим кривична дела	51	57%	57	51%
Сматрам да је моје понашање у реду и нема потребе да се мењам	20	23%	37	33%
Немам став	18	20%	17	16%
УКУПНО	89	100%	111	100%

Добијени резултати показују да су осуђеници који су издржали више од 1/2 изречене казне у 57% спремни на мењање свог понашања, а осуђеници који су издржали мање од 1/2 изречене казне спремност на мењање свог понашања изражавају у 51% случајева. Интересантно је да у 49% случајева осуђеници који су краће били у затвору изражавају став да нису спремни на корекцију свог понашања и да о томе немају став. И осуђеници који су више од половине издржали казну затвора изражавају мишљење да у 43% нису спремни на мењање свог понашања јер сматрају да је њихово понашање уреду и да о томе немају став.

Ови резултати показују да нема битних разлика у спремности обе групе осуђеника за мењање претходног понашања.

Пратећи процес напредовања у третману обе групе осуђеника, може се закључити да је процес напредовања у процесу реализације третмана врло спор и да је разлика у статусу осуђеника при доласку у затвор и у време испитивања готово истоветна (графикон 5).

Графикон 5. Статус осуђеника према одељењима

Ако се анализирају одговори на питања која су дата у табелама 9 и 10, може се констатовати да обе групе затвореника (и осуђеници који су више од половине издржали казну и они који су мање од половине казне провели у затвору) имају приближно исте ставове о утицају затвора на њих и њихово понашање и да од затвора не очекују много, те да нису спремни, у значајном обиму, да мењају свој криминални образац понашања. Из графикана 5 се, такође, види да нема значајних разлика у статусу осуђеника према распореду у одељења и дужине боравка у затвору.

ПОГЛАВЉЕ VII

1. ПОЗИТИВНИ И НЕГАТИВНИ УТИЦАЈИ ЗАТВОРА НА ОСУЂЕНИКЕ

У светлу пеналних облика тзв. "принудне друштвене контроле", пре свега казне затвора, намеће се питање достижности корективне промене. Њу је могуће пратити на најмање два нивоа. Први ниво се односи на могућност позитивне промене – "поправке" – корекције оних осуђених који су предмет пеналног третмана. Други ниво третира промену доминантних аранжмана у области организације институција и стратегија – тзв. корекциона промена у институционалном-политичком значењу. Иако су и један и други ниво од изузетног значаја за укупну друштвену контролу криминалитета, новије теоријске анализе више су фокусиране на институционални ниво корекционих промена.¹⁴⁰

У последње време све више се сумња у позитивне ефекте казне затвора и институционалне ресоцијализације делинквената, јер досадашњи резултати указују да већина досадашњих облика третмана који се примењују у процесу ресоцијализације, нису испунила очекивања.¹⁴¹ Истраживања показују да процес преваспитања који се остварује у затвору не утиче значајно на

¹⁴⁰ Зоран Илић & Горан Јованић, *Криминалитет и заводске санкције, Истраживање у специјалној педагогији*, Факултет за специјалну едукацију и рехабилитацију, Београд, 2009, стр. 287-288.

¹⁴¹ Јасмина Играчки, Извршење кривичних санкција и мера у Србији: одговорност, изазови и међународни стандарди, *Одговорност и санкција у кривичном праву: са посебним освртом на међународно кривично право*, Удружење за међународно кривично право, Тара, 2019, стр. 393-395.

промену обрасца понашања преступника и да се они врло брзо враћају на криминални образац понашања. Пенолози тако стање објашњавају неуспелом ресоцијализацијом, доминантнијим утицајем затворске негативне неформалне структуре, али и немоћи затвора као институције да мења обрасце понашања преступника.

Стање у затворском систему, генерално посматрано, веома је сложено: затвори су пренатрпани до границе издржљивости, структура затвореника је све сложенија и у криминолошкој и у психолошкој сфери, све је већи број зависника од дроге, материјални положај и затвора и запослених је лош, неадекватан кадровски потенцијал, немотивисаност запослених и сл. Сложено стање још више усложњава и чињеница да је „криминална инфекција“ у затвору све израженија, формални систем је све слабији и неефикасан, што доводи у питање остваривање основних функција затвора.¹⁴²

Очигледно је да је државна реакција на криминалитет неефикасна, јер се индикатори неефикасности испољавају у великом проценту рецидивизма, све распрострањенијем криминалитету најразноврснијег облика, попримању интернационалних карактеристика криминалних организација и сл. У процесу реформи казнене политике, на глобалном нивоу, долази до све израженијег неслагања у ставу према преступницима и начину државне реакције.

Све је присутнији амбивалентан став, где једни сматрају да је „криминал неминовна појава у савременом друштву – навикни се, буди реалистичан, заштити се и преживи“, док други криминал посматрају као „катастрофу за једно друштво, где неко мора да одговара за такво стање, јер криминал дегенерише

¹⁴² Зоран Стевановић, & Јасмина Играчки, Ефекти казне затвора и институционалног третмана у превенцији криминалитета, *Правна ријеч*, бр. 2. Удружење правника Републике Српске, Бања Лука, 2011, стр. 411-415.

друштво и знак је да је крајње време за повратак традиционалним вредностима и дисциплини.“

Ови ставови су последица недовољне ефикасности казне затвора и затворских институција у остваривању сврхе и циљева кажњавања, што је изазвало и теоријска промишљања о сврси кажњавања. Ефикасност казне затвора мери се стопом рецидивизма. Мартинсон (1974) је у својим истраживањима довео у питање ефикасност затворске казне и третмана, као и концепцију ресоцијализације, јер су испитивања показала веома слабе резултате.

Након његовог испитивања ефеката третмана, уследила су обимна истраживања ефеката разноврсних модела третмана. Резултати су, углавном, указивали на слаб ефекат третмана и концепције рехабилитације преступника. Ипак, пронађено је компромисно решење које указује да јесу остварени слабији резултати у примени концепције ресоцијализације осуђених лица, али се истиче легитимност третмана који, уз адекватну примену, може да оствари знатно боље резултате него до сада.

У ствари, истиче се и проблем недовољно едукованог и спремног особља за извршење казне затвора и примену третмана и неадекватан избор адекватног модела третмана за одређене категорије осуђеника. Заговорници концепције ресоцијализације (Рекс и др.) истичу елементе који указују на могући успех третмана и рехабилитације делинквента. Досадашња искуства у пракси и анализа ефеката третмана малолетних преступника су прилично песимистичка, јер се број рецидивиста не смањује, напротив, повећава се и реинтеграција у социјалну средину је отежана или је нема, а малолетници којима је изрицана нека од санкција за малолетнике, врло брзо по пунолетству, улазе у друге судске процесе као пунолетна лица.¹⁴³

¹⁴³ Зоран Стевановић, & Јасмина Играчки, Примена превентивних програма у раду са малолетним преступницима, *Зборник Института за криминолошка и социолошка истраживања*, бр. 1, Београд, 2015, стр. 178.

Према резултатима истраживања успешности извршења казне затвора и ресоцијализације, позитивни ефекти се испољавају у смањењу импулсивности, ојачавању повезаности у заједници, моделирању просоцијалног понашања делинквентата и већој шанси да боравак у затвору оствари сврху кажњавања.¹⁴⁴

Ефикасност у превенцији криминала исказује се, посматрано са позиције права извршења кривичних санкција, обимом реинтегрисаних преступника у заједницу после извршене санкције или мере, одустајања од криминалног понашања и прихватањем вредносног система социјалне средине.

Затворски третман је ефикасан уколико доводи до: смањења процента поврата, до пожељних промена у понашању, до пожељних промена у личности и до жељених промена у средини третираног лица. Шпадијер-Џидић и група аутора истичу да се успешност ресоцијализације код малолетника може оценити на основу: рецидивизма, алкохолизма, скитничења, просјачења, коцкања, беспосличења, дрског понашања, спољашњег изгледа, успеха у школи, припадања девијантној групи и сл.

У жељи да се пронађе ефикаснији начин борбе против криминала све се интензивније траже нове форме кажњавања (изрицање више новчаних казни, алтернативних санкција и мера и сл.), како би се индивидуализовала казна, растеретили затвори и економски рационализовало кажњавање. Очито да институционална ресоцијализација не утиче, у очекиваном обиму, на промену обрасца понашања преступника и да се они врло брзо враћају на криминални образац понашања, најчешће и са знатно бруталнијим кривичним делима.

Код већине пенолога и криминолога се намеће питање: да ли и како казна лишења слободе остварује сврху кажњавања? Ако посматрамо казну затвора, као најтежу казну, и њену ефикасност

¹⁴⁴ Зоран Стевановић, & Јасмина Играчки, Ефекти казне лишења слободе на превенцију криминалитета, *Правна ријеч*, бр. 2. Удружење правника Републике Српске, Бања Лука, 2011, стр. 411-415.

преко рецидивизма осуђеника, можемо да закључимо да је ефикасност казне затвора спорна. Наиме, стопа рецидивизма осуђеничке популације се у Србији креће око 60%, а на глобалном нивоу и преко 60%. Дакле, индивидуална превенција је показала скромне резултате – код више од половине затвореника није имала ефекте.

Када говоримо о видовима ефикасности индивидуалне превенције, можемо да закључимо да казна лишења слободе делимично онемогућава преступника да поново врши кривична дела. У највећем броју случајева највећи проценат онемогућавања је у периоду док се осуђеник налази у затвору.

Када је реч о ресоцијализацији, чији је циљ мењање оних осуђеникових навика и вредности за које се сматра да су га навели на извршење кривичног дела и у његовом оспособљавању за друштвено прихватљив начин живота, стање је недефинисано. Наиме, последњих деценија се одустало од концепта ресоцијализације (рехабилитације) и третмана, јер нису дали очекиване резултате, тако да се створио вакуум, који, по правилу, цео концепт кажњавања помера у поље ретрибутивног приступа кажњавању, на шта указује савремена казнена политика.

Критичари концепта ресоцијализације истичу да ресоцијализација, не само да представља нереалан и неостварљив циљ него представља претњу принципима осуђеничких права и хуманог поступања и за последицу може имати штетан утицај на формирање просоцијалне личности.

У савременом друштву, друштву ризика, постмодерном друштву како га различити аутори означавају, пенална политика је окренута ка прагматичним циљевима социјалне контроле. Многи аутори коментаришу да су промене које се дешавају у начину реаговања на криминалитет недоследне, разнородне, контрадикторне и без јасне теоријске концепције.

Приметан је двојак приступ, при чему су за преступнике који су означени као опасни по друштво предвиђене строге казне, док се

према лакшим преступницима примењују алтернативне санкције или процеси ресторативне правде. Приступ који се ослањао на третман и рехабилитацију уступио је место ретрибутивном начину размишљања о концепцији кажњавања. Под новом ретрибуцијом се подразумева дистрибуција правде која је пропорционална тежини кривичног дела, уз слоган “кажњавање према заслуги”, што је сасвим прихватљиво грађанима жељних правде.¹⁴⁵

Поновно глорификовање казне лишења слободе – казне затвора, резултат је актуелне политике која промовише политику кажњавања на темељу антиципиране популарности и која затвор третира као средство за стварање услова за општу безбедност друштва, не узимајући у обзир пенолошке консеквенце. Као резултат такве концепције кажњавања имамо масовна затварања, која су изнад било које стопе затвореничке популације и која је супротна историјским и компаративним нормама за друштво тог типа. Такође, данас је приметна криза затвора, која се манифестује у неефикасности третмана, израженој тензији међу затвореницима, високом проценту оболелих затвореника, лошим хигијенским, материјалним и другим условима, недовољно мотивисаном и едукованом особљу и сл.

Fitzgerland и Sim (1982) наводе пет елемената кризе затвора: криза услова, криза садржаја, криза ауторитета, криза видљивости и криза легитимности. У таквој констелацији односа, све се чешће изражава сумња у ефикасност казне лишења слободе и затворских институција које казну затвора извршавају. Ове сумње у ефикасност казни затвора намећу многа питања: шта друштво жели од казне затвора, шта очекује од затвора као

¹⁴⁵ Јасмина Играчки, Казнена политика и рецидивизам, Право и заповест разума, *Правни живот – часопис за правну теорију и праксу*, Копаоничка школа природног права, бр. 9, Београд, 2018, том I, стр. 643-649.

институције, да ли је могуће мењати личност криминалца који је формирао своје ставове и стил живота и сл.

Могуће да је и стручна и лаичка јавност превише очекивала од казне лишења слободе и од затвора као установе која извршава кривичне санкције институционалног карактера. Ефикасност казне лишења слободе, као средства одвраћања од поновног вршења преступа, веома је тешко проценити. Нека истраживања показују висок степен скептицизма у односу на ефекте казне затвора, али и један број истраживања показује да ова санкција може имати позитивно дејство на починиоца кривичних дела и да затвор, као средство принуде, делује позитивно на превенцију криминала. Постоји општа сагласност да ефикасност казне лишења слободе у одвраћању од криминала значајно зависи од карактера преступника и доживљавања санкције лишења слободе.

У савременим концепцијама кажњавања, најчешће се истичу три главна циља: заштита друштва од преступника, ресоцијализација преступника и превенција криминалног понашања. Пенолошка теорија заступа схватање по коме се друштво најуспешније брани од криминала ресоцијализацијом и реинтеграцијом преступника, односно његовим поновним укључивањем у друштво. Кад је реч о казни затвора и споменутом моделу ресоцијализације, један број аутора упозорава на неприродност и конфликтност улоге истовременог кажњавања и ресоцијализације. То су две посебне улоге, али могуће је пронаћи и заједничке нити које повезују кажњавање и ресоцијализацију преступника. Кажњавање је последица преступа и упозорење да појединац мора да промени понашање, вредносни систем, однос према друштвеним вредностима и сл. Ресоцијализација је концепт који проналази средства и методе да у појединцу промени одређене навике, вредносни систем и став према друштвеним вредностима – поготово оно понашање које је нормативно инкриминисано. За остваривање ресоцијализације, индивидуализација је, свакако, један од најосновнијих облика рада, који подразумева доношење

појединачног програма извршавања казне затвора и који се остварују на професионалан, законит и хуман начин, поштујући људска права и достојанство личности затвореника.

Са појавом глобализма и неолибералног капитализма, проблеми кажњавања и извршења казне затвора постају све израженији, а затварање постаје „рецепт“ масовног обрачуна са криминалцима. Примена строжег концепта реакције на криминалитет није битно променила тренд раста криминалитета, напротив, такав приступ је повећао број затвореника до неиздрживих граница за затворске системе, што их доводи до озбиљних криза на свим нивоима.

Полазећи од ефеката који се остварују изрицањем казни лишења слободе, а посебно дугих казни затвора, и последица које боравак у затвору производи, све су гласнија залагања за ограничење изрицања затворских казни и за избегавање затвора, јер су недостаци веома озбиљни и одражавају се, како на личност затвореника тако и на друштво. Дакле, казна лишења слободе није у потпуности испунила очекивања и није у значајној мери остварила своју функцију и философију због које је уведена у систем кажњавања. Још веће разочарање у институцију затвора, која не успева да мења понашање криминалаца, па раније упоређивање са школом – што више школа то је образованије и васпитаније друштво, а што више затвора то је све мање криминала, није показало своју оправданост.

Велики број затвора не указује на већу безбедност и здравије друштво. Наравно, ова размишљања не искључују казну затвора као санкцију, већ покрећу питање мере коришћења затворске казне, њене висине, сврхе и тражења савремених и данашњим условима адекватних санкција које дају веће ефекте у превенцији криминалитета. Теоретичари и практичари, све чешће постављају питање: колико смо се стварно удаљили од некадашњих примера из историје кажњавања и да ли смо, заиста, постали хуманији у свом односу према осуђеницима или заузимамо лицемеран став залагања за људска права осуђених само на реч, или када велике

силе „дисциплинују“ мале народе и њихове вође? Нажалост, у блиској прошлости смо се упознали са таквом праксом. Све чешће се, данас, говори о tzv. "пеналном популизму", којим се описује тенденција актуелне политике да промовише политику кажњавања на основу антиципиране популарности, без обзира на њену пенолошку вредност. Гарланд (2001), говорећи о поновном "рађању затвора", наводи како је, "за разлику од конвенционалне мудрости претходних времена, актуелна претпоставка да – затвор функционише не као механизам реформе или рехабилитације, већ као средство затварања и кажњавања које задовољава популарне политичке захтеве за општом безбедношћу и строжом ретрибуцијом". Исти аутор говори о главним обележјима масовног затварања у Америци. Он износи фрапантне бројке о броју затворених у Америци, јер масовно затварање имплицира стопу затварања и стопу затвореничке популације која је значајно изнад било какве историјске и компаративне норме за друштво тог типа. Амерички затворски систем, по Гарланду, задовољава тај критеријум. Друга битна карактеристика је социјална концентрација ефекта затварања, па наводи како масовно затварање подразумева затварање индивидуалних преступника и постаје системско затварање читавих групација популације. У случају Америке реч је о младим црнцима у великим урбаним центрима. На тај начин затварање постаје једна од социјалних институција која значајно структурира искуство група, тј. постаје део процеса социјализације.¹⁴⁶ И поред изнетих приговора на кажњавање и на затворске институције, које су реалне и које постоје, казна лишења слободе је основна врста казни у систему кривичних санкција. Заговорници казни затвора њено постојање оправдавају следећим разлозима: индивидуална превенција се најпотпуније може остварити у поступку извршења казне затвора

¹⁴⁶ Зоран Стевановић & Јасмина Играчки, Ефекти казне затвора и институционалног третмана у превенцији криминалитета, *Правна ријеч*, Удружење правника Републике Српске, Бања Лука, 2011, стр. 408-410.

и у затворским условима се преступник може најпотпуније опсервирати и упознати; казна затвора је погодна за стварање навике за рад и стицање неопходно потребних знања и вештина; у затворским условима се може обезбедити процес образовања; казна затвора је једина санкција којом се друштво може ефикасно заштитити од учинилаца кривичних дела и сл.

Неспорно је да се данас сви слажу да су казна лишења слободе и затвор у озбиљној кризи, јер се није успело у борби против криминалитета и нису остварени основни циљеви кажњавања у друштву. Свакако да за то постоје вишеслојни разлози на свим нивоима друштва. Када се крајем осамдесетих година 20. века увидело да је затвор у озбиљној кризи и да кажњавање не остварује прокламоване циљеве, традиционално се посегло за репресивним концептом кажњавања. То је и данас у пракси присутно у већини развијених земаља, чији модел и концепт прихвата већина осталих држава света. Ниједна врста није тако деструктивна као што је људска. Људска агресија и насиље је присутно у свим фазама развоја људске цивилизације и стално је присутна друштвена активност на смањењу људске агресије и насиља, како према другом, тако и према себи.¹⁴⁷

Такво стање у сфери кажњавања преступника и увођење строгих и дугих казни затвора поставља етичко питање: колико смо се стварно удаљили од некадашњих примера из историје кажњавања и да ли смо, заиста, постали човечнији у свом односу према осуђеницима или заузимамо лицемеран став залагања за људска права осуђених само на реч, или када велике силе „дисциплинују“ мале народе и њихове вође?

¹⁴⁷ Јасмина Играчки, Кривичноправни и криминолошки аспекти насиља и насилничког понашања, *Зборник Института за криминолошка и социолошка истраживања*, бр. 1, Београд, 2014, стр. 147.

ЛИТЕРАТУРА

1. ANDREWS, D. (2000) *The psychology of criminal conduct and effective treatment*. In: J. Mc Guire, *What works: Reducing reoffending*, Toronto.
2. ANDREWS, D. (2000) *The psychology of criminal conduct and effective treatment*. In J. McGuire. *What works: Reducing reoffending*, Toronto: John Wiley & Sons.
3. ANDREWS, D., BONTA, J., HOGE, R. (1990) *Classification for effective rehabilitation: Rediscovering psychology*. Criminal Justice and Behavior.
4. АТАНАЦКОВИЋ, Д. (1988) *Пенологија*, Научна књига, Београд.
5. БАЈЕР, М. (1969) Однос сврхе кривичних санкција и критерија њихове примене, *Југословенска ревија за криминологију и кривично право*, бр.7. Београд.
6. БАЗАЉА, Ф. (1981) Негација институција, *Видици*, бр.5, Београд.
7. БЕЈАТОВИЋ, С. (2000) Усклађеност закона о извршењу кривичних санкција у Југославији са међународним конвенцијама и декларацијама о положају и статусу лица лишених слободе, *Реформе система извршења кривичних санкција*, Београд.
8. BLACK, M., SMITH, R. G. (2003) *Electronic Monitoring in the Criminal Justice System*, Australian Institute of Criminology, Canberra.
9. БОШКОВИЋ, М., РАДОМАН, М. (2002) *Пенологија*, Нови Сад
10. BRAKEL, S., GAYLORD. (2003) *Prisons and Corrections*, Chapter 4, Private Prisons and the Control of Crime, Oakland, Independent Institute.
11. BRILL, R. (1978) Implications of the conceptual level matching model for treatment of delinquents. *Journal of Research in Crime and Delinquency*.
12. БРИНЦ, Ф. (1977) Неке карактеристике корективног система у САД, *Пенологија*, бр.1. Загреб
13. БРИНЦ, Ф. (1987) Отворене казнено-поправне установе од идеје до стварности, *Пенолошке теме*, бр.1-2, Загреб

14. Bringing Down Costs Through Privatization, Nacional Centar for Policy, In: *Analysis*,1997.
15. БУЂАHOBIЋ, M. и ГРУПА АУТОРА (1987) Мишљење осуђених особа о особљу, третману и увјетима живота и рада у казнено-поправном дому Лепоглава, *Пенолошке теме*, бр. 3-4, Загреб.
16. BUREAU OF JUSTICE STATISTIC (1998) *Sourcebook of Criminal Justice Statistic*, Washington, DC: U.S. Department of Justice.
17. BURREN, E. (1963) *Theorien der Strafe und Probleme des modernen Strafvollzuges*, Strafvollzuges, Kriminalisches Institut des Kantons Zürich, Lenzburg.
18. BURT, M.R.(1981) *Measuring prison Results Ways to Monitor and Evaluate Corrections Perfomance*, Washington,.
19. CHEATWOOD, D., COCKS, J., GLASER, D. (1985) Capital Punishment and Corrections: Is There an Impending Crisis, *Crime and Delinquency*.
20. CLEAR, T., (1994) *Harm in American penology: Offenders, victims, and their communities*. Albany: SUNY.
21. CLEAR, T., COLE, G. (2003) *American corrections*, Sixth ed., Thompson/Windsworth
22. COLE, G., SMITH, CH. (2002) *Criminal Justice in America*, 3. ed., Wadsworth
23. CORN, R., MC CORKLE, L. (1964) *Criminology and Penology*, New York-London,
24. CORNIL, P. (1955) La pene de prison, *Reviue intenationale de criminologije et de police technique*, br.3, Geneve, Dela privation a la restriction de la liberte, obj.u Etudes penologiques, a la memoire de Sir Lionel Fox.
25. CORRECTION IN SWEDEN (1974) National Correctional Administration,Office of public Information, Stockholm
26. Correctional Service Canada-Beyond Prisons Symposium(2002) Kingston, Ontario internet:www.esc-scc.gc.ca/tex/forum/bprisons/speeches/13_e.shtml
27. COWBURN, A. (2001) *The Swedish sistem of Sanction*,
28. COYLE, A. (2001) Restorative Justice in the Prisons Settings, A Paper presentend at the conference of the International Prisons Chaplains Associatriation (Europe), Driebergen, Netherlands.
29. COYLE, A. (2002) *Human Rights Approach to Prison Menagment- Handbook for Prison Staff*, International Prison Studies, London.

30. Coyle, A.(2004) Prison Privatisation, presentnation to a seminar at th Centre for Prisoners
31. ЧЕЈОВИЋ, Б. (1977) Врсте установа за извршење казни лишења слободe, *Правни живот*, Београд, бр.12.
32. ДАВИДОВИЋ, Д. (1968) Неке карактеристике система извршења казне лишења слободe у САД, Југословенска ревија за криминологију и кривично право,ВИ.
33. ДАВИДОВИЋ, Д. (1997) *Значајне карактеристике система извршења кривичних санкција у области класификације установа и осуђених лица у неким развијеним земљама Запада*, Удружење за пенологију Југославије, Београд,
34. ДАВИДОВИЋ, Д. (2000) Могућности и сметње у реализацији мера институционалног третмана у оквиру реформе система за извршење казне затвора, *Реформа система извршења кривичних санкција*, Удружење за пенологију Југославије, Београд,.
35. ДАВИДОВИЋ, Д. и др. (1970) *Категоризација казнено-поправних домова и класификација осуђених лица у Југославији*, Институт за криминолошка и криминалистичка истраживања, Београд
36. DE MAYO, *IF YOU BUILD IT THEY WILL COME* (2001) The Threat of Overclassification in Wisconsin Supermax Prisons, *Wisconsin Law Review*,
37. DEJONG, W. FRANZEEN, S. (1993) On the role of intermediate sanctions in corrections reform: The views of criminal justice professionals. *Journal of Crime and Justice*.
38. DILULIO, J. (1987) *Governing Prison: A Comparative Study of Correctional Management*, New York
39. ЕЛИОТ, М. (1962) *Злочин у савременом друштву*, Сарајево.
40. EMERY, L. (1978) *American delinquency: Its meaning and construction*. Homewood, IL: Dorsey.
41. ERUGAL, R. (1996) Prison operation Thrives in Crime Crackdown, *Investor's Business Daily*,
42. ЕВРОПСКА ЗАТВОРСКА ПРАВИЛА (1990) *Пенолошке теме*
43. FAGAN, J., FORST, M., VIVONA, T. (1988) Treatment and reintegration of violent juvenile offenders: Experimental results. San Francisco:URSA Institute.

44. FEELEY, M., SIMON, J. (1992) The new penology: Notes on the emerging strategy of corrections and its implications. *Criminology*, 30.
45. FOUCAULT, M., (1975) *Naissance de la prison*, Paris,
46. ФУКО, М. (1997) Надzirати и кажњавати, Нови Сад.
47. GABLE, R.K. GABLE R.S. (2005) *Electronic Monitoring: Positive Intervention Strategies*, Federal Probation.
48. ГАРТНЕР, Б. (1979) Карактеристике француског пенитенцијарног система, *Пенологија*, бр.1-2, Београд.
49. GENDREAU P., ROSS R. (1970) Effective correction.
50. GENDREAU, P., ROSS, R. (1979) Effective correctional treatment: Bibliotherapy for cynics. *Crime Delinquency*, 4.
51. *History of the American penal System* (2004)
52. *Handbook of Correctional Institution Design and Construction*, gl. 4 и 5 (2006)
53. ИГЊАТОВИЋ, Ђ. (2006) *Право извршења кривичних санкција*, Правни факултет, Београд,
54. ИГЊАТОВИЋ, Ђ.-приредио. (2007) *Стање криминалитета у Србији и правна средства реаговања*, Београд,
55. ИГРАЧКИ, Ј., (2012), Улога полиције у превенцији малолетничког преступништва, *Деликти, казна и могућности социјалне профилаксе*, Београд, Палић.
56. ИГРАЧКИ, Ј., (2018), Казнена политика и рецидивизам, *Право и заповест разума, Правни живот-часопис за правну теорију и праксу*, Копаоничка школа природног права, бр. 9, том И, Београд
57. ИГРАЧКИ, Ј., (2019), Извршење кривичних санкција и мера у Србији: одговорност, изазови и међународни стандарди, *Одговорност и санкција у кривичном праву : са посебним освртом на међународно кривично право*, Удружење за међународно кривично право, Тара.
58. ИГРАЧКИ, Ј.,(2014),Кривичноправни и криминолошки аспекти насиља и насилничког понашања, *Зборник Института за криминолошка и социолошка истраживања*, бр.1.,Београд.
59. ИЛИЋ, З. (1997). Положај и улога васпитних установа у систему извршења кривичних санкција, *Кривичне санкције институционалног карактера*, Удружење за пенологију Југославије и Удружење за кривично право и криминологију Југославије, Београд.

60. ИЛИЋ, З. (2000) *Ресоцијализација младих преступника*, Београд.
61. ИЛИЋ, З. (2007) Криминалитет младих и реформа правно-институционалне заштите у Србији, *Стање криминалитета у Србији и правна средства реаговања*, Правни факултет универзитета у Београду, Београд.
62. ИЛИЋ, З. И ЈОВАНИЋ Г., (2011), *Затвор и/или слобода под надзором – стање и перспективе третмана осуђених лица у Србији*, Београд.
63. ЈАШОВИЋ, Ж. (2000) *Пенолошка андрагогија*, Научна књига, Београд.
64. ЈАШОВИЋ, Ж., (1977), *Васпитни третман лица осуђених на казну затвора, Кривичне санкције институционалног карактера*, Београд.
65. JONES I DR. (1977) *Open prisons*, London, Routledge and Kegan Paul.
66. ЈОВАШЕВИЋ, Д. И СТЕВАНОВИЋ, З. (2008) *Амнестија и помиловање у кривичном праву*, Институт за криминолошка и социолошка истраживања, Београд.
67. ЈОВАШЕВИЋ, Д. И СТЕВАНОВИЋ, З. (2008) *Коментар Закона о извршењу кривичних санкција*, Службени гласник, Београд,
68. ЈОВАШЕВИЋ, Д. И СТЕВАНОВИЋ, З. (2008) *Правни аспекти извршења кривичних санкција*, Институт за криминолошка и социолошка истраживања, Београд.
69. ЈУРЦАН, В. (1976) *Културно-просветне, васпитно-образовне и спортске активности у отвореном казнено-поправном дому у Валтури, Материјал са саветовања, Валтура*,
70. KALININ, Y. (2002) *The Russian penal system: past, present and future*, King, s college, University of London
71. КАМБОВСКИ, В. (2005) *Казнено право*, општи део, II издање
72. *Казнено-поправни завод у Нишу* (2000) Монографија - 90.година постојања КПЗ.
73. КНЕЖИЋ, Б. (2001) *Образовање и ресоцијализација*, Завод за уџбенике и наставна средства, Београд.
74. КОНСТАНТИНОВИЋ-ВИЛИЋ, С. & КОСТИЋ, М., (2006), *Пенологија*, СВЕН, Ниш
75. КОНСТАТИНОВИЋ-ВИЛИЋ, С. ЂУРЂИЋ, В. ПЕТРУШИЋ, Н. (2000) *Казнено-поправни завод у Нишу*
76. КОНСТАТИНОВИЋ-ВИЛИЋ, С., КОСТИЋ, М. (2006) *Извршење казни и других кривичних санкција у Републици Србији*, Свен, Ниш.

77. КОНСТАТИНОВИЋ-ВИЛИЋ, С., КОСТИЋ, М. (2006) *Пенологија*, Свен, Ниш.
78. КУПЧЕВИЋ-МЛАЂЕНОВИЋ, Р. (1972) *Основи пенологије*, Сарајево,
79. LARY J.SIEGEL, JOSEPH J. SENNA, (2005) *Introduction to Criminal Justice*, Thompson, Wadsworth.
80. ЛАЗАРЕВИЋ, Љ. (1963) *Положај младих пунолетника у кривичном праву*, Институт за криминолошка и криминалистичка истраживања, Београд.
81. ЛАЗАРЕВИЋ, Љ. (2006) *Коментар Кривичног законика Републике Србије*, Савремена администрација, Београд.
82. ЛАЗИЋ, Д., (1984), *Краткотрајне казне затвора*, Београд.
83. ЛАЗИН, Ђ., Улога органа унутрашњих послова према Законику о кривичном поступку, *Југословенска ревија за криминологију и кривично право*, бр. 1/2002.
84. ЛОНЧАРЕВИЋ, Д. (2005) Перспективе и детерминанте реформе система извршења кривичних санкција, *Казнено законодавство: прогресивна или регресивна решења*, Институт за криминолошка и социолошка истраживања, Београд.
85. ЛОПЕЗ РЕЈ (1960) Делатност Уједињених нација на спречавању криминалитета и на пољу поступања са извршиоцима кривичних дела, *Архив за правне и друштвене науке*, Београд.
86. МАРИЋ, Б. & БУЛАТОВИЋ, И. (2004) *Систем извршења кривичних санкција у Републици Србији*, Удружење пенолога Србије, Београд.
87. МАРИЋ, Б. (2006) Етиологија и феноменологија корупције у систему извршења кривичних санкција, *Криминалитет у транзицији: феноменологија, превенција и државна реакција*, Институт за криминолошка и социолошка истраживања, Београд.
88. МАРИЋ, Б. и ПАДОМАН, М.(2000) *Побуне у затворима Србије*, Београд, 2000.
89. МАРИЋ, Б.(2000) Казнено-поправни заводи отвореног типа, Реформе системе извршења кривичних санкција, (саветовање) Удружење за пенологију Југославије, Београд.
90. MARTINSON, R. (1974) *Questions and answers about prison reform*. Public Interest, 35. New works
91. MERTON, R. (1952), *Methodes modernes de traitement penitentiaire*, Fondation internationale penale et penitentiaire, Paris.

92. МИЛОЈЕВИЋ, С. (1984) *Основи пенологије*, Виша школа унутрашњих послова, Београд.
93. МИЛОШЕВИЋ, С. (1977) Систем извршења казни у Данској, *Пенологија*, бр.2, Београд.
94. МИЛОШЕВИЋ, С. (1979) Систем извршења кривичних санкција у Шведској, *Пенологија*, бр.1-2, Београд.
95. МИЛУТИНОВИЋ, М. (1973) *Криминологија*, Савремена администрација, Београд.
96. МИЛУТИНОВИЋ, М. (1986) Институционална ресоцијализација осуђеника и функција теоријско-емпиријских истраживања у овом процесу, *Пенолошке теме*, бр. 3-4, Загреб.
97. МИЛУТИНОВИЋ, М.(1977) *Пенологија*, Београд.
98. МРВИЋ-ПЕТРОВИЋ, Н. (2000) Варијанте затворског третмана као алтернативе краткотрајном затвору, *Правна мисао*, XXXI.
99. МРВИЋ-ПЕТРОВИЋ, Н. (2007) *Криза затвора*, Правна библиотека, Београд.
100. National Institute of Corrections and LIS, Inc."Supermax Housing: A Survey of Current Practice". *Spesial Issues in Corrections*.
101. NEGLEY K. *Teeters: Deliberations of the International Penal and Penitentiary Congresses*, izdanje Templ Univerzity Book Philadelfia
102. НИКОЛИЋ, З. (1994) *Пенолошка андрагогија са методиком превапитања*, Београд.
103. НИКОЛИЋ, З. (2005) *Пенолошка андрагогија са методиком превапитања*, Институт за криминолошка и социолошка истраживања, Београд.
104. НИКОЛИЋ-РИСТАНОВИЋ, В. (1995) *(Без)смисао казне затвора или ка феминистичкој анализи казне*
105. NOGO, S., DANILOVIĆ, N. (2013) Impact of Corruption on Human Rights and Freedoms, The fifth session of the international forum on crime and criminal law in the global era, in: *Thread Proceedings of the Leading International Importance*, Beijing, China, 2013., pp. 192-199., ISBN 978-7-5162-0193-0.
106. НОВАКОВИЋ, С. (1898) *Законик Стефана Душана Цара Србског*, Београд.
107. ПАНТАЗИЈЕВИЋ-СТАНОЈЕВИЋ, М.(1985) *Човек лишен слободе и литература*, Виша школа унутрашњих послова, Београд.
108. ПАНТЕЛИЋ, Д. (1979) Постпенални третман у условима казнено-поправног дома- Болнице у Београду, IV Пенолошко саветовање,

- Постпенални третман осуђених лица и постинституционални третман малолетника којима је изречена васпитна мера упућивања у васпитно-поправни дом, Врњачка Бања.
109. ПАВЛОВИЋ, Ђ., СТЕВАНОВИЋ, З., ЈОВАНОВИЋ, Ђ. (2000) *Фискални систем и порески третман завода за извршење заводских санкција у Републици Србији*, Београд.
 110. ПАВЛОВИЋ, М. (2008) *Правна европеизација Србије –1804-1914*, Правни факултет у Крагујевцу и Институт за правне и друштвене науке, НИП Погледи, Крагујевац
 111. ПИХЛЕР, С. (1974) Основне карактеристике кривичних санкција у Србији XIX века до кодификације из 1860. год., *Пенологија*, Београд.
 112. ПИХЛЕР, С. (2006) Нови закон о извршењу кривичних санкција Републике Србије, *Ново кривично законодавство: дилеме и проблеми у теорији и пракси*, Институт за криминолошка и социолошка истраживања, Београд.
 113. PINATEL, J. (1957) Science penitentiaire et sociologie criminale. *Revue de science criminelle et de droit penal compare*, Paris.
 114. PINATEL, J.: *Traite Elementaire de science penitentiaire et de defense sociale*-Introduction, Chapitre II, section III.
 115. POLITZ, P. (1940), *Straf und Verbrechen*, Leipzig.
 116. ПОПОВИЋ, В. (1968) Развој служби за преваспитање осуђених лица у казнено-поправним домовима Југославије, Друго савезно саветовање о преваспитању осуђених лица у казнено-поправним домовима Југославије, Београд.
 117. ПОПОВИЋ, В. (1968) *Систем извршења кривичних санкција у Југославији*, Београд.
 118. Press Breakfast on the topic of "The Penal System in North Rhine-Westphalia (2002).
 119. ПРИМОРАЦ, И. (1978) *Преступ и казна*, НИП "Младост", Београд,
 120. PRISON REFORM (2003).
 121. РАДОМАН, М. (2003) *Пенологија и систем извршења кривичних санкција*, Нови Сад-Београд.
 122. РАДОВАНОВИЋ, Д. (1988) *Својства осуђеника и затворски третман*, Институт за криминолошка и социолошка истраживања, Београд.

123. РАДОВАНОВИЋ, Д. (1991) Категоризација казнено-поправних установа, *Зборник института за криминолошка и социолошка истраживања*, Београд, бр. 1-2.
124. РАДОВАНОВИЋ, Д. (1992) *Човек и затвор*, Београд.
125. РАДОВАНОВИЋ, Д. (2000) Категоризација установа за извршење кривичних санкција у Републици Србији, *Реформе система извршења кривичних санкција*, (саветовање), Удружење за пенологију Југославије, Београд.
126. РАДОВАНОВИЋ, М. (1960) Отворене казнено-поправне установе, *Анали правног факултета*, Београд, бр.3-4.
127. РАДОВАНОВИЋ, М. (1960) Преображаји у извршењу казни лишења слободе, *Анали правног факултета*, Београд.
128. РАДУЛОВИЋ, Д. (2006) *Психологија криминала*, Факултет за специјалну едукацију и рехабилитацију и Институт за криминолошка и социолошка истраживања, Београд.
129. РЕЉИЋ, Ј. (1972) Неке карактеристике поправно-радног законика од 1. јануара 1971. г., *Зборник радова Правног факултета у Новом Саду*, VI.
130. САМОЛОВЧЕВ, Б. и МУРАТБЕГОВИЋ, Х. (1979). *Општа андрагогија*. Сарајево: ИРО Веселин Маслеша.
131. Саветовање Југословенског удружења за пенологију у Пули, 1970. и у Будви 1972. *Пенологија*, 1973.
132. СЕХНУРА, А. (1978) Поправни систем у Америци, (предавање) *Пенологија* бр.1-2, Београд.
133. СИМОНОВИЋ, Љ.(1996) *Ужице са вранама*, Српска књижевна задруга, Београд.
134. SMITH, F.W., CROLE AND HEPBURN, R. JOHN. (1979) Alienation in prison organizations, In-Criminology. Beverly Hills, Sage Publications.
135. СОКОВИЋ, С. (1998) Извршење кривичних санкција у функцији превенције криминалног понашања, *Превенција криминалитета*, Дефектолошки факултет, Београд.
136. СОКОВИЋ, С. (2000) Положај осуђених лица у поступку извршења кривичних санкција, *Реформа система извршења кривичних санкција*, Удружење за пенологију Југославије, Београд.
137. СОКОВИЋ, С. (2005) Нова решења у предлогу закона о извршењу кривичних санкција, *Казнено законодавство-прогресивна или регресивна решења*, Институт за криминолошка и социолошка истраживања, Београд.

138. СОКОВИЋ, С. (2006) Ново казнено законодавство и међународни стандарди – забрана тортуре, мучења, нехумани и понижавајући поступци кажњавања, *Ново кривично законодавство: дилеме и проблеми у теорији и пракси*, Институт за криминолошка и социолошка истраживања и Виша школа унутрашњих послова, Београд.
139. СОКОВИЋ, С. (2006) Релевантни међународни правни стандарди у извршењу казне затвора, примена међународног кривичног права од стране међународних и домаћих судова.
140. СОКОВИЋ, С. (2008) Извршење кривичних санкција, (ауторизована скрипта за потребе Дефектолошког факултета у Београду).
141. СОКОВИЋ, С. (2008) *Извршење кривичних санкција*, Правни факултет у Крагујевцу, Службени гласник, Београд-Крагујевац.
142. СОКОВИЋ, С. (2008) Основне карактеристике извршења кривичних санкција изречених малолетним учиниоцима кривичних дела, *Кривично правна питања малолетничке деликвенције*, Српско удружење за кривичноправну теорију и праксу, Београд.
143. СТАКИЋ, Ђ. (1977) Неки проблеми евалуације метода ресоцијализације, *Југословенска ревија за криминологију и кривично право*, бр.3, Београд.
144. STEFAN-LAVASSEUR, (1968), *Precis de criminologie et science penitentiaire*, Paris.
145. СТЕВАНОВИЋ, З. (1986) Улога и значај реализације образовног дела третмана у раду са малолетницима, *Пенолошки гласник*, Републичко удружење пенолога Србије, бр.1-2. Београд.
146. СТЕВАНОВИЋ, З. (1991) Улога и значај надзора, Предлог новог закона о извршењу кривичних санкција Србије (Саветовање), Копаоник.
147. СТЕВАНОВИЋ, З. (2003) Пенитенцијарни систем у функцији државне реакције против криминалитета, *Стратегија државног реаговања против криминалитета*, Институт за криминолошка и социолошка истраживања, Београд.
148. СТЕВАНОВИЋ, З. (2005) Како новим законским решењима унапредити пенални систем, *Казнено законодавство: прогресивна или регресивна решења*, Институт за криминолошка и социолошка истраживања и Виша школа унутрашњих послова, Београд.

149. СТЕВАНОВИЋ, З. (2006) *Могућности и ограничења изградње савременог затворског система, Ново кривично законодавство: дилеме и проблеми у теорији и пракси*, Институт за криминолошка и социолошка истраживања, Београд.
150. СТЕВАНОВИЋ, З. (2007) *Француски затворски систем, Ревивија за криминологију и кривично право*, бр. 1 Београд.
151. СТЕВАНОВИЋ, З. (2008) *Отворени затвори*, Институт за криминолошка и социолошка истраживања, Београд.
152. СТЕВАНОВИЋ, З. (2014) *Третман затвореника у затворском систему Србије*, Институт за криминолошка и социолошка истраживања, Београд.
153. СТЕВАНОВИЋ, З.(1993) *Третман осуђених лица, Актуелни проблеми сузбијања криминалитета*, Институт за криминолошка и социолошка истраживања, Београд.
154. СТЕВАНОВИЋ, З., (1999) *Могући правци развоја законодавства о извршењу кривичних санкција и њихове основне карактеристике, Југословенска ревија за криминологију и кривично право*, бр.3, Београд.
155. СТЕВАНОВИЋ, З. И ИГРАЧКИ, Ј. (2015) *Примена превентивних програма у раду са малолетним преступницима, Зборник Института за криминолошка и социолошка истраживања*, бр. 1, Београд,
156. СТЕВАНОВИЋ,З. И ИГРАЧКИ, Ј. (2011) *Ефекти казне затвора и институционалног третмана у превенцији криминалитета, Правна ријеч*, бр. 2. Удружење правника Републике Српске, Бања Лука.
157. СТЕВАНОВИЋ,З. И ИГРАЧКИ, Ј.(2013) *Усклађеност примене алтернативних кривичних санкција у Србији са европским стандардима, Криминал, државна реакција и хармонизација са европским стандардима*,Београд.
158. СТИПЕТИЋ, К. (1978) *Мишљење осуђених особа о третману у казнено-поправном дому у Лепоглави, Пенологија*, бр.1 и 2.
159. СУБОТИНЧИЋ, А. (1955) *Отворене установе, Приручник за стручно образовање службеника унутрашњих послова*, бр. 6, Загреб.
160. СУБОТИНЧИЋ, А. (1966) *Полуотворене и отворене казнено-поправне установе у Југославији*, Загреб.

161. СУБОТИНЧИЋ, А. (1968) Карактеристике пенитенцијарног система неких европских земаља, *Југословенска ревија за криминологију и кривично право*, бр.2, Београд.
162. СУБОТИНЧИЋ, А. (1975) Улога појединих категорија радника у казнено-поправним установама и одгојно-поправним домовима у процесу ресоцијализације, *Пенологија*, бр. 1.
163. ШЕПАРОВИЋ, З. (1986) Међународни стандарди људских права затвореника, *Пенолошке теме*, бр.1-2, Загреб.
164. ШПАДИЈЕР-ЏИДИЋ, Ј. (1973) *Затвореничко друштво*, Институт за криминолошка и социолошка истраживања, Београд.
165. ШТАЈДУХАР, М.(1986) Поновна осуђиваност-поврат прометних делинквената који су казну затвора издржавали у отвореном казнено-поправном дому у Валтури у раздобљу од 1975. до 1979, *Пенолошке теме*, бр.3-4, Загреб.
166. ТКАШУК, В. WALMSLEY, R. (2001) *World Prison Population: Facts, Trends and Solutions*, HEUNI, Helsinki, Paper, No 15.
167. TODD R. CLEAR, GEORGE F. COLE (2003) *American corrections*, Sixth ed., Thompson/Windsworth
168. ТОМИЋ-МАЛИЋ, М. и П. ТАК, (1988) Холандски кривично-правни систем и његове криминално-политичке основе, *Зборник Института за криминолошка и социолошка истраживања*, Београд.
169. ТУЦАКОВИЋ, В. (1974) Теоријски аспекти и практична могућност класификације у различитим пенитенцијарним установама, Удружење за пенологију (саветовање), Врњачка Бања.
170. УМИЧЕВИЋ, Д. (1938) *Системи извршења казни лишења слободе*, Сарајево.
171. WALMSLEY, R. (1996) *Prisons systems in central and eastern Europe, Progress, problems and the international standards*, Helsinki.
172. WHEELER, S. ROLE (1961) *Conflict in Correctional Communities*, deo u Chango, Holt, Rinerhart and Winston, N.J.
173. ЖИВАНОВИЋ, Т. (1921) Збирка кривичних закона, уредба, правила, упутства и расписа допуњујућих, Казненом закону и Кривични поступак Србије, Београд.
174. ЖИВАНОВИЋ, Т. (1937) *Основи кривичног права*, Општи део, II књига, Београд.

Закони

1. Кривични законик Републике Србије („Службени гласник Р. С.“ бр. 85/2005)
2. Закон о државној управи („Службени гласник Р. С.“ бр.48/2007)
3. Закон о извршењу кривичних санкција („Службени гласник Р.С.“ бр. 85/2005)
4. Закон о извршењу кривичних санкција („Службени гласник Републике Србије“, бр. 16/1997)
5. Закон о извршењу кривичних санкција, („Службени гласник Републике Србије“ 85/2005)
6. Закон о малолетним извршиоцима кривичних дела и кривичноправној заштити малолетних лица („Службени гласник Р. С.“ бр.85/2005)
7. Закон о министарствима („Службени гласник Р. С.“ бр.48/2007)
8. Закон о организацији и пословању привредних јединица установа за извршење кривичних санкција. („Службени гласник Р. С.“ бр. 27/1977)
9. Закон о решавању сукоба закона и сукоба надлежности у извршењу санкција („Службени лист СРЈ“ бр. 12/1998)
10. Законик о кривичном поступку („Службени гласник Р.С.“ бр.46/2006)

Правилници

11. Правилник о дисциплинским преступима, мерама и поступку према осуђеним лицима („Службени гласник Републике Србије“, бр. 59/2006)
12. Правилник о извршењу васпитних мера посебних налога („Службени гласник Републике Србије“, бр. 94/2006)
13. Правилник о кућном реду казнено-поправног завода за малолетнике („Службени гласник Републике Србије“, бр. 7/2006)
14. Правилник о кућном реду васпитно-поправног дома („Службени гласник Републике Србије“, бр. 7/2006)
15. Правилник о кућном реду за примену мере притвора („Службени гласник Републике Србије“, бр. 35/1999)
16. Правилник о Кућном реду казнено-поправног завода отвореног типа, („Службени гласник Републике Србије“, бр.55/2000)

17. Правилник о кућном реду у казнено-поправним заводима и окружним затворима („Службени гласник Републике Србије“, бр. 27/2006)
18. Правилник о мерама за одржавање реда и безбедности у заводима за извршење заводских санкција („Службени гласник Републике Србије“, бр. 105/2006)
19. Правилник о наоружању и опреми припадника службе за обезбеђење у Управи за извршење заводских санкција („Службени гласник Републике Србије“, бр. 105/2006)
20. Правилник о начину вођења евиденција о изреченим васпитним мерама и казни малолетничког затвора („Службени гласник Републике Србије“, бр. 63/2006)
21. Правилник о начину вођења контролника и списка извршења васпитних мера („Службени гласник Републике Србије“, бр. 63/2006)
22. Правилник о начину спровођењу програма заштите учесника у кривичном поступку у заводима за извршење заводских санкција („Службени гласник Републике Србије“, бр. 19/2006)
23. Правилник о одређивању послова чије обављање је неспојиво са радом у Управи за извршење заводских санкција („Службени гласник Републике Србије“, бр. 9/2003)
24. Правилник о службеној легитимацији припадника службе за обезбеђење у Управи за извршење заводских санкција („Службени гласник Републике Србије“, бр. 70/2001)
25. Правилник о службеној тајни и начину њеног чувања (Службени гласник Републике Србије, бр. 35/1999)
26. Правилник о униформи и ознакама звања припадника службе за обезбеђење у Управи за извршење заводских санкција („Службени гласник Републике Србије“, бр. 74/2006)
27. Правилник о унутрашњем уређењу и систематизацији радних места у Управи за извршење заводских санкција.
28. Правилник о утврђивању радних места, односно послова у Управи за извршење заводских санкција на којима се стаж осигурања рачуна с увећаним трајањем („Службени гласник Републике Србије“, бр. 87/2005)

Правила

29. Стандардна минимална правила УН за поступање са затвореницима, *Пенолошке теме*, 1990.

Решења

30. Решење о упућивању осуђених, прекршајно кажњених и притворених лица у заводе за извршење заводских санкција у Републици Србији, бр. 24-оо-179/2006-18

Уредбе

31. Уредба о коефицијентима за обрачун и исплату плата у Управи за извршење заводских санкција ("Службени гласник Р.С." бр. 16/2007)
32. Уредба о оснивању завода за извршење заводских санкција у Републици Србији, ("Службени гласник Републике Србије"), бр. 17 и 18/1998.
33. Уредба о звањима и занимањима у Управи за извршење заводских санкција ("Службени гласник Р.С". бр. 110/2006)
34. Уредбу о оснивању завода за извршење заводских санкција у Републици Србији (Службени гласник Р.С. бр. 20/2006).

CIP - Каталогизација у публикацији
Народна библиотека Србије, Београд

343.816:343.261-052
343.2.01

ИГРАЧКИ, Јасмина, 1972-

Ефекти затвора у ресоцијализацији осуђеника / Јасмина Играчки. -
Београд : Институт за криминолошка и социолошка истраживања,
2020 (Београд : Пекограф). - 151 стр. ; 21 cm

Тираж 300. - Напомене и библиографске референце уз текст. -
Библиографија: стр. 137-151.

ISBN 978-86-80756-30-1

а) Затвореници -- Социјална интеграција б) Казна затвора --
Пенолошки аспект в) Казнена политика

COBISS.SR-ID 13484297